कविकुलगुरू - कालिदास - संस्कृत - विश्वविद्यालयः

This PDF you are browsing now is a digitized copy of rare books and manuscripts from the Jnanayogi Dr. Shrikant Jichkar Knowledge Resource Center Library located in Kavikulaguru Kalidas Sanskrit University Ramtek, Maharashtra.

KKSU University (1997- Present) in Ramtek, Maharashtra is an institution dedicated to the advanced learning of Sanskrit.
The University Collection is offered freely to the Community of Scholars with the intent to promote Sanskrit Learning.

Website
https://kksu.co.in/

Digitization was executed by NMM

https://www.namami.gov.in/

Sincerely,

Prof. Shrinivasa Varkhedi
Hon'ble Vice-Chancellor

Dr. Deepak Kapade
Librarian

Digital Uploaded by eGangotri Digital Preservation Trust, New Delhi
https://egangotri.wordpress.com/

कविकुलगुरु कालिदास संस्कृत विश्वविद्यालय, रामटेक

हस्तलिखित संग्रह

६

दाखल क्र. M-2642 विषय वेद

नाव आश्वलायन गृहसुत्र

लेखक / लिपीकार –

पृठ 237 काळ ______ [✓ पूर्ण] / अपूर्ण

॥श्रीगणेशाय नमः॥ हरिः ॐ नुम्॥ श्रीरामं सपरीवारं गणेशं च सरस्वतीम्॥
आश्वलायनतच्छिष्यान्प्रणम्य पितरं गुरुं॥ ॐ॥ समाम्नायः समाम्नातः स
२ व्याख्यातव्यस्तमिमं समाम्नायं निघंटव इत्याचक्षते निघंटवः कस्मान्नि
गमाऽइमे भवंति छंदोभ्यः समाहृत्य समाम्नातास्ते निगंतव एव संतो समाहृत्य
निगमनान्निघंटव उच्यंतऽइत्यौपमन्यवो पिवा हननादेव स्युः समा
हृता भवंति यद्वा समाहृता भवंति तद्यान्येतानि चत्वारि पदजातानि ना १
माख्याते चोपसर्गनिपाताश्च तानीमानि भवंति तत्रैतं नामाख्यातयो

र्लक्षणंप्रदिशंतिभावप्रधानमाख्यातंसत्वप्रधानानिनामानितद्यत्रोभे
भावप्रधानेभवतः पूर्वापरीभूतंभावमाख्यातेनाचष्टेव्रजतिपचती
त्युपक्रमप्रभृत्यपवर्गपर्यंतंमूर्त्तंसत्वभूतंसत्वनामभिर्व्रज्यापक्ति
रित्यदः इतिसत्वानामुपदेशोगौरश्वः पुरुषोहस्तीतिभवतीतिभाव
स्यास्तेशेतेव्रजतितिष्ठतीतीन्द्रियनित्यंवचनमौदुंबरायणः॥१॥
तत्रचतुष्ट्वंनोपपद्यतेयुगपदुत्पन्नानांवाशब्दानामितरेतरोपदेशः
शास्त्रकृतोयोगश्चव्याप्तिमत्वात्तुशब्दस्याणीयस्त्वाच्चशब्देनसं

ज्ञाकरणंव्यवहारार्थंलोकेतेषांमनुष्यवद्देवताभिधानंपुरुषविद्या
नित्यत्वात्कर्मसंपत्तिर्मंत्रोवेदेषट्भावविकोभवंतीतिवार्ष्यायणिर्जा रा
२ यतेस्तिविपरिणमतेवर्धतेपक्षीयतेविनश्यतीतिजायतऽइतिपू
र्वभावस्यादिमाचष्टेनापरभावमाचष्टेनप्रतिधैषेत्यस्तीत्युत्पंनस्य
सत्वस्यावधारणंविपरिणमतऽइत्यप्रच्यवमानस्यतत्वाद्विकारंवर्ध
तऽइतिस्वांगाभ्युच्चयंसांयोगिकानांवार्थानांवर्धतेविजयेनेतिवा २
वर्धतेशरीरेणेतिवापक्षीयतऽइत्येतेनैवव्याख्यातःप्रतिलोमंविनश्य रव्या

तीत्यपरभावस्यादिमाचष्टे नपूर्वं भावमाँष्टे न प्रतिषेधति ॥२॥ अतोन्ये च
भावविकाराऽ एतेषामेव विकारा भवंतीति ह स्माह ते यथावचनम
भ्यूहितव्यो न निर्बद्धा उपसर्गाऽ अर्थांनिराहुरिति शाकटायनो नामा
ख्यातयोस्तु कर्मोपसंयोगद्योतका भवंत्युच्चावचाः पदार्था भवंतीति
गार्ग्यस्तद्यऽ एषु पदार्थः प्राहुरिमे तं नामाख्यातयोरर्थविकरणमाइ
त्यर्वागर्थे प्र परेत्येतस्य प्रातिलोम्यमभीत्याभिमुख्यं प्रतीत्येतस्य प्रा
तिलोम्यमतिसुऽ इत्यभिपूजितार्थे निर्दुरित्येतयोः प्रातिलोम्यं न्य

वेति विनिग्रहार्थीयौऽउदित्येतयोः प्रातिलोम्यं समित्येकीभावं व्यपे
त्येतस्य प्रातिलोम्यमन्विति सादृश्यापरभावमपीति संसर्गमुपेत्यु
पजनं परीति सर्वतोभावमधीत्युपरिभावमैश्वर्यं वैवमुच्चावचा
३ नर्थान्प्राहुस्तऽउपेक्षितव्याः ॥३॥ अथ निपाताऽउच्चावचेष्वर्थेषु नि
पतंत्यप्युपमार्थेपि कर्मोपसंग्रहार्थेपि पदपूरणास्तेषामेते चत्वा
रऽउपमार्थे भवंतीवेति भाषायां चान्वध्यायं चाग्निरिवेन्द्रइवेति ने ३
तिप्रतिषेधार्थीयो भाषायामुभयमन्वध्यायन्नेन्द्रं देवममंसतेति

प्रतिषेधार्थीयः पुरस्तादुपाचारस्तस्य यत्प्रतिषेधति दुर्मदासो न सुरा
यामित्युपमार्थीयऽउपरिष्टादुपाचारस्तस्य येनोपमिमीते चिदित्येषो
क नेकर्माचार्यश्चिदिदं ब्रूयादिति पूजायामाचार्यः कस्मादाचार्य आचा
रं ग्राहयत्याचिनोत्यर्थानाचिनोति बुद्धिमिति वा दधि चिदित्युपमार्थे
कुल्माषांश्चिदाहरेत्यवकुत्सिते कुल्माषाः कुलेषु सीदंति नु इत्येषोऽने
ककर्मेदं नु करिष्यतीति हेत्वपदेशे कथं नु करिष्यतीत्यनुपृष्टे नन्वेतद
कार्षीदिति चाथाप्युपमार्थे भवति वृक्षस्य नु ते पुरुहूत वयाः ॥ २

क्षस्यैवते पुरुहूत तन्नरवावयाः त्वरवौ वितेर्गातायना भवंति त्वरवाः खत्र
याः त्वरकौ तेर्षां अयस्यागमादर्थे प्रक्वै मह विज्ञायते ननो दे त्रिक मिव थ
विग्रहेण पृथक्कात्सककर्मोपसंग्रहश्चेति समुच्चयार्थेत्र भाभ्यां संप्र
युज्यते अहं च त्वं च इत्यत्र अहं नित्ये तस्मिन्नेवार्थे देवेभ्यश्च पितृभ्य एत्याका
रे वेति विचारणार्थे अहं ता हं एथि दूरी मिमां निदधानी हरे हवेत्यथापि
समुच्चयार्थे भवति ॥४॥ वायुर्वातामनुर्वातेति ॥ अहह इति च हह इति वि
चे निग्रहार्थे ये पूर्वपक्षे प्रयुज्यते अयमहेदं करोत्वयमिदमिदं ह करि

ष्यतीदं नु करिष्यतीत्यथाप्युकार एतस्मिंनेवार्थे ऽ उत्तरेणाप्रषेमेवहं
तिसत्यमुतेवहं तीत्यथापि पदपूरणे ऽ इदमु तदु हीत्येषोनेककर्मेदं हि
करिष्यतीति हेत्वपदेशे ऽ कथं हि करिष्यतीत्यनुपृष्टे कथं हि व्याकरिष्य
तीत्यसूयायां किलेति विद्याप्रकर्षे ऽ एवं किलेत्यथापि ननु इत्येताभ्यां
संप्रयुज्यतेऽनुपृष्टेन किलैवं ननु किलैवं मेति प्रतिषेधे माकार्षीः मा
हार्षीरिति च खल्विति च खलु कृत्वा खलु कृतमथापि पदपूरणे ऽ एवं ख
लु तद्भवेति ऽ श्वहीति विचिकित्सार्थे ऽ यो भाषायां ऽ श्वदेवमित्यनु

एषऽएवं नूनाश्वदित्यस्वयं एषै नूनमिति विचिकित्सार्थीयो भाषा
यामुभयमन्वध्यायं विचिकित्सार्थीयश्च पदपूरणश्चागस्त्यइं
द्रायहविर्निरूप्यमरुद्भ्यः संप्रदित्सांचकारसऽइंद्रऽएत्यपरिदेव
५ यांचक्रे ॥५॥ ननूनमस्तिनोश्वः कस्तद्वेद यदद्भुतं ॥ अन्यस्य चित्त
मभिसंचरेण्यमुताधीतं विनश्यति ॥ ननूनमस्त्यद्यतनं नोऽ ५
एव श्वस्तनमद्यास्मिंद्यवि द्युरित्यह्नो नामधेयं द्योततऽइति सतः
श्वऽउपाशंसनीयः कालो ह्योहीनः कालः ॥ कस्तद्वेद यदद्भुतं ॥

कस्त्वद्वेदयदभूतमिदमपीतरदद्भुतमभूतमिवान्यस्यचित्तम

रेण्यमभि
संचा

भिसंचर्यंन्योनानेयश्चित्तंचेतलैकृताधीतंविनश्यतीत्यप्याध्या
तंविनश्यत्याध्यातमभिप्रेतमश्चापिपदभूरपाः ॥६॥ नूनंसाते
प्रतिवरंजरित्रेदुहीयदिन्द्रदक्षिणामघोनी ॥ शिक्षास्तोतृभ्यो
मातिधग्भगोनोबृहद्वदेमविदथेसुवीराः ॥ सातेप्रतिदुग्धांवरं
जरित्रेवरोवरयितव्योभवतिजरितागरितादक्षिणामघोनीम
घवतीमघमितिधननामधेयंमंहतेर्दानकर्मणोदक्षिणादक्ष

तेःसमर्धयतिकर्मणोव्यृद्धंसमर्धयतीत्यपिवाप्रदक्षिणागमना
द्दिशामभिप्रेत्यदिग्घस्तप्रकृतिर्दक्षिणोहस्तोदक्षतेरुत्साहकर्म
णोदाशतेर्वास्याद्दानकर्मणोहस्तोहंतेःप्राशुर्हननेदेहिस्तोतृभ्यः
कामान्मास्मानतिहंहीर्मास्मानतिहायदाःभगोस्तुबृहद्वदेमस्वेवेदनो
नेभगोभजतेर्बृहदितिमहतोनामधेयंपरिवृढंभवतिवीरवंतः
कल्याणवीरावावीरोवीरयत्यमित्रान्वेतेर्वास्याद्गतिकर्मणोवीर
यतेर्वासीमितिपरिग्रहार्थीयोवापदपूरणोवा॥प्रसीमादित्यो

असृजत्॥प्रासृजदितिवाप्रासृजत्सर्वतइतिवाविसीमतःसुरु
चोवेनऽआवरितिचव्यवृणोत्सर्वतआदित्यःसुरुचआदित्यर
श्मयःसुरोचनादपिवासीमेत्येतदनर्थकमुपबंधमाददीतपं
चमीकर्माणंसीम्नःसीमतःसीमातोमर्यादातःसीमामर्यादावि
षीव्यतिदेशावितित्वइतिविनिग्रहार्थीयंसर्वनामानुदात्तम
र्धनामेत्येके॥७॥ऋचांत्वःपोषमास्तेपुपुष्वान्गायत्रंत्वोगाय
तिशक्वरीषु॥ब्रह्मात्वोवदतिजातविद्यांयज्ञस्यमात्रांविमि

मीतऋत्वः॥ऋत्विक्कर्मणांविनियोगमाचष्टेऽऋचामेकःपोषमास्ते
पुपुष्वान्होतर्गर्चनीगायत्रमेकोगायतिशक्करीषूद्गातागायत्रं
गायतेस्तुतिकर्मणःशक्वर्यऽऋचःशक्नोतेस्तद्यदाभिर्वृत्रमशक ते
७ द्धंतुंतच्छक्वरीणांशक्वरीत्वमितिविज्ञायतेब्रह्मैकोजातेजातेवि
द्यांवदतिब्रह्मासर्वविद्यःसर्वंवेदितुमर्हतिब्रह्मापरिवृढःश्रु ७
ततोब्रह्मपरिवृढंसर्वतोयज्ञस्यमात्रांविमिमीतऽएकोध्वर्यु
रध्वर्युरध्वरयुरध्वरंयुनक्त्यध्वरस्यनेताध्वरंकामयतइति

यज्ञनामध्वरति

णिपिवाधीयानेयुरुपबंधोध्वरइतिर्हिंसाकर्मातत्प्रतिषेधोनिपा
तइत्येकेतत्कथमनुदात्तप्रकृतिनामस्याद्दृष्टव्ययंतुभवत्युत
त्वंसरव्येस्थिरपीतमाहुरितिद्वितीयायामुतोत्वस्मैतन्वंविसस्रइ
तिचतुर्थ्यामथापिप्रथमाबहुवचने॥८॥अक्षण्वंतःकर्णवं
तःसरवायोमनोजवेष्वसमाबभूवुः॥आदघ्नासउपकक्षासः
उत्वेह्रदाइवस्नात्वाऽउत्वेददृश्रे॥अक्षिमंतःकर्णवंतःसरवायो
क्षिचष्टेरनक्तेरित्याग्रायणस्तस्मादेतेव्यक्ततरेइवभवतःइ

तिहविज्ञायतेकर्णःकृंततेर्निकृत्तद्वारोभवत्यृच्छतेरित्याग्रायणः
ऋच्छंतीवखेउदगंतामितिहविज्ञायतेमनसांप्रजवेष्वसमा
बभूवुरास्यदघ्ना अपरः उपकक्षदघ्नाः अपरः आस्यमस्यते
रास्यंदतएनदंनमितिवादघ्नंदध्यतेस्त्रवतिकर्मणोदस्यते ८
र्वास्याद्विदस्ततरंभवतिप्रस्नेयाह्रदाइवैकेप्रस्नेयाददृश्रि
रेस्नानार्हाह्रदोह्रादतेःशब्दकर्मह्लादतेर्वास्याच्छीतीभावक णो
र्मणोःअथापिसमुच्चयार्थेभवति॥पर्यायाइवत्वदाश्विनमा

श्चिनंचपर्यायाश्चेत्यथयेप्रस्तुर्थेमिताक्षरेषुगंथेषुवाक्यपूरणाआ
गछंतिपदपूरणास्तेमिताक्षेष्वनर्थकाःकम्मीमिद्विति॥१॥निषु रे
क्लासंश्चिद्धिंनरोभूरिलोकारकाद्धिव॥बिभ्यैंतीववाशिरेशिशिरें स्यं
जीवंनायकं॥शिशिरंजीवनाय॥शिशिरंश्रणातेःश्राम्नातेर्वा॥ए
मेनंसृजतासुते॥आसृजतैनंसुते॥तमिद्वर्धंतुनोगिरः॥तंवर्ध
यंतुनोगिरः॥स्तुतयोगिरोगृणातेः॥अयमुतेसमतसि॥अयं
तेसमतसीवोपिहृयतेसुविदुरिवसुविज्ञायतेइवाऽथापिने

त्येषइद्धित्येतेनसंप्रयुज्यतेपरिभये॥१०॥हविर्भिरेकेस्वरितःसचं
तेसुन्वंतएकेसवनेषुसोमान्॥प्राचीमर्देंतःउतदक्षिणाभिर्नेजि
ह्मायंत्योनरकंपतामेतिनरकंन्यरकंनीचैर्गमनं॥नास्मिन्रमणंस्था नं
नमल्पमप्यस्तीतिवा॥थापिनचेत्येषइद्धित्येतेनसंप्रयुज्यतेनुपृष्टे
नचेत्सुरांपिबंतीतिसुरासुनोतेरेवमुच्चावचेष्वर्थेषुनिपतंतित
उपेक्षितव्याः॥११॥इतीमानिचत्वारिपदजातान्यनुक्रांतानिनामा
ख्यातेचोपसर्गनिपाताश्चतत्रनामान्याख्यातजानीतिशाकटाय

नैनेरुक्तसमयश्चनसर्वाणीतिगार्ग्योवैय्याकरणानांचैकेतद्यत्रस्व
रसंस्कारौसमर्थौप्रादेशिकेनगुणेनान्वितौस्यातांसंविज्ञातानिता
नियथागोरश्वःपुरुषोहस्तीत्यथचेत्सर्वाण्याख्यातजानिनामानि
स्युर्यःकश्चतत्कर्मकुर्यात्सर्वंतत्सत्वंतथाचक्षीरन्यःकश्चाध्वानम
श्नुवीतांश्वःसवचनीयस्यांद्यत्किंचित्तृंद्यात्तृणंतदथापिचेत्सर्वा
ण्याख्यातजानिनामानिस्युर्यावद्भिर्भावैःसंप्रयुज्येततावद्भ्योना
मधेयप्रतिलंभस्यात्तत्रैवंस्थूणादरशयावासंजनीचस्यात्॥१२॥

अथापियएषान्यायवान्कार्मनामिकःसंस्कारोयथाचापिप्रतीता
र्थानिस्युस्तथैनान्याचक्षीरन्पुरुषंपुरिशयइत्याचक्षीरंनष्टेत्य
श्वंतर्दनमितितृणमथापिनिःष्पंनेभिव्याहारेभिविचारयंति
प्रथनात्पृथिवीत्याहुःकएनामप्रथयिष्यत्किमाधारश्चेत्यथान
न्वितेर्थेप्रादेशिकेविकारेपदेभ्यःपदेतरार्धान्संचस्कारशाक
टायनएतेःकारितंचेयकारादिंचांतकरणमस्तेःशुद्धंचसका
रादिंचाऽथापिसत्वपूर्वोभावइत्याहुरपरस्माद्भावात्पूर्वस्यप्रदे

त्रो नोपपद्यत इति तद्दृतं नोपपद्यते॥२५॥ यथो हि नु वा एतत्तद्यत्र
स्वरसंस्कारौ समर्थौ प्रादेशिकेन गुणेनान्वितौ स्यातां सर्वं प्रादेशिक
मित्येवं सत्यनुपालंभः एष भवति यथो एतद्यः कश्च तत्कर्म कुर्या
त्सर्वं तत्सत्त्वं तथाचक्षीरन्निति पश्यामः समानकर्मणां नामधेय
प्रतिलंभमेकेषां नैकेषां यथा तक्षा परिव्राजको जीवनो भूमिज
इत्येतेनैवोत्तरः प्रत्युक्तो यथो एतद्यथा चापि प्रतीतार्थानि स्युस्त
थैनान्याचक्षीरन्निति संत्यल्पप्रयोगाः कृतोप्यैकपदिका यथाव्र

ततिर्हिमूनोजाद्यआट्पारोजागरूकोहर्विहोमीतियथोएतेनिषंने
भिव्याहारेभिविचारयंतीतिभवतिहिनिषंनेभिव्याहारेयोगपरी
ष्टिः प्रथनास्थिवीयाद्दुः कएनामप्रश्नयिष्यंतिकिमाधारश्चेत्यथैवे
हूर्लनेनष्टथुरप्रथिताचेदृप्यन्येरथाप्येवंसर्वेएवदृष्टप्रवादात्तुपा
लभ्यंतेयथोएतेस्पदेभ्यः पदेतराधीत्संचस्कारेतियोनन्चितेथैसं
चस्कारसतेनगर्ह्यः सेषापुरुषगर्हानब्राणस्यगर्हाइतियथोएतेद
परस्माद्ग्रावास्पूर्वस्यप्रदेशेनोपपद्यतइतिपश्यामः पूर्वोत्संनानां

सत्तानामपरस्माद्भावानांनामधेयप्रतिलंभमेकेषांनेकेषांयथावि
ल्वादोलंबचूडकइतिबिल्वंभरणाद्वाभेदनाद्वा॥१४॥अथापीदमं
तरेणमंत्रेष्वर्थप्रत्ययोनविद्यतेऽर्थमप्रतियतोनात्यंतंस्वरसंस्का
रोद्देशस्तदिदंविद्यास्थानंव्याकरणस्यकार्त्स्न्यंस्वार्थसाधकंचय
दिमंत्रार्थप्रत्ययायानर्थकंभवतीतिकौत्सोऽनर्थकाहिमंत्रास्तदे
तेनोपेक्षितव्यंनियतवाचोयुक्तयोनियतानुपूर्व्याभवंत्यथापिब्रा
ह्मणेनरूपसंपन्नाविधीयंतेउरुप्रथस्वेतिप्रथयतिप्रोहाणीति

प्रोहत्यथाप्यनुपपंनार्था भवंत्योषधेत्रायस्वैनं॥ स्वधितेमैनंहिंसीरि
त्याहहिंसंनथापिविप्रतिषिद्धार्था भवंति॥ एकः एवरुद्रोवतस्थे
नद्वितीयः॥ असंख्यातासहस्राणियेरुद्राअधिभूम्यां॥ अशत्रु
रिंद्रजज्ञिषे॥ शतंसेनाअजयत्साकमिंद्र इत्यथापिजानंतं संप्रे
ष्यत्यग्नयेसमिध्यमानायानुब्रूहीत्यथाप्याहदितिःसर्वमित्यदि
ल तिर्द्यौरदितिरंतरिक्षमितितदुपरिष्टाद्व्याख्यास्यामो थाप्यविस्पष्टा
र्था भवंत्यम्यग्यादृश्मिंजारयायिकाणुकेति॥ १५॥ अर्थवंतः

रूढःसामान्यादितचेद्यज्ञस्यसमृद्धंयद्रूपसमृद्धंयत्कर्मक्रियमाणमृ
ग्यजुर्वाभिवदतीतिचब्राह्मणंक्रीळंतौपुत्रैर्नप्तृभिरितियथोएतंनि
यतवाचोयुक्तयोनियतानुपूर्व्याभवंतीतिलौकिकेष्वप्येतद्यथेन्द्रा
ग्नीपितापुत्राविति यथोएतंब्राह्मणेनरूपसंपंनाविधीयंतदुक्त
हितानुवादःसभवतियथोएतदनुपपंनार्थाभवंतीत्याम्नायवच
नाद्हिंसाप्रतीयेतयथोएतद्विप्रतिषिद्धार्थाभवंतीतिलौकिकेष्वप्ये
तद्यथासपत्नोयंब्राह्मणानामित्रोराज्ञेतियथोएतंज्ञानंतसंप्रेष्य

तीतिज्ञानंतमभिवादयतेजानतेमधुपर्कंप्राहेतियथोऽएतद्दृष्टिः स
र्वमितिलौकिकेष्वप्येतद्यथासर्वरसाऽअनुप्राप्ताः पानीयमितियथोऽए
तद्विस्पष्टार्थाभवंतीतिनैषस्थाणोरपराधोयदेनमंधोनपश्यति
पुरुषापराधः सभवतियथाजानपदीषुविद्यातः पुरुषविशेषोभव

तिपारोवर्यवित्सुतुखलुवेदितृषुभूयोविद्यः प्रशस्योभवति ॥१६॥
अथापीदमंतरेणपदविभागोनविद्यते ॥ अवसायपद्वतेरुद्रमृ

ळेतिपद्वदवसंगावः पथ्यदनंमवतेर्गत्यर्थस्यासोनामकरणं

स्तस्मांनावग्रहइत्यवसायाश्वानितिस्यतिरुपसृष्टोविमोचनेतस्मा
दवग्रहइतिदूतोनिर्ऋत्या इदमाजगामेतिपंचम्यर्थेप्रेक्षावाषष्ठ्य
र्थेप्रेक्षावाःकारांतपरोनिर्ऋत्याआचक्ष्येतिचतुर्थ्यर्थेप्रेक्षैकारां
तंपरःसंनिकर्षःसंहितापदप्रकृतिःसंहितापदप्रकृतीतिसर्व
चरणानांपार्षदान्यथापियाज्ञेदैवतेनबहवःप्रदेशाभवंतीत
दैतेनोपेक्षितव्यंतेचेद्ब्रूयुर्लिंगज्ञाअंत्रस्माइति॥इंद्रन्नत्वाग्नावसा
दैवता॥वायुरूपांतीतिवायुलिंगंचेंद्रलिंगंचाग्नेयैमंत्रैग्निरिवम

न्यो विविलः सहस्येति तथाग्निर्मान्यवेमंत्रैः शिषितोज्वलित स्त्विषिरि
स्यप्यस्यदीप्तिनाम भवत्यथापिज्ञानप्रशंसाभवत्यज्ञाननिंदाच॥
॥१७॥स्थाणुरयंभारहारः किलाभूदधीत्यवेदंनविजानातियो
र्थं॥योर्थज्ञइत्सकलंभद्रमश्नुतेनाकमेतिज्ञानविधूतपाप्मा॥

यद्गृहीतमविज्ञातंनिगदेनैवशब्द्यते॥अनग्नाविवशुष्कैधोन
तज्ज्वलतिकर्हिचित्॥स्थाणुस्तिष्ठतेरर्थोर्त्तेररणस्थोवा॥१८॥

उतत्वःपश्यंनददर्शवाचमुतत्वःशृण्वंनशृणोत्येनां॥उतोत्वे

स्मै तन्वं१ विसस्रे जायेव पत्य उशती सुवासाः ॥ अप्येकः पश्यंन
पश्यति वाचमपि च शृण्वंन शृणोत्येनामित्यविद्वांसमाहार्धमप्ये
कस्मै तन्वं विसस्र इति स्वमात्मानं विवृणुते ज्ञानं प्रकाशनम
र्थस्याहानया वाचोपमोत्तमया वाचा जायेव पत्ये कामयमाना
सुवासा ऋतुकालेषु सुवासाः कल्याणवासाः कामयमाना ऋतु
कालेषु यथा स एनां पश्यति स शृणोतीत्यर्थज्ञप्रशंसा तस्योत्त
रा भूयसे निर्वचनाय ॥१९॥ उत त्वं सख्ये स्थिरपीतमाहुर्नैनं हि

न्वंत्यपिवाजिनेषु ॥ अधेन्वाचरतिमाययैषवाचंशुश्रुवांऽअफलाम
पुष्पां ॥ अप्येकंवाक्सख्येस्थिरपीतमाहूरममाणंविपीतार्थंदेव
सख्येरमणीयेस्थानइतिवाविज्ञातार्थंयन्नाप्नुवंतिवाग्ज्ञेयेषुबल
वत्स्वप्यधेन्वाह्येषचरतिमाययावाक्प्रतिरूपयानास्मैकामांदुग्धे
वाग्दोह्यांदेवमनुष्यस्थानेषुयोवाचंश्रुतवान्भवत्यफलामपुष्पामि
त्यफलास्माअपुष्पावाग्भवतीतिवाकिंचित्पुष्पफलेतिवार्थंवाचः
पुष्पफलमाहयाज्ञदैवतेपुष्पफलेदेवताध्यात्मेवासाक्षात्कृतध

र्माणः ऋषयो बभूवुस्तेवरेभ्योसाक्षात्कृतधर्मभ्यः उपदेशेन मंत्रान्सं प्रादुरुपदेशाय ग्लायंतोवरे बिल्मग्रहणायेमं ग्रंथं समाम्नासिषुर्वेदं च वेदांगानि च बिल्मं भिल्मं भासनमिति वैतावंतः समाम्नानकर्माणो धातवो धातुर्दधातेरेतावंत्यस्य सत्वस्य नामधेयान्येतावतामर्थानामिदमभिधानं नैघंटुकमिदं देवतानाम प्राधान्येनेदमिति तद्यदन्यदैवते मंत्रे निपतति नैघंटुकं तत्। अश्वं न त्वा वारवंतं। अश्वमिव त्वा वालवंतं वाला दंशवारणार्था भवंति दंशो दशतेः।

मृगो न भीमः कुचरो गिरिष्ठाः॥ मृग इव भीमः कुचरो गि
रिष्ठा मृगो मार्ष्टेर्गतिकर्मणो भीमो बिभ्यत्यस्माद्भीष्मोप्येत
स्मादेव कुचर ऽइति चरतिकर्म कुत्सितमथ चेद्देवता
भिधानं क्वायन्न चरतीति गिरिष्ठा गिरिस्थायी गिरिः
पर्वतः समुद्गीर्णो भवति पर्ववान्पर्वतः पर्व पुनः पृणा
तेः प्रीणातेर्वा ऽर्द्धमासपर्व देवानस्मिन्प्रीणंतीति तत्प्रकृ

लीतरत्संधिसामान्यान्मेघस्थायीमेघोपिनिर्ऋते तस्माद्दैवतल्या
निनामानिप्राधान्यस्तुतीनांदेवतानांतद्दैवतमित्याचक्षतेतत
दुपरिष्टाद्व्याख्यास्यामोनैघंटुकानिनैगमानीहेह॥२०॥
क्रा समौयस्तत्रचतुष्टमतोन्येथनिपातावायुर्वात्वानन्नूनं
नूनंसातऽस्त्वचांत्वोक्षपवंतोनिष्क्वक्रा । सोहविर्भिरितो
मान्यथापियोयथोहिन्चयापीदमर्थवंतोथापीदंस्थाणुरयमुत
त्वःपश्यंनुतत्वंसरव्येविंशतिः॥इतिनैरुक्तेपूर्वषट्केप्रथमोध्यायः॥१॥

हरिः ॐ ॥ अथ निर्वचनं तद्येषु पदेषु स्वरसंस्कारौ समर्थौ
प्रादेशिकेन गुणेनान्वितौ स्यातां तथा तानि निर्ब्रूयादथान
न्वितेर्थे प्रादेशिके विकारेर्थनित्यः परीक्षेत केनचिद्वृ
त्तिसामान्येनाविद्यमाने सामान्येप्यक्षरवर्णसामान्यान्नि
र्ब्रूयान्नत्वेव न निर्ब्रूयान्न संस्कारमाद्रियेत विशयवत्यो हि
वृत्तयो भवंति यथार्थं विभक्तीः संनमयेत्प्रत्तमवत्तमि
ति धात्वादीः एव शिष्येते ॥ अथाप्यस्तेर्निर्वृत्तिस्थानेष्वा

दिलोपो भवति स्रस्संतीत्यथाप्यंतलोपो भवति गत्वागतमित्यथा
प्युपधालोपो भवति जग्मतुर्जग्मुरित्यथाप्युपधाविकारो भव
तिराजाहंडीत्यथापिवर्णलोपो भवति तत्वायामीत्यथापिद्विवर्ण
लोपस्तत्रचइत्यथाह्यादिविपर्ययो भवति ज्योतिर्घनो विंदुर्वा
घइत्यथाप्यंतविपर्ययो भवति स्तोकारज्जुःसिकतास्त
कित्यथाप्यंतव्यापत्तिर्भवति ॥१॥ ओघोमेघोनाधोभाधोवधू
र्भव्वित्यथापिवर्णोपजनन आस्थद्वारो भरूले तितनघत्रस्वराहनं

तरांतस्थांतर्द्धुतुभवतितद्धिप्रकृतीनांस्थानमितिप्रदिष्टंतित
त्रसिद्धायामनुपपद्यमानायामितरयोपपिपादयिषेत्तत्रा
प्येकेनिल्पेष्पत्तयोभवंतितद्यथैतदूतिर्मृदुःपृथुःपृषतःकु
णारुमित्यथापिभाषिकेभ्योधातुभ्योनैगमाःकृतोभाष्यंते
दमूनाःक्षेत्रसाधाइत्यथापिनैगमेभ्योभाषिकाऽउष्णंघृत
मित्यथापिप्रकृतयऽएवैकेषुभाष्यंतेविकृतयऽएकेषुशा
वतिर्गतिकर्माकंबोजेष्वेवभाष्यतेकंबोजाःकंबलभोजाः

कमनीयभोजावा कंबलः कमनीयोभवतिविकारमस्यार्ये
षुभाषंतेशवइतिदातिर्लवनार्थेप्राच्येषुदात्रमुदीच्येष्वेवमे
कपदानिनिर्ब्रूयादथतद्धितसमासेष्वेकपर्वसुचानेकप
र्वसुचपूर्वंपूर्वमपरमपरंप्रविभज्यनिर्ब्रूयाद्दंड्यःपुरुषो
दंडंपुरुषोदंडमर्हतीतिवादंडेनसंपद्यतइतिवादंडोददते
र्धारयतिकर्मणोक्रूरोददतेमणिमित्यभिभाषंतेदमनादि
त्यौपमन्यवोदंडमस्याकर्षतेतिगर्हायांकक्ष्यारज्जुरश्वस्यक

क्षंसेवतेकक्षोगाहतेकूसइतिनामकरणःख्यातेर्वानर्थकोभ्या
सःकिमस्मिन्ख्यानमितिकषतेर्वातत्सामान्यान्मनुष्यकक्षोबा
हुमूलसामान्याद्दृश्चस्यो॥२॥राज्ञःपुरुषोराजपुरुषोराजाराज
तेःपुरुषःपुरिषादःपुरिशयःपूरयतेर्वापूरयत्यंतरित्यंतर
पुरुषमभिप्रेत्य॥यस्मासरन्नापरमस्तिकिंचिद्यस्मांनाणी
योनज्यायोस्तिकश्चित्॥वृक्षइवस्तब्धोदिवितिष्ठत्येकस्तेने
दंपूर्णंपुरुषेणसर्वमित्यपिनिगमोभवतिविश्रद्राकर्षोवी

तिचकद्रुइतिश्चगतोभाष्यतेद्रातीतिगातिकुत्सनाकद्रातीति
द्रातिकुत्सनाचकद्रातिकद्रातीतिसतोनर्थकोभ्यासेस्तद
स्मिंनस्तीतिविश्वकद्रुःकल्याणवर्णरूपःकल्याणवर्णस्ये
वास्यरूपकल्याणंकमनीयंभवतिवर्णोवृणोतेरूपंरोच
नैरेवंतद्धितसमासांनिर्ब्रूयान्नैकपदानिनिर्ब्रूयान्नावैय्या
करणायनानुपसंनायानिदंविदेवानित्यंह्यविज्ञातुर्विज्ञा
नेसूयोपसंनायतुनिर्ब्रूयाद्योवालंविज्ञातुंस्यान्मेधाविने

तपस्विनेवा ॥ ३ ॥ विद्याहवैब्राह्मणमाजगामगोपायमाशेवधि
ष्टेहमस्मि ॥ असूयकायानृजवेयतायनमाब्रूयावीर्यवतीतथा
स्यां ॥ यऽआतृणत्यवितथेनकर्णावदुःखंकुर्वन्नमृतंसंप्रयुच्छं
२० न् ॥ तंमन्येतपितरंमातरंचतस्मैनद्रुह्येत्कृतमस्यजानन् ॥ अध्या २०
पितायेगुरुंनाद्रियंतेविप्रावाचामनसाकर्मणावा ॥ यथैवते
नगुरोर्भोजनीयास्तथैवतान्नभुनक्तिश्रुतंतत् ॥ यमेवविद्याः
शुचिमप्रमत्तंमेधाविनंब्रह्मचर्योपपन्नं ॥ यस्तेनद्रुह्येत्क

तमच्चनाहतस्मैमाब्रूयानिधिपायब्रह्मंनितिनिधिःशेवधिरि
ति॥४॥अथातोनुक्रमिष्यामोगौरितिपृथिव्यानामधेयंयद्दूरं
गताभवतियच्चास्यांभूतानिगच्छंतिगातेर्वौकारोनामकरणो
थापिपशुनामेहभवत्येतस्माद्देवाथाप्यस्यांताद्धितेनकृत्स्नवं
निगमाभवंतिगोभिश्रीणीतमत्सरमितिपयसोमत्सरःसोमो
मंदतेस्तृप्तिकर्मणोमत्सरइतिलोभनामाभिमत्तऽएनेनधनं
भवतिपयःपिबतेर्वाप्यायतेर्वाक्षीरंक्षरतेर्घसेर्वैरोनामक

रणऽउशीरमितियथांशुंदुहंतोऽअध्यासतेगवीत्यधिषवण
चर्मणोंशुश्शमष्टमात्रोभवत्यननायशंभवतीतिवाचर्मचरते
र्वोच्चृत्तंभवतीतिवाथापिचर्मचश्लेष्माचगोभिःसंनद्धोअसि
वीळयस्वेतिरथस्तुतिरथापिस्नावचश्लेष्माचगोभिःसंन
द्धापततिप्रसूतेतीषुस्तुतिर्ज्यापिगौरुच्यतेगव्याचेत्ताद्धितम
थचेन्नगव्यागमयतीषूनिति॥५॥वृक्षेवृक्षेनियतामीमय
द्गौस्ततोवयःप्रपतान्पूरुषादः॥वृक्षेवृक्षेधनुषिधनुषि

वृक्षोव्रश्चनाद्वृत्वाक्षांति ष्ठतीतिवा क्षाक्षियतेर्निवासकर्मणो नियता
भीमयक्षैःश्वावृकंकरोतिभीमयतिःश्वावृकर्मा।ततोवयःप्रपतंति
पुरुषानदनायेविशितिशाकुनिनामवेतेर्गतिकर्मणोथा पी
षुनामेहभवत्येतस्मादेवादित्योपिगोरुच्यते॥उतादःपरुषे
गवि॥पर्ववत्तिभास्वतीत्यौपमन्यवो॥थाप्यस्यैकोरश्मिःश्चं
द्रमसंप्रतिदीप्यतेतदेतेनोपेक्षितव्यमादित्यतोस्यदीप्तिर्भ
वतीतिसुषुम्नःसूर्यरश्मिश्चन्द्रमागंधर्वःइत्यपिनिगमो

भवति सोपि भोरुच्यते ॥ अत्राह गोरमन्वतेति तदुपरिष्टाद्व्याख्या
स्यामः सर्वेपि रश्मयो गाव उच्यंते ॥ ६ ॥ ता वां वास्तून्युश्मसि गमध्
ध्यै यत्र गावो भूरिशृंगा अयासः ॥ अत्राह तदुरुगायस्य वृष्णः
परमं पदमवभाति भूरि ॥ तानि वां वास्तूनि कामयामहे गमना
य यत्र गावो भूरिशृंगा बहुशृंगा भूरिति बहुनो नामधेयं प्रभव
तीति सतः शृंगं श्रयतेर्वा शृणातेर्वा शम्नातेर्वा शरणायोद्गतमि
ति वा शिरसो निर्गतमिति वा यासो यनास्तत्र तदुरुगायस्य

विष्णोर्महागतेःपरमंपदंपरार्ध्यस्थमवभातिभूरि॥पादःपद्य
तेस्तंनिधानात्पदंपशुपादःप्रकृतिःप्रभागपादःप्रभागपाद
सामान्यादितराणिपदान्येवमन्येषामपिसत्वानांसंदेहाविद्यं
तेतानिचेत्समानकर्माणिसमाननिर्वचनानिनानाकर्माणिचे
न्नानानिर्वचनानियथार्थंनिर्वक्तव्यानीतीमान्येकविंशतिःपृथि
वीनामधेयान्यनुक्रांतानितत्रनिर्ऋतिर्निरमणादृच्छतेःकृ
च्छ्रापत्तिरितरासापृथिव्यासंदिह्यतेतयोर्विभागस्तस्याःए

धाभवंति॥७॥यईंचकारनसोऽअस्यवेदयईंददर्शहिरुगिंनु
तस्मात्॥समातुर्योनापरिवीतोअंतर्बहुप्रजानिर्ऋतिमावि
वेश॥बहुप्रजाःकृच्छ्रमापद्यतऽइतिपरिव्राजकोवर्षक
र्मेतिनैरुक्ता॥यईंचकारेतिकरोतिकिरतीसंदिग्धोवर्षक
र्मणानसोऽस्यवेदमध्यमःसएवास्यवेदमध्यमोयोददर्शा
दित्योपहितंसमातुर्योनौमातांतरिक्षंनिर्मीयंतेस्मिन्भू
तानियोनिरंतरिक्षंमहानवयवःपरिवीतोवायुंयमपीतनो

रौयोनिरेतस्माद्देवेपरियुतोभवतिबहुप्रजाभूमिमापद्यतेव
र्षकर्मणात्राकपूर्णिःसंकल्पयांचक्रेसर्वाद्देवताज्ञानामीति
तस्मैदेवतोभयलिंगाप्राडुर्बभूवतांनजज्ञेतांपप्रच्छविविदि
षाणित्वेतिसास्माएताम्चमादिदेवैषामदेवतेति॥८॥अयं
सश्रीद्रुःयेनगोरभीदृंतामिमातिमायुंध्वसनावघिश्रिता॥सा
त्वित्रिभिर्निर्दिचकारमत्यैर्विद्युद्भंवंतीप्रतिवव्रिमोहत॥अ
यंसत्राश्रायतेयेनगोरभिप्रद्त्रामिमातिमायुंश्रदंकरोति

भायुमिवादित्यमितिवावागेषामाध्यमिकाध्वंसनेमेघेधिश्रिता
सावित्तिभिःकर्मभिर्निश्चेनिर्करोतिमर्त्यविद्युद्भवंतीप्रत्यूहते
वव्रिंवव्रिरितिरूपनामवृणोतीतिसतोवर्षेणप्रछाद्यपृथि
वींतत्पुनरादत्ते॥१॥हिरण्यनामान्युत्तराणिपंचदश॥हिर

ण्यंकस्माद्ध्रियतआयम्यमानमितिवाह्रियतेजनाज्जनमि

तिवाहितरमणंभवतीतिवाहृदयरमणंभवतीतिवाहर्य
तेर्वास्यात्प्रेप्साकर्मणोंतरिक्षनामान्युत्तराणिषोळशांतरि

क्षं कस्मादंतराक्षांतं भवत्यंतरेमे इति वा शरीरेषंत रक्षय
मिति वा तत्र समुद्र इत्येतत्पार्थिवेन समुद्रेण संदिह्यते समु
द्रः कस्मात्समुद्द्रवंत्यस्मादापः समभिद्रवंत्येनमापः सम्मो
दंतेस्मिन्भूतानि समुदको भवति समुनत्तीति वा तयोर्विभा
गस्तत्रेतिहासमाचक्षते देवापिश्चार्ष्टिषेणः शंतनुश्च कौ
रव्यौ भ्रातरौ बभूवतुः स शंतनुः कनीयानभिषेचयांचक्रे
देवापिस्तपः प्रतिपेदे ततः शंतनो राज्ये द्वादश वर्षाणि देवो

नववर्षतमूचुर्ब्राह्मणा। अधर्मस्त्वयाचरितोज्येष्ठंभ्रात रमंतरित्याभि
षेचितंतस्मात्तेदेवोनववर्षतीतिसशंतनुर्देवापिंशिशिक्षराज्ये
नतमुवाचदेवापिःपुरोहितस्तेसानियाजयानिचत्वेतितस्ये
तद्वर्षकामसूक्तंतस्येषाभवति॥१०॥आर्ष्टिषेणोहोत्रमृषिर्नि
षीदन्देवापिर्देवसुमतिंचिकित्वान्॥सउत्तरस्मादधरंसमुद्रम
पोदिव्याअसृजद्वर्ष्याअभि॥आर्ष्टिषेणऽऋष्टिषेणस्यपुत्रइषि
तसेनस्येतिवासेनासेश्वरासमानगतिर्वापुत्रःपुरुत्रायतेनि

परणाद्वा पुन्नरकं ततस्त्रायत ऽइतिवा होत्रमृषिर्निषीदन्नृषिर्दर्श
नात्स्तोमांद्ददर्शेत्यौपमन्यवस्तद्यदेनांस्तपस्यमानान्ब्रह्मस्वयं
भ्वभ्यानर्षत्त ऽऋषयोभवंस्तदृषीणामृषित्वमिति विज्ञायते देवा
पिर्दैगनामाप्त्या स्तुत्या च प्रदानेन च देवसुमतिं देवानां कल्याणीं
मतिं चिकित्वांश्चेतनावान्॥ स उत्तरस्मादधरं समुद्रम्। उत्तर
उद्धततरो भवत्यधरो धोरो धो न धावतीत्यूर्ध्वं गति प्रतिषिद्धा
तस्योत्तरा भूयसे निर्वचनाय॥ ११॥ यद्देवापिः शंतनवे पुरो

हितोहोत्रायवृतःकृपयंनदीधेत् ॥ देवश्रुतंवृष्टिवनिंरराणोबृहस्प
तिर्वाचमस्मा अयच्छत् ॥ शंतनुःशंतनोस्त्वितिवाशमस्मैतन्वाअ
स्त्वितिवापुरोहितःपुरऽएनंदधतिहोत्रायवृतःकृपायमाणोन्व
ध्यायद्देवश्रुतंदेवाऽएनंशृण्वंतिवृष्टिवनिंवृष्टियानंचिंरराणो
रातिरभ्यस्तौबृहस्पतिर्ब्रह्मासीत्सोस्मैवाचमयच्छद्बृहदुपव्या॰
ख्यातम् ॥ १२ ॥ साधारणान्युत्तराणिषट्दिवश्चादित्यस्यचया
नित्वस्यप्राधान्येनोपरिष्टात्तानिव्याख्यास्यामः आदित्यःक

सा स्मादादत्तेरसंनादत्तेभासंज्योतिषामादीप्तोभासेतिवादितेःपुत्रइ
तिवाल्पप्रयोगंत्वस्यैतदार्चाभ्याम्नायेसूक्तभाक्सूर्यमादितेयम
दितेःपुत्रमेवमन्यासामपिदेवतानामादित्यप्रवादास्तुतयोभवं
तितद्यथैतन्मित्रस्यवरुणस्यार्यम्णोदक्षस्यभगस्यांशस्येत्य
थापिमित्रावरुणयोः॥आदित्यादानुनस्पतीदानपती॥अथापि
मित्रस्यैकस्य॥प्रसमित्रमर्त्तो॥अस्तुप्रयस्वान्यस्तआदित्यशि
क्षतिव्रतेनेत्यपिनिगमोभवत्यथापिवरुणस्यैकस्य॥अथाव

यमादिस्यव्रतेतव॥ व्रतमिति कर्मनामनिवृत्तिकर्म वारयतीति
सतः। इदमपीतरद्व्रतमेतस्मादेव वृणोतीति सतोऽन्नमपि व्रत
मुच्यते यदावृणोति शरीरम्॥२२॥ स्वरादित्यो भवति सुअर
२७ णः सुऽईरणः स्वृतो रसांत्स्वृतो भासं ज्योतिषां स्वृतो भासेति
वैतेन द्यौर्व्याख्याता॥ पृश्निरादित्यो भवति प्राश्नुतऽएनं वर्णऽ २७
इति नैरुक्ताः संस्प्रष्टा रसान्संस्प्रष्टा भासं ज्योतिषां संस्पृ
ष्टो भासेति वाथ द्यौः संस्पृष्टा ज्योतिर्भिः पुण्यकृद्भिश्च॥ नाकऽ

आदित्योभवतिनेतारसानांनेताभासांज्योतिषांप्रपायोथद्यौःक
मितिसुरवनामंतत्रतिषिद्धंप्रतिषिध्येत॥नवाऽअमुंलोकंज
गमुषेकिंचनाकम्॥नवाअमुंलोकंगतवतेकिंचनासुरवंपुण्य
कृतोह्येवतत्रगच्छंति॥गौरादित्योभवतिगमयतिरसानाछ
त्यंतरिक्षेथद्योर्यस्तपृथिव्याअधिदूरंगताभवतियत्रचास्यांज्यो
तीषिगच्छंति॥विष्टवादित्योभवत्यविष्टोरसानाविष्टोभासंज्यो
तिषामाविष्टोभासेतिवाथद्योराविष्टाज्योतिर्भिःपुण्यकृद्भिः

श्चोननआदित्योभवतिनेतारसानांनेताभासांज्योतिषांप्रणयोपि
वाभनेनऽएवंस्याद्विपरीतोननभातीतिवैतेनथोव्याख्याता॥१४॥
रश्मिनामान्युत्तराणिपंचदशारश्मिर्यमनात्तेषामादितःसाधार
णानिपंचाश्वरश्मिभिर्दिङ्नामान्युत्तराण्यष्टौदिशःकस्माद्दिश
तेरासदनादपिवाभ्यशनात्तत्रकाष्ठाऽइत्येतदनेकस्यापिसत्वस्य २८
नामभवतिकाष्ठादिशोभवंतिक्रांत्वास्थिताभवंतिकाष्ठाऽउप
दिशोभवंतीतरेतरंक्रांत्वास्थिताभवंत्यादित्योपिकाष्ठोच्यतेक्रां

त्वा स्थितो भवत्याज्यं तोपि काष्ठोच्यते क्रांत्वा स्थितो भवत्यापोपि का
ष्ठा उच्यंते क्रांत्वा स्थिता भवंतीति स्थावराणाम् ॥२५॥ अतिष्ठं
ती नाम निवेशनानां काष्ठानां मध्ये निहितं शरीरम् ॥ वृत्रस्य नि
ण्यं विचरंत्यापो दीर्घं तमः आशयदिन्द्रशत्रुः ॥ अतिष्ठंती नाम
निविशमानानामित्यस्थावराणां काष्ठानां मध्ये निहितं शरीरं
मेघः शरीरं शरीरं शृणातेः शम्नातेर्वा वृत्रस्य निण्यं निर्णामं वि
चरंति विजानंत्यापः इति दीर्घं द्राघतेस्तमस्तनोतेराशयदाशे

तेरिन्द्रशत्रुरिन्द्रोस्यशत्रुमयितावाभूणानयितावोतस्माहिन्द्रशत्रुः त्त
क्लो वृत्रो मेघ इति नैरुक्ताः स्त्वाष्ट्रोसुर इत्यैतिहासिकाः ऽअपां च ज्यो
तिषश्च मिश्रीभावकर्मणो वर्षकर्म जायते तत्रोपमार्थेन युद्धव
र्णा भवंत्यहिवत्तु खलु मंत्रवर्णा ब्राह्मणवादाश्च विवृद्ध्या शरी
रस्य स्रोतांसि निवारयांचकार तस्मिन्हते प्रसस्यंदिरऽआपस्त
दभिवादिन्येष ऋग्भवति ॥२६॥ दासपत्नीरहिगोपाऽअतिष्ठन्नि
रुद्धाऽआपः पणिनेव गावः ॥ अपां बिलमपिहितं यदासीद्वृत्रंज

घन्वांः अपतद्ववार ।। दासपत्नीर्दासाधिपत्न्यो दासो दस्यतेरुप
दासयति कर्माण्यहिगोपाः अतिष्ठन्नहिना गुप्ता अहिरयना
देत्यंतरिक्षे यपीमेतरोहिरेतस्मादेव निर्ह्रसितोपसर्ग आहंती
ति ।। निरुद्धा आपः पणिनेव गावः ।। पणिर्वणिग्भवति पणिः प
णनाद्वणिक्पण्यं नेनेक्ति ।। अपां बिलमपिहितं यदासीत् ।। बि
लं भरं भवति बिभर्तेर्वृत्रं जघ्निवानपववार तद्वृत्रो दृणोतेर्वा
वर्त्ततेर्वा वर्धतेर्वा यद्दृणोत्तद्वृत्रस्य वृत्रत्वमिति विज्ञायते यदव र्त

र्न्ततद्वृत्रस्यवृत्रत्वमितिविज्ञायतेयदवर्द्धततद्वृत्रस्यवृत्रत्वमि
तिविज्ञायते॥१७॥रात्रिर्नामान्युत्तराणित्रयोविंशतीरात्रिःक
स्मात्प्ररमयतिभूतानिनक्तंचारीण्युपरमयतीतराणिध्रुवी
करोतिरातेर्वास्याद्दानकर्मणःप्रदीयंतेस्यामवश्यायाउषोना
मान्युत्तराणिषोडशउषाः कस्मादुच्छतीतिसत्यारात्रेरपरःकाल
स्तस्याएषाभवति॥१८॥इदंश्रेष्ठंज्योतिषांज्योतिरागाच्चित्रःप्र
केतोअजनिष्टविभ्वायथाप्रसूतासवितुःसवायँएवारात्र्यु

षसेयोनिमारैक्॥इदंश्रेष्ठंज्योतिषांज्योतिरागमच्चित्रंप्रकेतनंप्रज्ञाततमम्जनिष्टविभूततमंयथाप्रसूतासवितुःप्रसवायंरात्रिरादित्यस्यैवंरात्र्युषसेयोनिमरिचत्स्थानंस्त्रीयोनिरभियुतएनांगर्भःस्तस्याएषापराभवति॥१९॥रुशद्वत्सारुशतीश्वेत्यागादारैगुकृष्णासदनान्यस्याः॥समानबंधूअमृतेअनूचीद्यावावर्णंचरतआमिनाने॥रुशद्वत्सासूर्यवत्सोरुशदितिवर्णनामरोचतेर्ज्वलतिकर्मणःसूर्यमस्यावत्समाहसा

हचर्याद्रसहरणाद्वा रुशती श्वेत्यागात्॥ श्वेत्या श्वेततेररिचत्कृष्णा
सदनान्यस्याः कृष्णवर्णा रात्रिः कृष्णं कृष्यते निकृष्टो वर्णोथैनेसं
स्तौति समानबंधू समानबंधनेऽअमृते अमरणधर्मावनूची णा
२१ अनूच्याविती तरेतरमभिप्रेत्य द्यावा वर्णं चरतस्ते ऽ एव द्यावौ
द्योतनादपि वा द्यावा चरतस्तया सह चरत इति स्यादामिनाने २२
आमिनानेऽअन्योन्यस्याध्यात्मं कुर्वाणे अहर्नामान्युत्तराणि
द्वादशाहः कस्मादुपाहरंत्यस्मिन्कर्माणि तस्यैष निपातो भवति

वैश्वानरीयायामृचि ॥२ ॥ अहश्च कृष्णमहरर्जुनं च वि वर्तेते रजसी वेद्याभिः ॥ वैश्वानरो जायमानो न राजावातिरज्ज्योतिषाग्निस्तमांसि ॥ अहश्च कृष्णं रात्रिः शुक्लं चाहरर्जुनं विवर्तेते रजसी वेद्याभिर्वेदितव्याभिः प्रवृत्तिभिर्वैश्वानरो जायमान इवोद्यन्नादित्यः सर्वेषां ज्योतिषां राजावाहन्नग्निर्ज्योतिषा तमांसि मेघनामान्युत्तराणि त्रिंशन्मेघः कस्मान्मेहतीति सतः आ॥ उपर उपल इत्येताभ्यां साधारणानि पर्वतनामभिरुप

रुपलैः मेघो भवत्युपरमं तेस्मिन्नभ्राण्युपरता आप इति यो तेषा
मेषा भवति ॥ १ ॥ देवानांमानै प्रथमा अतिष्ठन्कृंतत्रादेषामुप
राउदायंन् ॥ त्रयस्तपंति पृथिवीमनूपा द्वाबृबूकं वहतः पुरी
षम् ॥ देवानां निर्माणे प्रथमा अतिछन्माध्यमकादेवगणाः प्र
थम इति मुख्य नाम प्रतमो भवति कृंतत्रमंतरिक्षं विकर्त्तनं
मेघानां विकर्त्तनेन मेघानामुदकं जायते ॥ त्रयस्तपंति पृथि
वीमनूपाः ॥ पर्जन्यो वायुरादित्यः शीतोष्णवर्षैरोषधीः पाच

यंस्यन्नृपा अनुव्यपंतिलोकाः स्वेनस्वेनकर्मणायमपीतरौ नृपए
तस्माद्देवान्नृ ष्वतउदकेनापिॠन्चावितिस्यांच्यथाप्रागितितस्मा
न्नृपइतिस्यांद्युथाप्राचीनमिति॥ दाहबूकंवहतुःपुरीषमृ॥ वाय्य
वाद्दित्याउदकेंहृबूकमिस्कदकनामभ्रवीतेवर्गाह्रा हृकर्मणोभ्नं
शातेवर्णपुरीषंष्टणातेःपूंरयतेवर्गा॥२१॥ वाङ्मान्युत्तराणिस
सपंचात्राहाकूस्माद्वचेस्त्वत्रसरस्वतीस्येतस्येनदीवदेवतावच्च
निगमाभवंतितद्य देवतावदुपरिष्टान्नआख्यामोथैतंनदीवत्॥

३३ ॥२२॥ इयं शुष्मेभिर्बिसखाइवारुजत्सानुं गिरीणां तविषेभिरू
र्मिभिः ॥ पारावतघ्नीमवसे सुवृक्तिभिः सरस्वतीमा विवासे
म धीतिभिः ॥ इयं शुष्मैः शोषणैः शुष्ममिति बलनाम शोषय
तीति सतो बिसं बिस्यतेर्भेदनकर्मणो वृद्धिकर्मणो वा सानु
समुच्छ्रितं भवति समुन्नुन्नमिति वा महद्भिरूर्मिभिः पाराव
तघ्नीं पारावारघातिनीं पारं परं भवत्यवारमवरं मवनाय
सुप्रवृत्ताभिः शोभनाभिस्तुतिभिः सरस्वतीन्नदीं कर्मभिः ३३

परिचरेमोदकनामान्युत्तराण्येकत्रांतमुदकंकस्मादुन
त्तीतिसप्ततौनदीनामान्युत्तराणिसप्तत्रिंशान्नद्यःकस्मान्न
दनाइमाभवंतिशब्दवत्योबहुलमासांनैघंटुकंवृत्तमाश्च
र्यमिवप्राधान्येनतत्रेतिहासमाचक्षतेविश्वामित्रऋषिः
सुदासःपैजवनस्यपुरोहितोबभूवविश्वामित्रःसर्वमित्रः
सर्वंसंसृतंसुदाःकल्याणदानःपैजवनःपिजवनस्यपुत्रः

पिजवनःपुनस्पर्द्धनीयजवोवामिश्रीभावगतिर्वासवित्तंगृही
त्वाविपाट्छुतुद्र्योःसंभेदमाययावनुययुरितरैंविश्वामित्रोनस
दीस्तुष्टावगाधाभवतेत्यपिद्विवदपिबहुवत्तद्यद्द्विवदुपरि
२४ ष्टात्तद्व्याख्यास्यामोथैतद्बहुवत्॥२४॥रमध्वंमेवचसेसो २४
म्यायऋतावरीरुपमुहूर्त्तमेवैः॥प्रसिंधुमच्छाबृहतीमनी
षावस्युरह्वेकुशिकस्यसूनुः॥उपरमध्वंमेवचसेसोम्या
यसोमसंपादिनऋतावरीर्ऋतवत्यऋतमित्युदकनामप्र

स्तत्तंभवतिमुहूर्त्तमेवैरयनैरवनैर्वामुहूर्तोमुहुरृतुर्ऋतु
रर्त्तेर्गतिकर्मणोमुहुर्मूढइवकालोयावदभीक्ष्णंचेत्यभी
क्ष्णमभिक्षणंभवतिक्षणःक्षणोतेःप्रक्ष्णुतःकालःकालः
कालयतेर्गतिकर्मणःप्राभिह्वयामिसिंधुंबृहत्यामहत्याम
नीषयामनसईषयास्तुत्याप्रज्ञयावावनायकुशिकस्यसू
नुःकुशिकोराजाबभूवक्रोशतेःशब्दकर्मणःक्रंशतेर्वास्या
त्प्रकाशयतिकर्मणःसाधुविक्रोशयितार्थानामितिवानद्यः

इत्यूचुः॥२५॥इन्द्रो॰ अस्मां॰ अरदद्वज्रबाहुरपाहन्वृत्रंप
रिधिन्नदीनाम्॥देवोनयत्सविता सुपाणिस्तस्यवयंप्र
सवेयामउर्वीः॥इन्द्रो अस्मानरदद्वज्रबाहूरदतिःखन
तिकर्मा॰ पाहन्वृत्रंपरिधिंनदीनामितिव्याख्यातंदेवोन
यत्सविता सुपाणिः कल्याणपाणिः पाणिः पणायतेः पूजा
कर्मणः प्रगृह्यपाणीदेवान्पूजयंति॥तस्यवयंप्रसवेयो

तै मऽनुवरुः॥ ऊर्ध्वंऽकूर्णोर्हिंणोते रिष्टोर्णवाभः प्रत्याख्यायांतत आ
शुश्रुवुः॥२६॥ आ ते कारो श्रणवामा वचांसि ययाथ दूरादन
सा रथेन॥ नि ते नंसै पीप्यानेव योषा मर्यायेव कन्या शश्वचै ते॥
आ श्रणवाम ते कारो वचनानि याहि दूरादनसा च रथेन च नि
नमाम ते पाययमानेव योषा पुत्रं मर्यायेव कन्या परिष्वजनाय
निनमा इति वा श्वनामान्युत्तराणि षड्विंशतिस्तेषामष्ट उत्तराणि

बहुवदश्वःकस्मादश्नुतेध्वानंमहाशनोभवतीतिवातत्रदधिक्राऽइ
त्येतद्दधत्क्रामतीतिवादधत्क्रंदतीतिवादधदाकारीभवतीतिवा
य तस्याश्वंद्देवतावच्चनिगमाभवंतितद्यद्देवतावदुपरिष्टात्तद्व्या
३८ ख्यास्यामोथैतदश्ववत्॥२७॥उतस्यवाजीक्षिपणिंतुरण्यतिग्रीवा २६
यांबद्धोऽअपिकक्षआसनि॥क्रतुंदधिक्राऽअनुसंतवीत्वत्पथा
मंकांस्यन्वापनीफणत्॥अपिसवाजीवेजनवान्क्षेपणमनु

तूर्णमश्नुतेध्वानंग्रीवायांबद्धोग्रीवागिरतेर्वागृणातेर्वागृह्णाते
र्वापिकक्षऽआसनीतिव्याख्यातंक्रतुंदधिक्राःकर्मवाप्रज्ञांवा ॥
अनुसंतवीत्वत्तनोतेःपूर्वयाःप्रकृत्यानिगमःपथामंकां
सिपथांकुटिलानिपंथाःपततेर्वापद्यतेर्वापंथतेर्वांकोंचतेरा
पनीफणदितिफणतेश्चर्करीतवृत्तंदशोत्तराण्यादिष्टोप
योजनानीत्याचक्षतेसाहचर्यज्ञानायज्वलतिकर्माणऽउत्त
रेधातवऽएकादशतावंत्येवोत्तराणिज्वलतोनामधेया

न्निनामधेयानि॥२८॥अथनिर्वचनमोघोराह्लौविद्याहयाधातो
नुक्रमिष्यामोरक्षेर क्षेतावांवास्तूनिर्यई चकारायंसह्रिड्डे
ह्रिरण्यनामान्यार्ष्टिषेणोयहेयापिःसाधारणानिस्वरादि
त्योरह्निनामान्यति छंतीनांहासपत्नीरात्रिनामानीदंश्रेष्ठं
श्व रुद्राहत्साहैरूष्छंदेवानांमानेवाङ्नामानीयंशुष्मेभीरमध्वंम
इंद्रोअस्मानातेकारोतलस्ययाज्यष्टाविंशतिः॥इतिनिरुक्तेपूर्वषट्केद्वितीयोध्यायः॥

हरिःॐस्तू॥कर्मनामान्युत्तराणिषड्विंशतिःकर्मकस्मात्क्रियतइ
तिसतोपत्यनामान्युत्तराणिपंचदशापत्यंकस्मादपततंभवति
नानेनपततीतिवातद्यथाजनयितुःप्रजैवमर्थीयेऽऋचाउदा
हरिष्यामः॥१॥परिषद्यंह्यरणस्यरेक्णोनित्यस्यरायःपतयः
स्याम॥नशेषोअग्नेअन्यजातमस्त्यचेतानस्यमापथोविदुक्षः॥
परिहर्तव्यंहिनोपसर्तव्यमरणस्यरेक्णोरणोपार्णोभवतिरेक्ण
इतिधननामरिच्यतेप्रयतोनित्यस्यरायःपतयःस्यामपित्र्य

स्येव धनस्य ॥ नशेषो अग्ने अन्यजातमस्ति ॥ शेष इत्यपत्य नाम
शिष्यते प्रयतो चेतयमानस्य तत्प्रमत्तस्य भवति मा नः पथो विदू
दुषऽइति तस्योत्तरा भूयसे निर्वचनाय ॥ २ ॥ नहि ग्रभायारणः
सुशेवोन्योदर्यो मनसा मंतवा उ अधा चिदोकः पुनरित्स एत्या
नो वाज्यभीषाळेतु नव्यः नहि ग्रहीतव्योरणः सुसुखतमो
प्यन्योदर्यो मनसापि न मंतव्यो ममायं पुत्र इत्यथ सऽओकः पु
नरेव तदेति यतऽआगतो भवत्योक इति निवासनामोच्यतेऽ

ऐतुनोवाजीवेजनयानविषहमाणःसपत्नांनयजातःसएवपुत्रइ
त्यर्थैतांदुहितृदायाद्यउदाहरंतिपुत्रदायाद्यइत्येके॥३॥शासद्व
ह्निर्दुहितुर्नप्त्यंगाद्विद्वांऽऋतस्यदीधितिंसपर्यन्॥पितायत्रदु
हितुःसेकमृंजन्त्संशग्म्येनमनसादधन्वे॥प्रशास्तिवोढासं
तानकर्मणेदुहितुःपुत्रभावंदुहितादुर्हितादूरेहितादोग्धे
र्वानप्तारमुपागमद्दौहित्रंपौत्रमितिविद्वान्प्रजननयज्ञस्य
रेतसोवांगादंगात्संभूतस्यहृदयादधिजातस्यमातरिप्रत्य

तस्यैविधानंपूजयंनुविशेषेणमिथुनाःपुत्रादायादाइतिनदेतदृ
क्श्लोकाभ्यामभ्युक्तं॥अंगादंगात्संभवसिहृदयादधिजायसे॥
आत्मावेपुत्रनामासिसजीवश्रारदःशतमित्यविशेषेणपुत्राणां
३९ दायोभवतिधर्मतः॥मिथुनानांविसर्गादौमनुस्वायंभुवोब्रवीत्॥
नदुहितरइत्येकेतस्मात्पुमांदायादोदायास्त्रीतिविज्ञायतेतस्मात्स्त्रि ३९
यंजातांपरास्यंतिनपुमांसमितिचस्त्रीणांदानविक्रयातिसर्गा
विद्यंतेनपुंसःपुंसोपीत्येकेशौनःशेपेदर्शनात्॥अभ्रातृमती

वादइत्यपरम्॥अमूर्यायंतिजामयः सर्वालोहितवाससः॥अभ्रात
रइवयोषास्तिष्ठंतिहतवर्त्मनः॥अभ्रातृकाइवयोषास्तिष्ठंतिसंता
नकर्मणेपिंडदानायहतवर्त्मानइत्यभ्रातृकायाःअनिर्वाहऔप
मिकस्तस्योत्तराभूयसेनिर्वचनाय॥४॥अभ्रातेवपुंसएतिप्र
तीचीगर्त्तारुगिवसनयेधनानां॥जायेवपत्यउशतीसुवासाउषा
हस्रेवनिरिणीतेअप्सः॥अभ्रातृकेवपुंसःपितॄनेत्यभिमुखीसं
तानकर्मणेपिंडदानायनपतिंगर्त्तारोहिणीवधनलाभायदाक्षि

णाऊीगर्त्तः सभास्थाणुर्गृणातेः सत्यसंगरो भवति तं तत्र या पुत्रा या पति
कासारोहति तां तत्राक्षैराघ्नंति सा रिक्थं लभते श्मशानसंचयोपि गर्त्त
उच्यते गुरतेरपगूर्णो भवति श्मशानं श्मशयनं श्मशरीरं शरीरं शृ
णातेः शम्नातेर्वा श्मश्रु लोम श्मनि श्रितं भवति लोम लुनातेर्वा लीयर्वा
तेनोपरस्याविष्कुर्याद्युपरस्याविष्कुर्यात् गर्तेष्ठास्यात्प्रमायुको यज
मान इत्यपि निगमो भवति रथोपि गर्त्तउच्यते गृणातेस्तुतिकर्म
णः स्तुततमं यानं॥ आरोहथो वरुण मित्र गर्त्तमित्यपि निगमो भ

वर्तिज्ञायेच पत्येकामयमानास्कवासास्त्रतुकाले पूर्षाहसनेवदंतान्विद्
षुतैरूपाणीतिचतस्रोउपमानाभ्रात्रीमुपयछेततोकंहास्यतद्भवतीत्य
भ्रात्रकायाउपयमनप्रतिषेधःप्रत्यक्षपितुश्चपुत्रभावःपितायत्र
दुहितुरप्रत्तायारेतःसेकंप्रार्जयतिसंदधात्यात्मानंसंगमेनैंसेत्य मन
थैतांजाम्यारिक्थप्रतिषेधउदाहरंतिज्येष्ठंपुत्रिकायाइत्येकै॥५॥
नजामयेतान्वोरिक्थमारैक्चकारगर्भंसनितुर्निधानं॥यदीमात
रोजनयेत वह्निमन्यःकर्त्तासुकृतोरन्यऋंधन्॥नजामयेभगि

न्येजामिरन्येस्यांजनयंतिजामपत्यंजमतेर्वास्याद्गतिकर्मणोनिर्गम
नप्रायाभवतितान्चआत्मजःपुत्रोरिक्थंप्रारिचत्प्रदांचकारैनांग
र्भनिधानींसनितुर्हस्तग्राहस्ययदिहमातरोजनयंतवह्निंपुत्र
४१ मवह्निंचस्त्रियमन्यतरःसंतानकर्त्ताभवतिपुमांदायादोन्यत
रोर्द्धयित्वाजामिःप्रदीयतेपरस्मै॥६॥मनुष्यनामान्युत्तराणिपंच
विंशतिर्मनुष्याःकस्मान्मत्वाकर्माणिसीव्यंतिमनस्यमानेनसृष्टा
मनस्यतिःपुनर्मनस्वीभावेमनोरपत्यंमनुषोवातत्रपंचजनाइ

त्येतस्य निगमा भवंति ॥७॥ तद्येद्दे वाचः प्रथमंसीय येनासुरां अ म
भि देवा असाम ॥ ऊर्जाद्द उत यज्ञियासः पंचजना मम होत्रं जुषध्वं ॥
नद्द्य वाचः परमं मंसीर्य येनासुरानभि भवेम देवा॰ असुरा अ
सुरतास्छानेषस्मास्थानेभ्य इति वापि वासुरिति प्राणनामास्तः
शरीरे भवति तेन तद्वंतः सोर्देवानसृजत तत्सुराणां सुरत्वमसो
रसुरानसृजत तदसुराणामसुरत्वमिति विज्ञायते ॥ ऊर्जाद्द उ
उत यज्ञियासः ॥ अन्नादाश्च यज्ञियाश्चोर्गित्यंननामोर्जयतीति

सतःपक्वंसुप्ररक्णमितिवा॥पंचजनाममहोत्रंजुषध्वं॥गंधर्वाःपि
तरोदेवाःअसुरारक्षांसीत्येकेचत्वारोवर्णानिषादःपंचमऽइत्यौप
मन्यवोनिषादःकस्मांनिषदनोभवतिनिःषंणमस्मिन्पापकमिति
नैरुक्ताः॥यत्पांचजन्ययाविशा॥पंचजनीनयाविशापंचपृक्तासं
ख्यास्त्रीपुंनपुंसकेष्वविशिष्टाबाहुनामान्युत्तराणिद्वादशबाहूक
स्मात्प्रबाधतऽआभ्यांकर्माण्यंगुलिनामान्युत्तराणिद्वाविंशति
रंगुलयःकस्मादग्रगामिन्योभवंतीतिवाग्रगालिन्योभवंतीतिवा

ग्नकारिण्यो भवंतीति वाः ग्नसारिण्यो भवंतीति वाः कना भवंतीति वं
जना भवंतीति वा पिवाभ्यं चनाहेवस्युस्तासामेषा भवति ॥८॥ दशा
वनिभ्यो दशाकक्ष्येभ्यो दशायोक्त्रेभ्यो दशायोजनेभ्यः ॥ दशाभीशुभ्यो
अर्चताजरेभ्यो दशाधुरो दशायुक्तावहद्भ्यः ॥ अवनयोंगुलयो भवं
त्यवंति कर्माणि कक्ष्याः प्रकाशयंति कर्माणि योक्त्राणि योजनानी
ति व्याख्यातमभीशवो भ्यश्नुवते कर्माणि ॥ दशाधुरो दशायुक्ता
वहद्भ्यः ॥ धूर्धूर्वतेर्वधकर्मणः इयमपीतरा धूरेतस्मादेव वि

हूतिवहं धारयतेर्वा कांतिकर्माणः उत्तरे धातवोष्टादशान्नंन नामान्युत्तराण्यष्टाविंशतिरन्नं कस्मादानतं भूतेभ्योत्तेर्वात्तिकर्माणः उत्तरे धातवो दश बलनामान्युत्तराण्यष्टाविंशतिर्बलं कस्माद्बलं भरं भवति बिभर्त्तेर्धननामान्युत्तराण्यष्टाविंशतिरेव धनं कस्माद्धिनोतीति सतो गोनामान्युत्तराणि नव क्रुध्यतिकर्माणः उत्तरे धातवो द[illegible]श क्रोधनामान्युत्तराण्येकादश गतिकर्माणः उत्तरे धातवो द्वाविंशंशतं क्षिप्रनामान्युत्तराणि षड्विंशतिः क्षिप्रं कस्मा

त्संक्षिप्तोविकर्षोंतिकनामान्युत्तराण्येकादशांतिकंकंस्मादानीतं
त भवतिसंग्रामनामान्युंराणिषट्चत्वारिंशत्संग्रामःकस्मात्संगम
नाद्वासंगरणाद्वासंगतौग्रामावितिवातत्रखलऽइत्येतस्यनि
गमाभवंति॥९॥अभी३दमेकमेकोऽअस्मिनिःषाळभीद्वाकि
मुत्रयःकरंति॥खलेनपर्षान्प्रतिहन्मिभूरिकिंमानिंदंतिश
त्रवोनिंद्राः॥अभिभवामीदमेकमेकोस्मिनिःषहमाणःसप
त्नानभिभवामिद्वौकिंमात्रयःकुर्वंत्येकःऽइतासंख्यांद्वौदु

+त्रयस्त्रीर्णतमासंख्या चत्वारश्चलिततमासंख्या १

ततरासंख्यौष्टावश्नोतैर्नवनवन नीयान्नावाप्ताचादश्नादशादृष्टार्था
वाविंशतिर्द्विदशाततः शतं दश शतः सहस्त्रं सहस्त्रं दशायुतं नियुतं
प्रयुतं तत्तद्दभ्यस्तमंबुदो मेघो भवत्यरपामंबुतद्दौ बुदौ बुमद्दाती
४५ तिवां॰बुमद्भवतीतिवासय थामहान्बदुर्भवति वर्खस्तद्दिवाबुर्दं॥ ४५
खलेन पर्षान्प्रतिहन्मि भूरि॥ खल इव पर्षान्प्रतिहन्मि भूरि खल
इति संग्रामनामखलते वा स्खलते वा यमपीतरः खल॰ एतस्मा
देव समास्कंनो भवति॥ किंमो निंदंति त्रात्रवो निन्द्राः॥ यः॰ इन्द्रं न

विविदुरिंद्रो ल्हमस्य निंद्राइतरः इतिवा व्याप्तिकर्मणः उत्तरे धा
तवोदश तत्र द्वेनामनी आक्षाणः आश्नुवानः आपानः आनुवानो व
धकर्माणः उत्तरे धातवस्त्रयस्त्रिंशत् तत्र वियात इत्येतद्वियात
यत इतिवा वियातयेतिवा॥ आखंडल प्र हूयसे॥ आखंडयितः
खंडं खंडयतेस्तडिद्दित्यंतिकवधयोः संसृष्टेत्ताडयतीति सतः। कर्म
॥१०॥ त्वया वयं सुवृधा ब्रह्मणस्पते स्पार्हा वसू मनुष्या ददीमहि॥
या नो दूरे तळितो या अरातयो भि संति जंभया ताः अनप्नसः॥

त्वयावयंसुवर्धयित्राब्रह्मणस्पतेस्पृहणीयानिवसूनिमनुष्येभ्यः
आददीमहि॥याश्चनोदूरेतळितोयाश्चांतिकेरातयोदानकर्मणो
वादानप्रज्ञावोजंभयता॥अनप्नसोप्नइतिरूपनामाप्नोतीतिसतो
विद्युत्तडिद्भवतीतिशाकपूणिःसाह्यवताडयतिदूराच्चदृश्यते॥
४५ पित्विदमंतिकनामैवाभिप्रेतंस्यात्॥दूरे चित्संतळिदिवातिरो ४५
चसे॥दूरेपिसंनंतिकइवसंदृश्यसइतिवज्रनामान्युत्तराण्य
ष्टादश॥वज्रःकस्माद्वर्जयतीतिसतस्तत्रकुत्सइत्येतत्कृंततेः

षिः कुत्सो भवति कर्त्तास्तोमानामित्यौपमन्यवौत्राप्यस्यव धकर्मैव भवतितत्सखऽइन्द्रः शुष्णं जघानेत्यैश्वर्यकर्मणोऽउ त्तरे धातवश्चत्वारःऽईश्वरनामान्युत्तराणि चत्वारि तत्रेनइत्येतत्स निताऐश्वर्येनेतिवासनितमनेनैश्वर्यमितिवा ॥२१॥ यत्रासुपर्णाऽअमृतस्य भागमनिमिषंविदथाभिस्वरंति ॥ इनो विश्वस्य भुवनस्य गोपाः समाधीरः पाकमत्रा विवेश ॥ यत्र सुपर्णाः सुपतना आदित्यरश्मस तयोऽमृतस्य भागमुदकस्यानिमिषंतो वेदनेनाभिस्वरंतीतिवा

भिप्रयंतीतिवैश्वरः सर्वेषां भूतानां गोपायितादित्यः समाधीरः पाकमत्रा
विवेशेतिधीरो धीमान्पाकः पक्तव्यो भवतिविपक्वप्रज्ञऽआदित्य
इत्युपनिषद्वर्णो भवतीत्यधिंदैवतमथाध्यात्मं यत्र सुपर्णाः सु
पर्णौंतेनीन्द्रियाण्यमृतस्य भागं ज्ञानस्यानिमिषंतो वेदनेनाऽभि
स्वरंतीतिवाऽभिप्रयंतीतिवेश्वरः सर्वेषामिंद्रियाणां गोपायि
तात्मा समाधीरः पाकमत्राविवेशेतिधीरो धीमान्पाकः पक्तव्यो
भवतिविपक्वप्रज्ञऽआत्मेत्यात्मगतिमाचष्टे ॥१२॥ बहुनामान्यु

त्तराणि द्वादश बहु कस्मात्प्रभवतीति सतो ह्रस्वनामान्युत्तराण्येका
दश ह्रस्वो ह्रसतेर्महन्नामान्युत्तराणि पंचविंशतिर्महान्कस्मान्मा
नेनान्यांजहातीति शाकपूणिर्मंहनीयो भवतीति वा तत्र ववक्षिथ
विवक्ष[illegible]सः इत्येते वक्तेर्वा वहतेर्वा साभ्यासाद्गृहनामान्युत्तराणि
द्वाविंशतिर्गृहाः कस्माद्गृह्णन्तीति सतां परिचरणकर्माणः उत्तरे
धातवो दश सुखनामान्युत्तराणि विंशतिः सुखं कस्मात्सुहितं खे
भ्यः खं पुनः खनतेः रूपनामान्युत्तराणि षोडश रूपं रोचतेः प्रश

स्यनामान्युत्तराणि दश । प्रज्ञानामान्युत्तराण्येकादश । सत्यनामान्यु
त्तराणि षट् सत्यं कस्मात्सत्सु तायते सत्प्रभवं भवतीति वाः ष्टा उत्तरा
णि पदानि पश्यतिकर्माणि ॥ उत्तरे धातवश्चायतिप्रभृतीनि च नामा
न्यामिश्राणि नवोत्तराणि पदानि सर्वपदसमाम्नानाय । अथात ॥ उप
माय दतत्तत्सदृशमिति गार्ग्यस्तदासां कर्म ज्यायसा वा गुणेन प्रख्या
ततमेन वा कनीयांसं वाप्रख्यातं वोपमिमीतेः थापि कनीयसा ज्या
यांसं ॥ २३ ॥ तनूत्यजेव तस्करा वनर्गू रशनाभिर्दशभिरभ्यधीतां ॥

तनूत्यक्त तनूत्यक्ता वनर्गू वनगामिनोऽग्निमंथनौ बाहू तस्कराभ्यामु
त्क पमिमीते तस्करस्तरो भवति यत्पापकमिति नैरुक्तास्तनोतेर्वा स्या
त्संततकर्मा भवत्यहोरात्रकर्मा वा ॥ रशनाभिर्दशभिरभ्यधीतां ॥ अ
भ्यधीतामित्यभ्यधातां ज्यायांस्तत्र गुणोऽभिप्रेतः ॥२४॥ कुह स्विद्दोषा
कुह वस्तोरश्विना कुहाभिपित्वं करतः कुहोषतुः ॥ को वां शयुत्रा विध
वेव देवरं मर्यं न योषा कृणुते सधस्थ आ ॥ क्व स्विद्रात्रौ भवथः क्व दि
वा क्वाभिप्राप्तिं कुरुथः क्व वसथः को वां शयने विधवेव देवरं देवरः क

स्माद्द्वितीयोवरःऽउच्यतेविधवाविधातृकाभवतिविधवनाद्वाविधाव
नाद्वेतिचर्मशिरापिवाधवःऽइतिमनुष्यनामतद्वियोगाद्विधवादेवरो
दीव्यतिकर्मामर्योमनुष्योमरणधर्मायोषायौतेराकुरुतेसहस्थाने
थनिपाताःपुरस्तादेवव्याख्यातायथेतिकर्मोपमा॥यथावातोयथाव
नंयथासमुद्रःएजति॥भ्राजंतोअग्नयोयथा॥आत्मायक्ष्मस्यनश्य
तिपुराजीवगृभोयथा॥आत्मातेतेर्वाप्ते र्वापिवाप्तःऽइवस्याद्यावद्व्या
प्तिभूतइति॥अग्निर्नयेभ्राजसारुक्मवक्षसः॥अग्निरिवयेमरु

तो भ्राजमानांशो चिच्छूरस्कां भ्राजस्वंतो रुक्मवक्षसः ॥ २५ ॥ चतुरश्चिद्दद
मानाद्बिभीयादा निधातोः ॥ न दुरुक्ताय स्पृहयेत् ॥ चतुरोक्षांधारयत इ
ति तथा कितवाद्बिभीयादेवमेव दुरुक्ताद्बिभीयान्न दुरुक्ताय स्पृह
येत्कदाचिदाऽइत्याकारऽउपसर्गः पुरस्तादेव व्याख्यातोथाप्यु[illegible]र्थे प
दृश्यते ॥ जारऽआभगं ॥ जारऽइव भगमादित्योत्र जारऽउच्यते रात्रे
र्जरयिता सऽएव भासांतथापि निगमो भवति स्वसुर्जारः शृणोतु
नऽइत्युषसमस्य स्वसारमाह साहचर्याद्रसहरणाद्वाऽपित्वयं मनुष्य

जारएवाभिप्रेतस्यात्स्त्रीभगास्तथास्याद्व्रजतेर्मेषइतिभूतोपमा॥मेषो
भूतोऽभियंनयंः॥मेषोमिषतेस्तथापशुःपश्यतेरग्निरितिरूपोपमा॥
हिरण्यरूपःसहिरण्यसंदृगपांनपात्सेदुहिरण्यवर्णः॥हिरण्यव
र्णस्येवास्यरूपंथाइतिचं॥तंप्रत्नथापूर्वथाविश्वथेमथा॥प्रत्नइवपू ले
र्वइवविश्वइवेमइवेत्ययमेततरोऽमुष्मादसावस्ततरोऽस्मादमुथाय
थासावितिव्याख्यातंवदितिसिद्धोपमा॥ब्राह्मणवद्वृषलवत्॥ब्रा
ह्मणाइववृषलाइवेतिवृषलोवृषशीलोभवतिवृषाशीलोवा॥२६॥

प्रियमेधवदत्रिवज्जातवेदो विरूपवत्॥ अंगिरस्वन्महिव्रत प्रस्कण्वस्य श्रुधी हवं॥ प्रियमेधः प्रियाऽअस्य मेधा यथैतेषामृषीणामेवं प्रस्कण्वस्य शृणु ह्वानं प्रस्कण्वः कण्वस्य पुत्रः कण्वप्रभवो यथा प्राग्रमर्चिषि भृगुः संबभूव भृगुर्भृज्यमानो न देहेंगारेष्वंगिराऽअंगाराऽअंकनाऽअंचनाऽअत्रैव तृतीयमृच्छतेत्यूचुस्तस्मादत्रिर्न त्रयऽइति विखननाद्वैखानसो भरणाद्भारद्वाजो विरूपो नानारूपो महिव्रतो महाव्रत इति॥ १७॥ अथ लुप्तोपमान्यर्थोपमानीत्याचक्षते सिंहो व्या

घ्रः इति पूजायां श्वाकाकः इति कुत्सायां काक इति शब्दानुकृतिस्तदिदं श
कुनिषु बहुलं न शब्दानुकृतिर्विद्यत इत्यौपमन्यवः काकोपकालयि
तव्यो भवतीति तित्तिरिस्तरणात्तिलमात्रचित्र इति वा कपिंजलः कपि
रिव जीर्णः कपिरिव जवते ईषत्पिंगलो वा कमनीयं शब्दं पिंजय
तीति वा श्वा आशुयायी शवतेर्वा स्याद्गतिकर्मणः श्वसितेर्वा सिंहः सह
नाद्धिंसेर्वा स्याद्विपरीतस्य संपूर्वस्य वा हन्तेः संहाय हन्तीति वा व्याघ्रो
व्याघ्राणाद्व्यादाय हन्तीति वा ॥१८॥ अर्चतिकर्माणः उत्तरे धातवश्च

नवर्जमितासामेवंसर्वस्तोमस्थानेमहाव्रतंमैन्द्रमत्यन्याःप्रजाबुभ[illegible]एतासामे
वंसर्वस्तोममुद्धृत्ययथास्थानंमहाव्रतंसंवत्सरकामानास्यं[illegible]त्रममति
रात्रश्चतुर्विंशंत्रात्रयोभिप्लवान्नवरात्रेभिप्लवोगोआयुषीदशरात्रोव्रतम
तिरात्रःसंवत्सरसंमिताइत्याचक्षतएकषष्टिरात्रंप्रतिष्ठाकामाएतासा
मेवषष्ठ्यावभितोनवरात्रंतयोरावृत्तंउत्तरःत्रातरात्रमायुष्कामाश्चतुर्द
त्राभिप्लवाश्चतुरहापजनाइतिरात्रिसत्राणि॥६॥अथगवामयनंसर्वे
कामाःप्रायणीयचतुर्विंशाउपेत्यचतुरभिप्लवान्षष्ठ्यपंचमान्पंचमासा
नुपयंत्यथषष्ठंसंभरंत्रिचीनभिप्लवान्षष्ठ्यमभिजितंस्वरसाम्नइत्या

भ्यांपूर्यतेहोभ्यामितिनुपूर्वंपक्षौथविषुवानेकविंशोनपूर्वस्यपक्षसौनोत्तरस्यावृत्ताः
स्वरसामानःषळहाश्चोत्तरस्यपक्षसःस्वरसामानोविश्वजितंपृष्ठ्यंचीनभिप्लवानितिसप्त
मंहिरात्रोनंकृताथपृष्ठ्यमुखांश्चतुरभिप्लवांश्चतुरोमासानुपयंत्यथोत्तमंसंभरंति
त्रीनभिप्लवानगोआयुषीद्वारात्रंव्रतोदयनीयाभ्यांसप्तमःपूर्यत३इतिन्वेकसं
भार्यमुत्तरंपक्षौथहिसंभार्यंव्रतोदयनीयेरवोत्तमस्यगोआयुषीसप्तमस्यगो३
आयुषीवांविहरेयुर्गांविश्वजितोनंतरमायुषंपूर्वंद्वारात्रारपिवोध्वंविश्वतः
सप्तमंसवनमासंहलवौहरेयुर्गोआयुषीद्वारात्रंव्रतोदयनीयाभ्यांसप्तमःपूर्यव३
तैरश्चनुलोमाःषळहास्युःषळहावावर्तैरश्चनुलोमान्यहानीतिगवामयनेसर्वेषाव
हांअभिप्लवास्युरभिप्लवास्युः॥इत्याश्वलायनश्रौतसूत्रेत्तरषट्केपंचमोध्यायः॥५॥

हरिः ॐ ॥ एकार्थमनेकशब्दमित्येतदुक्तमथयान्यनेकार्था
न्येकशब्दानितान्यतोनुक्रमिष्यामोनवगतसंस्कारांश्चनि
गमांस्तदैकपदिकमित्याचक्षतेजहाजघानेत्यर्थः ॥१॥ को
नुमर्याअमिथितःसखासखायमब्रवीत् ॥ जहाकोअस्मदी
षते ॥ मर्याइतिमनुष्यनाममर्यादाभिधानंवास्यान्मर्यादाम
र्यैरादीयतेमर्यादामर्यादिनोर्विभागोमेथतिराक्रोशकर्मा
पापकंजघानकमहंजातुकोस्मद्भीतःपलायतेनि ॥ पाद्या

भवति यं निधीयते पाश्या पाशस्य समूहः पाशाः पाशायते विपा
शनात् ॥२॥ वयः सुपर्णा उपसेदुरिन्द्रं प्रियमेधा ऽऋषयो
नाधमानाः ॥ अप ध्वांतमूर्णुहि पूर्धि चक्षुर्मुमुग्ध्य१स्मान्नि
धयेव बद्धान् ॥ वयो वेर्बहुवचनं सुपर्णाः सुपतनाः आदि
त्यरश्मयः उपसेदुरिंद्रं याचमानाः अपोर्णुह्याध्वस्तं चक्षुः
श्चक्षुः ख्यातेर्वा चष्टेर्वा पूर्द्धि पूरय देहीति वा मुंचास्मान्पा
शैरिव बद्धान्पार्श्वतः श्रोणितः शितामतः पार्श्वः पर्शुमय

मयमंगं भवति पशुः स्पृष्टाते: संस्पृष्टा पृच्छ देन्नां स्पै ष्टं स्पृष्टा
ते: संस्पृष्ट मंगैरंग मंग नाहं च नाक्षा श्रोणि: श्रोणाते र्गति
चला कर्मणा: श्रोणिश्चलती वगछतो हो: स्त्रीता भै मेवति
होर्द्र वतेर्यो नि: स्त्रीता मेति न्मूलाकपू णिर्विषितो भवति न्मूया
मतोय स्कृत्त इति तेटीकि: न्मूया मंन्मूयाय तेर्य स्कथ्य थ्या कथा
चस्कृत्यते स्त्रीति मांसतो मे हस्त इति गाल्वच: स्त्रीति: न्मूय
ते र्मी संमान नंवामान संवा मनो स्मिन्न सीहती तिवामेहो

मेघर्तेः ॥३॥ यदिन्द्र चित्र मेहनास्ति त्वादातमद्रिवः ॥ राधस्तन्नो वि
दद्वस उभयाहस्त्याभर ॥ यदिन्द्र चित्र चायनीयं मंहनीयं ध
नमस्ति यन्मइहनास्तीति वा त्रीणि मध्यमानि पदानि त्वया न
स्तद्दातव्यमद्रिवंनद्रिरादृणात्येनेनापि वात्तेस्यात्तेसोमाद्
इति ह विज्ञायते राध इति धननाम राध्नुवंत्येनेन तं नस्त्वं
वित्तधनोभाभ्यां हस्ताभ्यामाहरोभौ समुद्गौ भवतो दमूना
दममना वा दानमना वा दांतमना वापि वा दम इति गृहनाम

तन्मनास्यान्मनोमनोते:॥४॥ जुष्टोदमूनाअतिथिर्दुरोणइमं
नोयज्ञमुपयाहिविद्वान्॥ विश्वाअग्नेअभियुजोविहत्याशत्रू
यतामाभराभोजनानि॥ अतिथिरभ्यतितोगृहान्भवत्यभ्ये
तितिथिषुपरकुलानीतिवापरगृहाणीतिवादुरोणइतिगृ
हनामदुरवाभवंतिदुस्तर्पाइमंनोयज्ञमुपयाहिविद्वान्सर्वा
अग्नेअभियुजोविहत्याशत्रूयतामाहरभोजनानिनिहत्या
न्येषांबलानिशत्रूणांभवनाद्हरभोजनानीतिवाधनानी

भं

तिवामूषोमूषिकाइत्यर्थोमूषिकाःपुनर्मुष्णातेर्मूषोप्येतस्मादे
व॥५॥संमातपंत्यभितःसपत्नीरिवपर्शवः॥मूषोनशिश्नाव्यदं
क तिमाध्यस्तोतारंतेशतक्रतोवित्तंमेअस्यरोदसी॥संतपंतिमाम
भितःसपत्न्यइवेमाःपर्शवःकूपपर्शवोमूषिकाइवास्नातानि
५८ सूत्राणिव्यदंतिस्वांगाभिधानंवास्याच्छिश्नानिव्यदंतीतिवासंत ५८
पंतिमाध्यःकामास्तोतारंतेशतक्रतोवित्तंमेअस्यरोदसी॥जा
नीतंमेस्यद्यावापृथिव्याविति त्रितंकूपेवहितमेतत्सूक्तंप्रति

ब भे तत्र ब्रह्मेतिहासमिश्रमृङ्मिश्रं गाथामिश्रं भवति त्रितःस्ती
र्णतमो मेधया बभूवापि वा संख्यानामैवाभिप्रेतं स्यादेकतो द्वि
तःस्त्रित इति त्रयो बभूवुः ॥६॥ इषिरेण ते मनसा सुतस्य भ
क्षीमहि पित्र्यस्येव रायः ॥ सोमराजन्प्रण ऽआयूंषि तारीरहा
नीव सूर्यो वासराणि ॥ ईषणेन वैषणेन वार्षणेन वा ते मनसा
सुतस्य भक्षीमहि पित्र्यस्येव धनस्य प्रवर्द्धय च न ऽआयूंषि सो
मराजंन्॥ अहानीव सूर्यो वासराणि ॥ वासराणि वेसराणि

विवासनानिभमनानीतिवाकुरुतनेत्यनर्थकोऽत्र पजनाभवंति
कर्त्तनहंतनयातनेतिजठरमुदरंभवतिजगधमस्मिन्ध्रिय
तेधीयतेवा॥७॥मरुत्वांइन्द्रवृषभोरणायपिबासोममनुष्व
धंमदाय॥आसिंचस्वजठरेमध्वऽऊर्मिंत्वंराजासिप्रदिवःसु
तानां॥मरुत्वानिन्द्रमरुद्भिस्तवान्वृषभोवर्षितापांरणायर
मणीयायसंग्रामायपिबसोममनुष्वधमन्नंमदायमदनीया
यजैत्रायासिंचस्वजठरेमधुनऊर्मिम्॥मधुसोममित्यौप

मिकं भाष्यते रिद्दमपीतरन्मध्ये तस्मादेवत्वं राजासि पूर्वैषष्व
हः सुसुतानां॥८॥ तितउ परिपवनं भवति ततवद्वा तुंनवद्वा
तिलमात्रतुंनमिति वा॥९॥ सक्तुमिव तितउना पुनंतो यत्र धी
रा मनसा वाचुमक्रत॥ अत्रा सखायः सख्यानि जानते भद्रैषां
लक्ष्मीर्निहिताधि वाचि॥ सक्तुमिव परिपवनेन पुनंतः सक्तुः
सचतेर्दुर्धावो भवति कसतेर्वा स्याद्विपरीतस्य विकसितो भवति
यत्र धीरा मनसा वाचमकृषत प्रज्ञानं धीराः प्रज्ञानवंतो ध्यान

यंतस्तत्रसखायःसख्यानिसंजानतेभद्रैषांलक्ष्मीर्निहिताधिवा
चीतिभद्रंभगेनव्याख्यातंभजनीयंभूतानामभिद्रवणीयंभ
वद्रमयतीतिवाभाजनवद्वालक्ष्मीर्लाभाद्वालक्षणाद्वालप्स्य
नाद्वालांछनाद्वालषतेर्वास्यात्प्रेप्साकर्मणोलग्यतेर्वास्याद्वाश्ले
षकर्मणोलज्जतेर्वास्यादश्लाघाकर्मणःशिप्रेइत्युक्तंपरिष्टाद्व्या
ख्यास्यामः॥२०॥तत्सूर्यस्यदेवत्वंतन्महित्वंमध्याकर्त्तोर्वि
ततंसंजभार॥यदेदयुक्तहरितःसधस्थादाद्रात्रीवाससस्त

नुते सिमस्मै॥ तत्सूर्यस्य देवत्वं तन्महित्वं मध्ये यत्कर्मणां क्रियमा
णानां विततं संह्रियते यदासावयुङ्क्त हरणानादित्य रश्मीन्ह
रितोऽश्वानिति वाथ रात्री वासस्तनुते सिमस्मै वेसरमहरवयु
वती सर्वस्मादपि वोपमार्थे स्याद्रात्रीव वासस्तनुत इति तथापि
निगमो भवति॥ पुनः समव्यद्विततं वयंती॥ समनात्सीत्नू॥ ११॥
इन्द्रेणासं हि दृक्षसे संजग्मानोऽअबिभ्युषा॥ मंदूसमानव
र्चसा॥ इन्द्रेण हि संदृश्यसे संगच्छमानो बिभ्युषा गणेन मंदू

मद्रिःछ्युयुवांस्थो पिवा मंक्षुना तेने निस्यात्समानवर्चसेत्येते नव्या
रव्यातं॥१२॥ईर्मांतासः सिलिकमध्यमासः संशूरणासो दिव्या
सो अत्याः॥१३॥हंसा इव श्रेणिशो यतंते यदाक्षिषुर्दिव्यमज्ममश्वाः॥
ईर्मांताः समीरितांताः सुसमीरितांताः पृथ्वंता वा सिलिकमध्य
माः संसृतमध्यमाः शीर्षमध्यमा वापि वाग्निर आदित्यो भवति
यदनुश्नुते सर्वाणि भूतानि मध्ये चैषां तिष्ठतीदमपीतरच्छि
रः एतस्मादेव समाश्रितान्येतदिंद्रियाणि भवंति॥संशूरणा

सो दिव्यासो अत्याः ॥ शूरः शवतेर्गतिकर्मणो दिव्या दिविजा अत्या
अतनाः ॥ हंसा इव श्रेणिशो यतंते ॥ हंसा हंतेर्घ्नंत्यध्वानं श्रेणिरि
ति श्रेणिः श्रयतेः समाश्रिता भवंति यदाक्षिषुर्यदापे दिव्यम
ज्ममजनिमाजिमश्वाः अस्त्यादित्यस्तुतिरश्वस्यादित्यादश्वो नि
स्तष्ट इति ॥ सूरादश्वं वसवो निरतष्टेत्यपि निगमो भवति ॥ १३ ॥
कायमानो वना त्वं यन्मातॄरजगन्नपः ॥ न तत्ते अग्ने प्रमृषे
निवर्त्तनं यद्दूरे सन्निहाभवः ॥ कायमानश्चायमानः काम

यस्मानइतिवावनानित्वंयन्मातॄरपोगमनुपशाम्यंनतत्तेअ
ते ग्नेप्रमृषैँनिवर्तनंदूरेयत्सन्निहभवसिजायमानः॥लोधं
नयंतिपशुमन्यमानाः॥लुब्धमृषिंनयंतिपशुंमन्यमानाः॥
शूरंपावकशोचिषं॥पावकदीप्तिं॥अनुशायिनमितिवा॥
६१ शिनमितिवा॥१४॥कनीनकेवविद्रधेनवेद्रुपदेअर्भके॥ ६१
बभ्रूयामेषुशोभेते॥कनीनकेकन्यकेकन्याकमनीयाभ
वतिक्वेयंनेतव्येतिवाकमनेनानीयतइतिवाकनतेर्वास्यात्कां

तिकर्मणः॥ कन्ययोरधिष्ठानप्रवचनानि सप्तम्या एकवचना
नीति शाकपूणिर्वैद्रयोर्दारुपादयोर्दारु दृणातेर्वा द्रूणातेर्वा त
स्मादेव द्रु नवे नवजाते अर्भके अवृद्धे यथा तयोरधिष्ठानेषु शो
भेते एवं बभ्रू यामेषु शोभेते बभ्र्वोरश्वयोः संस्तव इदं च मेदा
दिदं च मेदादित्यृषिः प्रसंख्यायाह॥ सुवास्त्वा अधि तुग्वनि॥
सुवास्तुर्नदी तुग्वतीर्थं भवति तूर्णमेतदायंति॥ कुविन्नंसं
ते मरुतः पुनर्नः॥ पुनर्नो नमंते मरुतो न संत इत्युपरिष्टाद्व्या

रव्यास्यामः॥ये ते महा आहनसो विहायसस्तेभिरिन्द्रं चोदयदात
वे मघम्॥ये ते महा आहनवंतो वचनवंतस्तेभिरिन्द्रं चोदयदा
नायमघं॥२५॥उपो अदर्शिं शुंध्युवो नवक्षो नोधा इवाविरकृत
प्रियाणि॥अद्मसंन ससतो बोधयंती शःश्वत्तमागात्पुनरेयुषी
णाम्॥उपादर्शि शुंध्युवः शुंध्युरादित्यो भवति शोधनात्तस्यैव
वक्षो भासो ध्यूढमिदमपीतरद्वक्ष एतस्मादेवाध्यूढं काये शकु
निरपि शुंध्युरुच्यते शोधनादेवोदकचरो भवत्यापोपि शुंध्य

वउच्यंतेश्रो धनादेवनोधात्रृषिर्भिरतिनवनंहधातिसयथास्तु
त्याकामानाविष्कुरुतएवमुषारूपाण्याविष्कुर्तेप्सरसहभान्तंभव रु
त्यप्सराह्निनीलिवान्तसानीनितिया॥ ससलोबोधयंतीम्रास्वत्त
मागास्तुनरेयुषीणां॥ स्वपतोबोधयंतीम्रास्वतिकलमागास्तु
नरागामिनीनां॥ तेयास्त्रीमंतइष्मिणः॥ ईषणिनइतिवैषणि
नइतिवाषणिनइतिवाबात्रीतियाज्ञमवात्रयलइतिसख्याः॥ ग्रां
सावाध्वर्योप्रतिमिगृणीहीन्द्रायवाहः रुणयावनुष्टं॥ अभिवह

नस्तुतिंमघिषणेवेप्रवाहसंस्तुतिंमन्यंतैरिंध्रीह्वेचम्रास्यतेपरित
क्म्येत्सुपरिष्टाघ्नाख्यास्याभैः ॥२६॥ सुवितेसुइतेसूतेसुगतेप्र
जायामितिवा ॥ सुवितेमाधारस्यपिनिगमोभवतिदयतिरनेकु
कर्मा ॥ नवेनपूर्वंदयमानास्यामेस्रूपेदयाकर्मा ॥ यएकइद्वि
दयतेवस्वितिदानकर्मावाविभागकर्मावा ॥ दुर्वर्त्तुर्भीमोदय
तेवनानीतिहन्तिकर्मा दुर्वर्त्तुर्दुर्वारः ॥ विदद्वसुर्दयमानोविश्रू
त्रूनितिहिंसाकर्मा ॥ इमेसुताइन्दवःप्रातरित्वनासजोषसापिब

तमश्विनातान्॥ अयंहिवांमूतयेवंदनायमांवायसोदोषादयमा
नोअबूबुधत्॥ दयमानइति॥ नूचिदितिनिपातःपुराणनवयो
र्नूचेतिच॥ अद्याचिन्नूचित्तदपोनदीनां॥ अद्यचपुराचतदेव
कर्मनदीनां॥ नूचपुराचसदनंरयीणां॥ अद्यचपुराचसदनं
रयीणां॥ रयिरितिधननामरातेर्दानकर्मणः॥१७॥ विद्यामत
स्यतेवयमकूपारस्यदावने॥ विद्यामतस्यतेवयमकुपर्णस्य
दानस्यादित्योप्यकूपारउच्यतेकूपारोभवतिदूरपारःसमुद्रोप्य

कूपारउच्यतेकूपारो भवतिमहापारः कच्छपोप्यकूपारउच्यतेकू
पारोनकूपमृच्छतीतिकच्छपः कच्छपातिकच्छेनपातीतिवाक
च्छेनपिबतीतिवाकच्छः खच्छः खच्छदोयमपीतरोनदीकच्छएत
स्मादेवकमुदकंतेनछाद्यते॥ क्षिणातिःशृंगेरक्षसेविनिक्षे॥
निक्ष्यतिशृंगेरक्षसोविनिक्षणनायरक्षोरक्षितव्यमस्मादृह
सिक्षणोतीतिवारात्रौनक्षतइतिवा॥ अग्निः सुतुकः सुतुकेभि
रश्वैः॥ सुतुकनः सुतुकनैरितिवासुप्रजाः सुप्रजोभिरितिवा॥

सुप्रयणा अस्मिन्यज्ञे विश्रयंतां ॥ सुप्रगमना: ॥१८॥ देवा नो यथा स
दमिद्वृधे असन्नप्रायुवो रक्षितारो दिवेदिवे ॥ देवा नो यथा सदा वर्द्ध
नाय स्युरप्रायुवोऽप्रमाद्यंतो रक्षितारश्चाहन्यहनि च्यवन ऋषिर्भ
वति च्यावयिता स्तोमानां च्यवानमित्यप्यस्य निगमा भवंति ॥ युवं च्य दै
वानं सनयं यथा रथं पुनर्युवानं चरथाय तक्षथुः ॥ युवं च्यवनं स वै
नयं पुराणं यथा रथं पुनर्युवानं चरणाय ततक्षथुर्युवा प्रयोतिक
र्माणि तक्षतिः करोतिकर्मा रजो रजतेर्ज्योती रज उच्यते उदकं

रजउच्यते लोका रजांस्युच्यंते सृगहनी रजसी उच्येते ॥ रजांसि
चित्राविचरंति तन्यव इत्यपि निगमो भवति हरो हरते ज्योतिर्ह
र उच्यत उदकं हर उच्यते लोका हरांस्युच्यंते सृगहनी हरसी उच्ये
ते ॥ प्रत्यग्ने हरसा हरः शृणीहीत्यपि निगमो भवति ॥ जुहुरे विचि
तयंतः ॥ जुह्विरे विचेतयमाना व्यंत इत्येषोनेककर्मा पदं देवस्य
नमसा व्यंत इति पश्यति कर्मा वीहि शूर पुरोळाशमिति खादति
कर्मा ॥ वीतं पातं पयस उस्त्रियायाः ॥ अश्नीतं पिबतं पयस उ

स्त्रिया आ उस्त्रियेति गोनामोत्स्राविणोस्यां भोगा उस्त्रेति च ॥ उस्राभिर्द्र
मतिभिः सुते सुनीथासो वसूयवः ॥ गोभिः क्राणा अनूषत गोभिः
कुर्वाणा अस्तोषत ॥ आ तू षिंच हरिमीं द्रोरुपस्थे वाशीभिस्तक्षता
श्मन्मयीभिः ॥ आ सिंच हरिं द्रोरुपस्थे द्रुममयस्य हरिः सोमो हरि
तवर्णीयमपीतरो हरिरेतस्मादेव ॥ वाशीभिस्तक्षताश्मन्मयीभिः ॥
वाशीभिरश्ममयीभिरितिवा वाभिरितिवा ॥ स शर्द्धदर्यो विषु
णस्य जंतोर्मा शिश्नदेवा अपि गुर्ऋतं नः ॥ स उत्सहतां यो विषुण
स्य जंतोर्विषमस्य मा शिश्नदेवा अब्रह्मचर्याः शिश्नं श्नथतेः ॥ अ

पिगुर्ऋतं नः ॥ सत्यं वा यज्ञं वा ॥ १९ ॥ आघा ता गच्छानुत्तरा युगानि
यत्र जामयः कृणवन्नजामि । उप बर्बृहि वृषभाय बाहुमन्यमिच्छ
स्व सुभगे पतिं मत् ॥ आगमिष्यंति तान्युत्तराणि युगानि यत्र जाम
यः करिष्यंत्यजामि कर्माणि जाम्यतिरेकनाम बालिशस्य वा समा
नजातीयस्य वोपजनः उपधेहि वृषभाय बाहुमन्यमिच्छस्व सुभ
गे पतिं मदिति व्याख्यातम् ॥ २० ॥ द्यौर्मे पिता जनिता नाभिरत्र बंधु
र्मे माता पृथिवी महीयं ॥ उत्तानयोश्चम्वोर्योनिरंतरत्रा पिता दुहि
तुर्गर्भमाधात् ॥ द्यौर्मे पिता पाता वा पालयिता वा जनयिता नाभिरत्र ब

धुर्मे माता पृथिवी महतीयं बंधुः संबंधनांनाभिः संनहनांभ्या संनद्धा नागर्भा जायंत इत्याहुरे तस्मादेवं ज्ञातीन्सनाभय इत्याचक्षते सबंधव इति च ज्ञातिः संज्ञानात्॥ उत्तानयोश्चम्वोर्योनिरंतः॥ उत्तान उत्ततान ऊर्ध्वतानो वा तत्र पिता दुहितुर्गर्भं दधाति पर्जन्यः पृथिव्याः शंयुः सुखयुः॥ अथानुः शंयो ररपो दधात॥ रपो रिप्रमिति पापनामनी भवतः॥ शमनं च रोगाणां यावनं च भयानामथापि शंयुर्बार्हस्पत्य उच्यते॥ तं शंयोरावृणीमहे गातुं यज्ञाय गातुं यज्ञपतय इत्यपि निगमो भवति गमनं यज्ञाय गमनं यज्ञपतये॥ २१॥ अदितिरदीना देवतौंमो॥ २२॥

अदितिर्द्यौरदितिरंतरिक्षमदितिर्मातास पितास पुत्रः॥ विश्वेदेवा अ
ज दितिः पंचजना अदितिर्जातमदितिर्जनित्वं॥ इत्यदितेर्विभूतिमाचष्टे ऽ
पुनान्यहीनानीतिवा॥ यमेरिरे भृगवः॥ एरिर ऽईर्तिरुपसृष्टोभ्य
९६ स्तः॥ २२॥ उत स्मैनं वस्त्रमथिं न तायुमनुक्रोशंति क्षितयो भरे
षु॥ नीचायमानं जसुरिं न श्येनं श्रवश्चाच्छापशुमच्च यूथम्॥ अ ९६
पि स्मैनं वस्त्रमथिमिव वस्त्रमाथिनं वस्त्रं वस्ते स्तायुरिति स्तेन ना
म संस्त्यानमस्मिन्पापकमिति नैरुक्तास्तस्यतेर्वा स्यादनुक्रोशंति

क्षिलयः संग्रामेषु भरइति संग्रामनाम भरतेर्वा हरतेर्वा नीचा
यमानं नीचैरयमानं नीचैर्निचितं भवत्युच्चैरुच्चितं भवति ज तं
स्तभिवन्द्येनं न्द्येनःशंसनीयं गच्छति॥ अश्ववश्वाछापशुमच्च
यूथं॥ अश्ववश्वापिपशुमच्चयूथं प्रशंसां च यूथं च धनं च यू
थं चेति वा यूथं योतेः समायुतं भवति॥ इंधानएनं ज
रतेस्साधीः॥ गृणाति॥ मंहीमंहतेस्तुतिकर्मणः॥ प्रमं

द्दिनैपितुमदर्चेतावचः॥प्रार्चतमंद्दिनेपितुमद्वचोगोर्व्याख्या
तः॥२४॥अत्राहगोरमन्वतनामत्वष्टुरपीच्यं॥इत्थाचंद्रम
सोगृहे॥अत्रहगोःसममंसतादित्यरश्मयःस्वंनामापीच्यम
पगलमपचितमपिहितमंतर्हितंवामुत्रचंद्रमसोगृहे॥
गातुर्व्याख्यातोगातुंकृण्वंनुषसोजनायेत्यपिनिगमोभव
तिहंसयःकर्माणिहंसयंत्येनानि॥कुलायमस्मिंनल्यश्ववहंस
यइत्यपिनिगमोभवति॥सल्हूतावुनेनेमश्नोयंहतिः॥सतु

तावैनेनमंहतिरश्मोत्यं हतिश्वां हश्वां कुश्व हंते निरूढोपधाद्विप
रीतात् ॥ बृहस्पते चयस इत्पियारुम् ॥ बृहस्पते यच्चातयसि देव
पीयुं पीयतिर्हिंसाकर्मा विधुते द्यावापृथिव्यौ वियवनात् ॥ समा
न्या वियुते दूरे अंते ॥ समानं संमानमात्रं भवति मात्रामानात् दू
रं व्याख्यातमंतौ तते ऋधगिति पृथग्भावस्य प्रवचनं भवत्य
थाप्यृध्नोत्यर्थे दृश्यते ॥ ऋधगयाऽऋधगुताशमिष्ठाः ॥ ऋ

मुचन्नयाक्षीर्त्रेः प्रमुचंनक्त्रा मिष्ठा इति चास्या इति चास्येति चोदात्तं
त्रथमादेद्रोनुदात्तमन्यादेद्रोतीत्रार्थतरमुदात्तमत्वीयोर्थतरम
नुदात्तं॥ अस्मा ऊ षु णउ पसातये भुवोहेळमानोररिवांऽअजाश्व
६१ श्रवस्युतामजाश्व॥ अस्येनःसोतयउप ससवाहेळमानोकुध्यन्न ६१
रिवान्त्रातिरभ्यस्तोजाश्वेति पूषणमाहाजाश्वाजा अजनोःअश्वा
नुदात्तं॥ दीर्घायुरस्यायःपतिजऊवातिश्राररदःश्रातम॥ दीर्घायु

स रस्यायः पतिजघ्वतुंन्नारदः न्नातंन्नारच्छता॥ अस्यामोषध
योभवंतिशीर्णाआपइतिवास्येत्यस्याइत्येतेनव्याख्यातं॥
॥२५॥ अस्यवामस्यपलितस्यहोतुस्तस्यभ्रातामध्यमो
अस्यश्नं॥ तृतीयोभ्राताघृतपृष्ठोअस्यात्रापश्यंविश्प
तिंसप्तपुत्रं॥ अस्यवामस्यवननीयस्यपलितस्यपाल
यितुर्होतुर्ह्वातव्यस्यतस्यभ्रातामध्यमोस्यश्नानोभ्रा

ताभरतेर्हरतिकर्मणो हरते भागं भर्त्तव्यो भवतीति
वा तृतीयो भ्राता घृतपृष्ठोस्यायमग्निस्तत्रापश्यं स
र्वस्य पातारं वा पालयितारं वा विश्पतिं सप्तपुत्रं स
प्तमपुत्रं सर्पणपुत्रमिति वा सप्तसृप्ता संख्या स
प्तादित्यरश्मयऽइति वदंति ॥२६॥ सप्त युंजंति
रथमेकचक्रमेकोऽश्वो वहति सप्तनामा ॥

त्रिनाभिचक्रमजरमनर्वंयत्रेमाविश्वाभुवनाधितस्थुः॥ स
प्तयुंजंतिरथमेकचक्रमेकचारिणंचक्रंचकतेर्वाचरते
र्वाक्रामतेर्वैकोश्वोवहतिसप्तनामादित्यःसप्तास्मैरश्मयो
रसानभिसन्नामयंतिसप्तैनमृषयस्तुवंतीतिवेदमपी
तरन्नामैतस्मादेवाभिसंनामात्संवत्सरप्रधानऽउत्तरोर्द्धर्च
स्त्रिनाभिचक्रंत्र्यृतुःसंवत्सरोग्रीष्मोवर्षाहेमंतऽइतिसं

ते

वत्सरः संवसंतेस्मिन्भूतानि ग्रीष्मो ग्रस्यैस्मिन्रसा व
र्षा वर्षत्यासु पर्जन्यो हेमंतो हिमवान्हिमं पुनर्दते वा हि
नोतेर्वाजरमजरणाधर्माणमनर्थमप्रत्यूतमन्यस्मि
न्यत्रेमानि सर्वाणि भूतान्यभिसंतिष्ठंते तं संवत्सरं स
र्वमात्राभिस्तोतीति पंचारे चक्रे परिवर्त्तमानऽइति पंच
र्तुतया पंचर्तवः संवत्सरस्येति च ब्राह्मणं हेमंतशि

८२

८१

ग्निरयोः समासेन षळरऽआहुरर्पितमिति षळृतुतया
राः प्रत्यतानाभौषट्पुनः सहतेः॥ द्वादशारं नहि तज्ज
राय॥ द्वादशाप्रधयश्चक्रमेकमिति मासानां मासामा
नात्मधिः प्रहितो भवति॥ तस्मिन्त्साकं त्रिशता न शंक
वोर्पिताः षष्टिर्नचलाचलासः॥ षष्टिश्च ह वै त्रीणिच्
शतानि संवत्सरस्याहोरात्राऽइति च ब्राह्मणं समासे

ने॥सप्तशतानिविंशतिश्चतस्थुः॥सप्तचवैशतानिविंशतिश्च

३ा संवत्सरस्याहोरौइतिचब्राह्मणंविभागेनविभागेन॥२७॥एकार्थंको

नुवयःसुपर्णायदिन्द्रऋशेरमूनाःसम्मातपंलीघिरेणमरुत्वां

लितउसक्कुमिवतत्सूर्यस्येंद्रेणैमीमंतासःकायमानःकनीनकेवासं

पोअह्रींसुवितेविश्वामदेवानआघचोमैदितिरदितिरुतस्मात्राहास्य

वामस्यसप्तयुंजंतिसप्तविंशतिः॥इतिनिरुक्तेपूर्वषट्केचतुर्थोध्यायः॥

हरिः ॐ भूम् ॥ सस्निमविंदच्चरणे नदीनां ॥ संस्नातं मेघं ॥ वाहिष्ठो वां हवानां स्तोमो दूतो हुवंनरा ॥ वोढृतमो ह्वानानां स्तोमो दूतो हुवंनरौ नरा मनुष्या नृत्यंति कर्मसु दूतो जवतेर्वा द्रवतेर्वा वारयतेर्वा ॥ दूतो देवानामसि मर्त्यानामित्यपि निगमो भवति वावशानो वष्टेर्वा वाश्यतेर्वा स स्तस्वसृररुषीर्वावशाना इत्यपि निगमो भवति वार्यं वृणोतेरथापि वरतमं ॥ तद्वार्यं वृणीमहे वरिष्ठं गोपयत्यं ॥ तद्वार्यं वृणीमहे वर्षिष्ठं गोपायितव्यं गोपायितारो यूयं स्थ युष्मभ्यमिति वाध इत्यं

न नामाध्यानीयं भवति॥ आमत्रेभिः सिंचतामद्यमंधः आसिंच
तामत्रैर्मदनीयमंधो मत्रं पात्रं ममा ऽ अस्मिन्नदंत्यमा पुनरनि
र्मितं भवति पात्रं पानान्नमोपंध ऽ उच्यते नास्मिं ध्यानं भवति नि
दर्शनमंधं तम इत्यभिभाषंते यमपीतरो ध एतस्मादेवापश्यद
क्षण्वांन विचेतदंध ऽ इत्यपि निगमो भवति॥१॥ असश्चंती भू
रिधारे पयस्वती॥ असज्यमाने ऽ इति वा व्युदस्यंत्यावितिवा बहुधा
रे उदकवत्यौ वनुष्यतिर्हंतिकर्मा नवगतसंस्कारो भवति वनुया

मवनुष्यतऽइत्यपिनिगमोभवति॥दीर्घप्रयज्युमतियोवनुष्यति
वयंजयेमपृतनासुदूढ्यः॥दीर्घप्रततयज्ञमभिजिघांसतियो
वयंतंजयेमपृतनासुदूढ्यंदुर्धियंपापधियंपापःपातापेयानांपा
पत्यमानोवाङ्वपततीतिवापापत्यतेर्वास्याद्तरुष्यतिरप्येवंकर्मा॥
इन्द्रेणयुजातरुषेमवृत्रमित्यपिनिगमोभवतिभंदनाभंदतेस्तु
तिकर्मणः॥पुरुप्रियोभंदतेधामभिःकविरित्यपिनिगमोभवति॥
सभंदनाऽउदियर्तिप्रजावतीरितिच॥अन्येनमदाहनोयाहितूयं॥

अन्येनमदहनोगछक्षिप्रमाहंसीव भाषमाणोऽर्येभ्य भाषणादाहनाऽद्रू स
वभवत्येतस्मादाहनस्याहृषिर्नद्दोभवतिनदतेस्तुतिकर्मणः॥न
दस्यमारुधतःकामःआगंनू॥नदनस्यमारुधतःकामःआगमे
संरुद्धप्रजननस्यब्रह्मचारिणःइत्यृषिपुत्र्याविलपितंवेदयंते।
७४ ॥२॥नयस्यद्यावापृथिवीनधन्वनांतरिक्षंनाद्रयःसोमोऽक्षाः॥
अश्नोतेरित्येके॥अनूपेगोमानोभिरक्षाःसोमोदुग्धाभिरक्षाः॥लो ७४
पात्राःसिंहप्रत्यंचमत्सोः॥क्षियतिनिगमःपूर्वःक्षरतिनिगमऽउ

तरऽइत्येकेःनृपेगोमानोभिर्यदाक्षियंत्यधसोमोदुग्धाभ्यःक्षर
त्तिसर्वेक्षियतिनिगमाऽइतिशाकपूर्णिःश्वात्रमित्तिक्षिँनामाशु प्र
त अतनंभवति॥सपत्रीत्वरंस्थाजगाद्यछ्वात्रमग्निरकृणोज्जा
तवेदाः॥सपतत्रिचेत्वरंस्थावरंजंगमंचयत्तक्षिप्रमग्निरक
रोज्जातवेदाऽकृतिरवनात्॥आत्वारथंयथोतयइत्यपिनिगमो
भवतिहासमानेइत्युपरिष्टाद्व्याख्यास्यामः॥वम्रकःपद्भिरु

पंसर्पदिन्दुमू॥पानेरितिवा॥स्थान्नूनेरितिवास्पर्शनेरितिवा॥ससं
नपक्कमविदच्छ्रुचंतं॥स्वपनमेतन्माध्यमिकंज्योतिरनित्यदर्शं
नैतद्दियाविदज्ञाज्वल्यमानं॥द्विताचसन्नास्वधयोचक्रंभुः॥दृधं
सत्तामध्यमेचस्थान॥उत्तमेचेपंभुःसुखभैः॥मृगंनब्राम्मृग
यंते॥मृगामिवब्राह्मणाःप्रेषाः॥३॥वराहोमेघोभवतिवराहारः॥वि
ध्यद्वराहंतिरोऽअद्रिमस्तेत्यपिनिगमोभवत्ययमपीतरोवराहऽए
तस्मादेवैवरमाहारमौषधैरितिचब्राह्मणंवरहतिमलानिवरंवरं
हा

मूलं वृहतीति वा वराहमिन्द्रः एमुषमित्यपि निगमो भवत्यंगिरसोपि
वराहाः उच्यंते ॥ ब्रह्मणस्पतिर्वृषभिर्वराहैः ॥ अथाप्येते माध्यम
का देवगणा वराहवः उच्यंते ॥ पश्यन्हिरण्यचक्रानयोदंष्ट्रान्वि
धावतो वराहून् ॥ स्वसराण्यहानि भवंति स्वयंसारीण्यपि वा स्वरा
दित्यो भवति स एनानि सारयति । उस्राः इव स्वसराणीत्यपि नि
गमो भवति शर्याः अंगुलयो भवंति शर्याः इषवः शरमय्यः शर
शृणातेः ॥ शर्याभिर्न भरमाणो गभस्त्योरित्यपि निगमो भवत्यर्को

देवो भवति यदेनमर्चंत्यर्को मंत्रो भवति यदनेनार्चंत्यर्कमन्नं भवत्य
र्चति भूतान्यर्को वृक्षो भवति संवृतः कटुकिम्ना ॥ ५ ॥ गायंति त्वा गा
यत्रिणोर्चंत्यर्कमर्किणः ॥ ब्रह्माणस्त्वा शतक्रत उद्वंशमिव येमिरे ॥
गायंति त्वा गायत्रिणः प्रार्चंति तेर्कमर्किणो ब्राह्मणास्त्वा शतक्रतः
७६ उद्येमिरे वंशमिव वंशो वनशयो भवति वननाच्छ्रूयत इति वा पवी ७६
रथनेमिर्भवति यद्विपुनाति भूमिं ॥ उत पव्या रथानामद्रिं भिंदंत्योज
सा ॥ तं मरुतः क्षुरपविना व्ययुरित्यपि निगमो भवती वक्षो व्याख्या

तंधन्वांतरिक्षंधन्वंत्यस्माऽपस्तिरोधन्वातिरोचतऽइत्यपिनिग
मोभवतिसिनमंनंभवतिसिनातिभूतानियेनस्मासिनंभरथःस
खिभ्यःइत्यपिनिगमोभवतीत्थामुत्रेत्येतेनव्याख्यातौसचासहे तं
त्यर्थः॥ वसुभिःसचाभुवा॥ वसुभिःसहभुवौ। चिदितिनिपातो
नुदात्तःपुरस्तादेवव्याख्यातोऽथापिपशुनामेहभवत्युदात्तश्चि
दसिमनासिचितास्त्वयिभोगाश्चेतयसऽइतिवा॥ आइत्याकारःउ
पसर्गःपुरस्तादेवव्याख्यातोऽथाप्यध्यर्थेदृश्यते॥ अभ्रआँऽअपः॥

अग्ने। आ। अपः। अपोग्ने धीतिद्युम्नं द्योततेर्यशो वान्नं वा।। अस्मे द्युम्न
मधि रत्नं च धेहि।। अस्मासु द्युम्नं च रत्नं च धेहि।। ५।। पवित्रं पुनाते
३ र्मंत्रः पवित्रमुच्यते।। येन देवाः पवित्रेणात्मानं पुनते सदेत्यपि निगमो
भवति रश्मयः पवित्रमुच्यंते।। गभस्तिपूतो नृभिरद्रिभिः सुत इ
त्यपि निगमो भवत्यापः पवित्रमुच्यंते शतपवित्राः स्वधया मदं
७७ तीर्बहूदकाः।। अग्निः पवित्रमुच्यते वायुः पवित्रमुच्यते सोमः ७७
पवित्रमुच्यते सूर्यः पवित्रमुच्यते इंद्रः पवित्रमुच्यते। अ

ग्निः पवित्रं समापुनातु वायुः सोमः सूर्यऽइन्द्रः पवित्रं ते मा पुनंत्वित्यपि नि
गमो भवति तोदस्तुद्यते ॥ ६ ॥ पुरुत्वांदाश्वान्वोचेरिरग्ने तव स्विदा ॥ तो
दस्येव शरण आमहस्य ॥ बहुदाश्वांस्त्वामेवाभिह्वयाम्यरिरमित्रः ऋ
च्छतेरीश्वरोप्यरिरेतस्मादेव यदन्यदेवत्याऽअग्नावाहुतयो हूयंतऽइ
त्येतद्दृष्ट्वैवमवक्ष्यत् ॥ तोदस्येव शरण आमहस्य ॥ तुदस्येव शरणे
धिमहतः स्वंचाः सुअंचनः ॥ आजुह्वानो घृतपृष्ठः स्वंचाऽइत्यपि नि
गमो भवति शिपिविष्टो विष्णुरिति विष्णोर्द्वे नामनी भवतः कुत्सितार्थी

यंपूर्वं भवतीत्यौपमन्यवः ॥७॥ किमित्ते विष्णो परिचक्ष्यं भूत्प्रयद्ववक्षे शि
पिविष्टो ऽअस्मि ॥ मा वर्पो ऽअस्मदपगूह एतद्यदन्यरूपः समिथे बभू
थ ॥ किं ते विष्णोः प्रख्यातमेतद्भवत्यप्रख्यापनीयं यन्नः प्रब्रूषे शे
प इव निर्वेष्टितोस्मीत्यप्रतिपन्नरश्मिरपि वा प्रशंसानामेवाभिप्रेतं
स्या किं ते विष्णोः प्रख्यातमेतद्भवति प्रख्यापनीयं यदुत प्रब्रूषे शिपि
विष्टोस्मीति प्रतिपन्नरश्मिः शिपयोत्र रश्मय उच्यंते तैराविष्टो
भवति ॥ मा वर्पो ऽअस्मदपगूह एतत् ॥ वर्प इति रूपनाम वृणोती

तिसतोयदन्यरूपःसमिथेसंग्रामेभवतिसंयतरश्मिस्तस्योत्तराभूयसेनिर्वचनाय ॥ ८ ॥ प्रतत्तेऽअद्यशिपिविष्टनामार्यःशंसामिवयुनानिविद्वान् ॥ तंत्वागृणामितवसमतव्यान्क्षयंतमस्यरजसःपराके ॥ तत्तेऽ[illegible]द्यशिपिविष्टनामार्यःप्रशंसाम्यर्योऽहमस्मीश्वरस्तोमानामर्यःस्त्वमसीतिवातंत्वास्तौमितवसमतव्यांस्तवसइतिमहतोनामधेयमुदितोभवतिनिवसंतमस्यरजसःपराकेपराक्रांतेऽआघृणिरागतहृणिः ॥ आघृणेसंसचावहै ॥ आगतहृणेसंसेवावहै पृथुज्रयाःपृथुजवः ॥ पृथुज्रयाऽअमिनादायुर्दस्योः ॥ प्रामापयत्

युर्दस्योः॥१९॥अग्निन्नरोदीधितिभिररण्योर्हस्तच्युतीजनयंतप्रश
स्तम्॥दूरेदृशंगृहपतिमथर्युं॥दीधितयोंगुलयोभवंतिधीयंते
कर्मस्वरणीप्रस्तुतः॥एनेअग्निःसमरणाज्जायतइतिवाहस्त
च्युतीहस्तप्रच्युत्याजनयंतप्रशस्तंदूरेदृशंगृहपतिमतनवं
७९ तं॥२०॥एकयाप्रतिधापिबत्साकंसरांसित्रिंशतं॥इंद्रःसोमस्य ७९
काणुका॥एकेनप्रतिधानेनापिबत्साकंसहेत्यर्थः॥इंद्रःसोमस्यका
णुकाकांतकानीतिवाक्रांतकानीतिवाकृतकानीतिवेंद्रःसोमस्य

कांतद्युतिर्वा कणो घातद्युतिर्वा कणो हतः कांतिहतस्तत्रैतद्याज्ञिका वे
दयंते त्रिंशदुक्थपात्राणि माध्यंदिने सवनएकदेवतानि तान्येत
स्मिन्काल एकेन प्रतिधानेन पिबंति तान्यत्र सरांस्युच्यंते त्रिंशद
परपक्षस्याहोरात्रास्त्रिंशत्पूर्वपक्षस्येति नैरुक्तास्तद्या एताश्चा
न्द्रमस्य आगामिन्य आपो भवंति रश्मयस्ता अपरपक्षे पिबंति त
थापि निगमो भवति यमक्षितमक्षितयः पिबंतीति तं पूर्वपक्षेऽआ
प्याययंति तथापि निगमो भवति यथा देवाऽअंशुमाप्याययंती

त्यध्रिगुर्मन्त्रो भवति गव्यधिकृतत्वादपिवा प्रशासनमेवाभिप्रेतं स्या
त्तच्छब्दवत्त्वादध्रिगो शमीध्वं सुशमि शमीध्वं शमीध्वमध्रिगवित्य
ग्निरप्यध्रिगुरुच्यते तुभ्यं श्चोतंत्यध्रिगो शचीवोधृतगमनकर्म
वंनिन्द्रोप्यध्रिगुरुच्यते ॥ अध्रिगावऽओहमिन्द्रायेत्यपि निगमो भ
वत्यांगूषस्तोमऽआघोषः ॥ एनांगूषेण वयमिन्द्रवंतः ॥ अनेनस्तो
मेन वयमिन्द्रवंतः ॥११॥ आपांतमन्युस्तृपलप्रभर्मा धुनिःशि
मीवांछरुमांऽऋजीषी ॥ सोमो विश्वान्यतसावनानि नार्वागिन्द्रं

प्रतिमानानिदेभुः॥ आपातितमन्युस्तृप्रप्रहारी क्षिप्रप्रहारी सृप्रप्र
हारी सोमो वेन्द्रो वा धुनिर्धूनोतेः शिमीति कर्मनाम शमयतेर्वा श
क्नोतेर्वऋजीषी सोमो यत्सोमस्य पूयमौतिरिच्यते तदृजीषमपार्जि नस्या
तं भवति तेनर्जीषी सोमोथाप्यैन्द्रो निगमो भवत्यृजीषी वज्रीति हर्यो
रस्य स भागो धानाश्चेति धाना भ्राष्ट्रे हिता भवंति फले हिता भवंती
ति वा बब्ध्वां ते हरी धाना उप ऋजीषं जिघ्रतामित्यपि निगमो भव
त्यादिनाभ्यासेनोपहितेनोपधामाददीतै बभस्तिरत्तिकर्मा सोमः

सर्वाण्यतसानि वनानि नार्वागिंद्र प्रतिमानानिदश्नुवंति ये
रेनं प्रतिमिमतेनैनं तानि दश्नुवंत्सर्वाणि वैनमप्राप्य विनश्यं
तीतींद्रप्रधानेत्येके नैघंटुकं सोमकर्मोत्रयप्रधानेत्यपरं
त्वमत्राश्नु ऽ अश्नुत ऽ इति वा त्वमाश्नुत इति वा ॥ अर्वत्वमश्वा
८१ रुधद्वाः ॥ अवारुधच्छपत्र्यायारिति ॥ १२ ॥ उर्वश्यप्सरा उ ८१
र्वभ्यश्नुत ऊरुभ्यामश्नुत उरुर्वा वशोस्याः ऽ अप्सरा ऽ अ
प्सारिण्यपि वाप्स ऽ इति रूपनामाप्सातेरप्सानीयं भव

त्यादर्शनीयं व्यापनीयं वा स्पष्टं दर्शनायेति शाकपूणिर्यदप्स इत्यभ
क्षस्याप्सो नामेति व्यापिनस्तद्रा भवति रूपवती तदनयात्तमिति वा त
दस्यै दत्तमिति वा तस्या दर्शनान्मित्रावरुणयो रेतश्चस्कंद तदभिवा
दिन्येषगर्भवति ॥१३॥ उतासि मैत्रावरुणो वसिष्ठोर्वश्या ब्रह्मन्मन
सोधिजातः ॥ द्रप्संस्कन्नं ब्रह्मणा दैव्येन विश्वे देवाः पुष्करे त्वाददं
त ॥ अप्यसि मैत्रावरुणो वसिष्ठोर्वश्या ब्रह्मन्मनसोधिजातो द्रप्संस्कं
नं ब्रह्मणा दैव्येन द्रप्सः संभृत प्सानीयो भवति सर्वे देवाः पुष्करे त्वा

धारयंतंपुष्करमंतरिक्षंपोषतिभूतान्युदकंपुष्करंपूजाकरंपूजयित
व्यंविदमपीतरस्कंपुरमेतस्मादेवपुष्करंवपुष्करंवापुष्पंपुष्यतेर्व
युनंवेतेः कांतिर्वाप्रज्ञावा॥१५॥ सःतमोवयुनंततन्वत्सूर्येणव
युनवच्चकार॥ सतमोप्रज्ञानंततन्वत्सतंसूर्येणप्रज्ञानवच्चका
रवाजपस्त्यंवाजपतनं॥ सनेमवाजपस्त्यमित्यपिनिगमोभवतिवा
जगंध्यंगध्यत्युत्तरपदं॥ अर्व्यामवाजगंध्यमित्यपिनिगमोभवतिग
ध्यंगृह्णातेः॥ स्नेज्ञावाजन्नगध्यंयुयूषंनित्यपिनिगमोभवतिगध्य

तिर्भिः श्री भावकर्मौ ॥ आगधितापरिगधितेत्यपि निगमो
भवति कौरयाणः कृतयानः ॥ पाकस्थामा कौरयाण इत्य
पि निगमो भवति तौरयाणस्तूर्णयानः ॥ स तौरयाण
उप याहि यज्ञं ॥ मरुद्भिरिंद्र सखिभिः सजोषा इत्यपि नि
गमो भवत्यह्रयाणो ह्रीतयानः ॥ अनुष्टुया कृणुह्यह्रया
ण इत्यपि निगमो भवति हरयाणो हरमाणयानः ॥ रजतं

हरयाणस्यपिनिगमोभवति॥ य अंशितः कर्मणिकर्मणिस्थिरः॥ प्र
स्यतस्तोमान्व्रंदीव्रंदतेर्मृदूभावकर्मणः॥२५॥ नियद्वृणक्षिश्वस
नस्यमूर्धनिशुष्णस्यचिद्व्रंदिनोरोरुवद्वना॥ निवृणक्षियच्छ्वस
नस्यमूर्धनिशब्दकारिणःशुष्णस्यादित्यस्यचशोषयितूरोरूय
माणोवनानीतिवावधेनेतिवा॥ अव्रदंतवीळितेस्यापिनिगमोभ
वतिवीळयतिश्चव्रीडयतिश्चसंस्तंभकर्माणोपूर्वेणसंप्रयुज्ये
तेनिःषपीस्त्रीकामोभवतिविनिर्गतपसाःपसःसपतेस्पृशतिक

र्मणः॥ मा नो मृधेव निःषपी परा दाः॥ स यथा धनानि विनाशयति मानस्त्वं त
था परा दास्तूर्णाशमुदकं भवति तूर्णमश्नुते॥ तूर्णाशं न गिरेरधीत्य
पि निगमो भवति क्षुंप महिच्छत्रकं भवति यत्क्षुभ्यते॥ १६॥ कदा मर्त्तं
मराधसं पदा क्षुंपमिव स्फुरत्॥ कदा नः शुश्रवद्गिर इन्द्रो अंग॥
कदा मर्त्तमनाराधयंतं पादेन क्षुंपमिवावस्फुरिष्यति कदा नः
श्रोष्यति च गिर इन्द्रो अंगांगेति क्षिप्रनामांचितमेवांकितं भवति
नि चुंपुणः सोमो निचांतपणो निचमनेन प्रीणाति॥ १७॥ पत्नीवं

तःसुताइमउशंतोयंतिवीतये॥अपांजग्मिर्निचुंपुणः॥पत्नीवंतःसु
ताइमेद्भिःसोमाःकामयमानायंतिवीतयेपानायापांगंतानिचुंपु
णःसमुद्रोपिनिचुंपुणउच्यतेनिचमनेनपूर्यतेवभृथोपिनिचुं
पुणउच्यतेनीचैरस्मिन्क्वणंतिनीचैर्दधतीतिवा॥अवभृथनिचु
८५ पुणेत्यपिनिगमोभवतिनिचुंपुणनिचुंकुणेतिचपदिर्गंतुर्भव ८४
तियत्पद्यते॥१८॥सुगुरसत्सुहिरण्यःस्वश्वोबृहदस्मेवयइन्द्रोद
धाति॥यस्त्वायंतंवसुनाप्रातरित्वोमुक्षीजयेवपदिमुत्सिनाति॥

सुगुर्भवतिसुहिरण्यःस्वश्वोमहृच्छ्वास्मैवय ऽइन्द्रोहृधातियस्त्वायं
तमन्नेनप्रातरागामिनंतिथे॥मुक्षीजयेवपदिमुत्सिनाति॥कु
मारोमुक्षीजामोचनाच्चेसयनाच्चततनाच्चेपाडुःपद्यते॥आ
विस्वःकृणुतेगृहतेबुसंसपाडुरस्यनिर्जिज्ञोनमुच्यते॥आ
विःकुरुतेभासमाद्वित्यौगृहतेबुसंबुस॥मित्युदकनामब्रवी
तेःशूद्रकर्मणोभंसतेवीर्यहर्षन्पातयत्युदकंरश्मिभिस्तत्र
त्याहृत्तौ॥१९॥दकश्चन्दुमाभवतिविहृतज्योतिष्कोवाविकृत

ज्योतिष्को वा विक्रांतज्योतिष्को वा ॥२०॥ अरुणो मासकृद्वृकः पथा
यंतं ददर्श हि ॥ उज्जिहीते निचाय्या तष्टेव पृष्ट्यामयी वित्तं मे अ
स्य रोदसी ॥ अरुणः आरोचनो मासकृन्मासानां चार्द्धमासानां
च कर्त्ता भवति चन्द्रमा वृकः पथा यंतं ददर्श नक्षत्रगणमभि
जिहीते निचाय्य येन येन योक्ष्यमाणो भवति चन्द्रमास्तक्ष्णु
वंनिव पृष्ठरोगी जानीतं मेस्य द्यावापृथिव्यावित्यादित्यो पि वृ
कः उच्यते यदावृंक्ते ॥ अजोहवीदश्विना वर्त्तिका वामास्नोय

त्सीममुंचतंरकस्य॥आदृयदुषाःअश्विनौयादित्येनाभिग्रस्तात
मश्विनौप्रमुमुचतुरित्याख्यानंश्वापिवृकउच्यतेविकर्त्तनात्॥
वृकश्चिद्दस्यवारणःउरामथिः॥उरणमथिः॥उरणःऊर्णा
वान्भवत्यूर्णापुनर्वृणोतेरूर्णोतेर्वावृद्धवान्नित्यपिवृकउच्यते॥
शतंमेषान्वृक्येचक्षदानमृज्राश्वंतंपितांधंचकारेत्यपिनिग
मोभवतिजोषवाकमित्यविज्ञातनामधेयंजोषयितव्यंभवति।
॥२४॥यःइन्द्राग्नीसुतेषुवांस्तवत्तेष्वृतावृधा॥जोषवाकंवद

तःपज्रहोषिणानदेवाभसथश्चन॥यऽइन्द्राग्नीसुतेषुवांस्तोमेषुस्तो
तितस्याश्नीथोथयोयंजोषवाकंवदतिविजंजपःप्रार्जितहोषिणौ
नदेवौतस्याश्नीथःकृत्तिःकृंततेर्यशोवांनंवा॥महीवकृत्तिःश
८६ रणातइंद्र॥सुमहत्तऽइन्द्रशरणमंतरिक्षेकृत्तिरिवेतीयमपी
तराकृत्तिरेतस्मादेवसूत्रमय्युपमार्थेनवा॥कृत्तिंवसानऽआच ८६
रपिनाकंबिभ्रदागहीत्यपिनिगमोभवतिश्वघ्नीकितवोभव
तिस्वंहंतिस्वंपुनराश्रितंभवति॥कृतन्नश्वघ्नीविचिनोति

देवने॥कृतमिवश्वघ्नीविचिनोतिदेवनेकितवः किंतवास्तीतिशब्दा
नुकृतिःकृतवान्वाशीर्नामिकःसममितिपरिग्रहार्थीयंसर्वना
मानुदात्तम्॥२२॥मानःसमस्यदूढ्यःपरिद्वेषसोअंहतिः॥ऊ
र्मिर्ननावमावधीत्॥मानःसर्वस्यदुर्धियःपापधियःसर्वतो
द्वेषसोंहतिरूर्मिरिवनावमावधीदूर्मिरूर्णोतेर्नौःप्रणोत्तव्याभ
वतिनमतेर्वातत्कथमनुदात्तप्रकृतिनामस्याद्दृष्टव्ययंतुभव
त्युतोसमस्मिन्नाशिशीहिनोवसोइतिसप्तम्यांशिशीतिर्दान

कर्मा ॥ उरुष्याणोऽअघायतः समस्मादिति पंचम्यामुरुष्यतीरक्षा
कर्माऽथापि प्रथमाबहुवचनेन भंतामन्यके समे ॥२३॥ हवि
र्षा जारोऽअपां पिपर्त्ति पपुरिर्नरा ॥ पिता कुटस्य चर्षणिः ॥ हविषापां
जरयिता पिपर्त्ति पपुरिरिति पृणातिनिगमो वा प्रीणातिनिगमो वा
८७ पिता कृतस्य कर्मणश्चायितादित्यः ॥ शंब इति वज्रनाम शमयते
र्वा शातयतेर्वा ॥ उग्रो यः शंबः पुरुहूत तेनेत्यपि निगमो भवति के ८७
पयः कपूया भवंतीति कपूयमिति पुनातिकर्म कुत्सितंऽपूयं

भवति॥२५॥ प्रथस्त्रायन्प्रथमा देवहूतयोऽकृण्वत श्रवस्यानि दु
ष्टरा॥ न येशेकुर्यज्ञियां नावमारुहमीर्मैवतेन्यविशंतकेपयः॥
प्रथस्त्रायन्प्रथस्त्रप्रथतेः प्रथमा देवहूतयो ये देवानाह्वयंता कु
र्वत श्रवणीयानि यशांसि दुरनुकराण्यन्ये ये शक्नुवन्यज्ञियां ना
वमारोढुमथ ये नाशक्नुवन्यज्ञियां नावमारोढुं मीर्मैवतेन्यवि
शंतैहैवतेन्यविशंतऽऋणे हैवतेन्यविशंतास्मिन्नेवलोक इति
ईर्म इति बाहुनाम समीरिततरो भवति॥ एता विश्वा सवना तूतुमा

रुषैस्त्वयं स्तूनो सह्रसो यानि दग्धु षे ॥ एतानि सर्वाणि स्थानानि तूर्ण
मुपाकुरुषैस्त्वयं बलस्य पुत्रया निधस्त्वांसत्र मंद्रसस्त्राणं धनुर्वा
कवचंवा कवचंकु अंचितं भवति कांचितं भवति कायें चितं भ
वती तिवा ॥२५॥ प्रीणीताश्वान्हितं जयाथ स्वस्तिवाहं रथमित्कृ
णुध्वं ॥ द्रोणाहावमवतमश्मचक्रमंसत्रकोशं सिंचता नृपाणं ॥
प्रीणीताश्वान्स्तु हितं जयथे जयनें वो हितमस्तु स्वस्तिवाहनं रथं
कुरुध्वं द्रोणाहावं द्रोणंदु मम यं भवेत्याहाव ऽआहूनादावेह आ

यहृन्नादवत्तो यातीति तोमहान्भवत्यस्मस चक्रमङ्गानचक्रेमसनचक्रमिति
वं सत्रकोक्ष्या मंसत्राणिवःकोक्ष्याःस्तृणनीयानिसंतुकोक्षः कुक्षातेर्विकु
षितो भवत्यय मपीतरः कोक्षः एतस्माद्रेयसंचय आचितमात्रोमह
न्भवत्तीसिंचतन्नृपाणां नरपाणां कृपकर्मणो संग्राममुपमिमीते काकु
इंता त्विल्या चक्षते जिह्मको कुवा सास्मिन्धीयते जिह्मको कुवा को कूय
मानाद्वर्णान्नुदतीति वा को कूयते र्वा स्याच्छब्दकर्मणो जिह्मजो हुयाता
लुतरतैक्ष्णीर्जतममंगलततेर्वास्याद्विपरीताच्च थालतलं लुनेत्यविपर्य

ंयः ॥१६॥ सुदेवो असि वरुण यस्य ते सप्त सिंधवः ॥ अनु क्षरंति काकुदं
सूर्म्यं सुषिरामिव ॥ सुदेवस्त्वं कल्याणदेवः कमनीयदेवो वा भव सिव
रुणा यस्य ते सप्त सिंधवः सिंधुः स्रवणा यस्य ते सप्त स्रोतांसि तानि
ते काकुदमनुक्षरंति सूर्मिं कल्याणोर्मिः स्रोतः सुषिरमनु यथा वीरिटं
८१ तैटीकिरंतरिक्षमेवमाह पूर्वंवयतैरुत्तरभिरतैर्वयांसीरंत्यस्मिन्भां ८१
सि वा तदेतस्यामृच्युदाहरंत्यपि निगमो भवति ॥२७॥ प्रवावृजे सुप्र
या बर्हिरेषामाविश्पतीव बीरिटइयाते ॥ विशामक्तोरुषसः पूर्वहूतौ

वायुः पूषा स्वस्तये नियुत्वान् ॥ प्रवृज्यते सुप्रायणं बर्हिरेषामेयाते सर्व
स्य पातारौ वा पालयितारौ वा बीरिटमंरिक्षं भियो वा भासो वा ततिरपि त
वोपमार्थे स्यात् सर्वपती इव राजानौ बीरिटे गणे मनुष्याणां रात्र्या विवासे
पूर्वस्यामभिहूतौ वायुश्च नियुत्वान्पूषा च स्वस्त्ययनाय नियुत्वां नियुतो
स्याश्वा नियुतो नियमनाद्वा नियोजनाद्वाच्छाभेराप्तुमिति शाकपूणिः
परीं सीमिति व्याख्यातः एनमेनामस्या अस्येत्येतेन व्याख्यातं सृणिरंकु
शो भवति सरणादंकुशोंचतेराकुंचितो भवतीति वा नेदीयः इत्सर

ण्यः पक्कमेयादित्यपि निगमो भवत्येँकतममंकुरूणादायास्पक्केमोषध ति
मागछत्वित्यागछत्विति ॥२८॥ सस्निमसश्वंतीनयस्यवराहोगायं
तित्वापधित्रं पुरूत्तोकिमित्त्वततो भिंनरः एकयापातमन्युरुर्वश्य
स्मराः उतासिसः इंनियत्कदामत्तें पत्नीवंतः सुगुरस्सहृकश्वंद्र
माः अरुणोमांयः इन्द्राग्नीमानः समस्येहविषाजारः पथ
क्स्रायंस्त्रीणीताबूधान्त्सुदेवः प्रवावृजेष्राविंत्राति: ॥५॥४
॥ इत्याश्वलायने निरुक्ते पूर्वषट्के पंचमोध्यायः समाप्तः ॥ श्री ॥

हरिः ॐ ॥ त्वमग्ने द्युभिस्त्वमाशुशुक्षणिस्त्वमद्भ्यस्त्वमश्मनस्परि ॥ त्वं वनेभ्यस्त्वमोषधीभ्यस्त्वं नृणां नृपते जायसे शुचिः ॥

त्वमग्ने द्युभिरहोभिस्त्वमाशुशुक्षणिराशु इति च शु इति च क्षिप्रनामनी भवतः क्षणिरुत्तरः क्षणोतेराशु शुचा क्षणोतीति वा सनोतीति वा शुक् शोचतेः पंचम्यर्थे वा प्रथमा तथा हि वाक्यसंयोगः आ इत्याकार उपसर्गः पुरस्ताच्चिकीर्षितज उत्तरः आशुशोचयिषुरिति शुचिः शोचतेर्ज्वलतिकर्मणोऽयमपीतरः शुचिरेतस्मादेव निःषिक्त

मस्मात्पापकमितिनैरुक्ताः ॥ इन्द्रः आशाभ्यस्परिसर्वाभ्यो अभयं
करत् ॥ आशा दिशो भवंत्यासदनात् आशा उपदिशो भवंत्यभ्यशना
त्काशिर्मुष्टिः प्रकाशनात् मुष्टिर्मोचनाद्वा मोषणाद्वा मोहनाद्वा ॥ इ
मे चिदिन्द्र रोदसी अपारे यत्संगृभ्णा मघवन्काशिरित्ते ॥ इमे चि
दिन्द्र रोदसी रोधसी द्यावापृथिव्यो विरोधनात् रोधः कूलं निरुणा
द्धि स्रोतः कूलं रुजतेर्विपरीताल्लोष्टो विपर्ययेणापारे दूरपारे
यत्संगृभ्णासि मघवन्काशिस्ते महान् ॥ अहस्तमिन्द्र संपिण

कुणारुमः॥ अहस्तमिन्द्र सत्वां सं पिंष्टि परिक्वणानं मेघं॥१॥ अलातृ
णो वल इन्द्र व्रजो गोः पुरा हन्तोर्भयमानो व्यार॥ सुगान्पथो अकृणो
न्निरजे गाः प्रावन्वाणीः पुरुहूतं धमंतीः॥ अलातृणो ऽलमातर्दनो
मेघो वलो वृणोतेर्व्रजो व्रजत्यंतरिक्षे गोरेतस्या माध्यमिकाया वा
चः पुरा हननाद्भयमानो व्यार॥ सुगान्पथोऽकृणोन्निरजे गाः॥
म सुगौनान्पथोकरोन्निर्गमनाय गवां॥ प्रावन्वाणीः पुरुहूतं ध
मंतीः॥ आपो वा वहनाद्वाचो वा वदनाद्बहुभिराहूतमुदकं भवति

धमतिर्गतिकर्मा ॥७॥ उद्वृहरक्षःसहमूलमिन्द्रवृश्चामध्यंप्रत्य
ग्रंशृणीहि ॥ आकीवतःसललूकंचकर्थब्रह्मद्विषेतपुषिंहेतिम
स्य ॥ उद्धररक्षःसहमूलमिन्द्रमूलंमोचनाद्वामोषणाद्वामोहना
द्वावृश्चामध्यंप्रतिशृणीह्यग्रमग्रमागतंभवत्याकियतोदेशा
त्सललूकंसंलुब्धंभवतिपापकमितिनैरुक्ताःसररूकंवास्यात्स
र्तेरभ्यस्तात्तपुषिस्तपतेर्हेतिर्हन्तेः॥ त्यंचिदित्थाकत्पयंशयानं॥ सु
खपयसंसुखमस्यपयः॥ विसुहऽआपोभवंतिविस्रवणात् ॥८

याइवरुरुधुःसप्तविस्रुहइत्यपिनिगमोभवतिवीरुधःओषध
योभवंतिविरोहणात्॥वीरुधःपारयिष्णुइत्यपिनिगमोभवति
नक्षद्दाभमश्नुवानंदाभमभ्यश्नूनेनतद्दभ्नोतीति॥नक्षद्दाभंततु
रिंपर्वतेष्ठामित्यपिनिगमोभवत्यस्कृधोयुरस्कृध्वायुःकृध्वि
तिह्रस्वनामनिकृत्तंभवति॥योऽअस्कृधोयुरजरःस्वर्वानित्य
पिनिगमोभवति॥निशृंभानिशृथ्यहारिणः॥३॥आजासःपूष
णंरथेनिशृंभास्तेजनश्रियं॥देवंवहंतुबिभ्रतः॥आवहंत्वजाः

पूषणं रथ्यै नि श्रथ्याहारिणस्ति जनन श्रियं जात श्रियं ट्व बहुभ्यो महुदु
स्थौ वक्तव्यमस्मातुस्य मिति वद्बहुकंष्ठावा ॥ वद्बहुकंष्ठ हवा महुद्धस्य
पि निगमो भवत्स्य स्थूरः सोमोम दू दरो मद्रुरुदरे क्षितिवा ॥ स्थूद
रेप्मासरव्यासचेयेत्यपि निगमो भवेत्स्य दूपे दूत्युपरिष्टाद्व्याख्यास्या
१३ मः पुलुकामः पुरुकामः ॥ पुलुकामो हि मर्त्य इत्यपि निगमो भव १३
त्यसिन्वती : असंखादंत्यौ ॥ असिन्वती बप्सती भूर्यत्तः इत्यपि नि
गमो भवति कपनाः कंपनाः क्रिमयो भवंति ॥ मोषथाद्वन्द्वंक

पनेचवेधसऽइत्यपिनिगमोभवतिभाऽऋजीकःप्रसिद्धभाः॥धू
मकेतुःसमिधाभाऽऋजीकऽइत्यपिनिगमोभवतिरुजानानद्यो
भवंतिरुजंतिकूलानि॥संरुजानाःपिपिषइन्द्रशत्रुरित्यपि
निगमोभवतिजूर्णिर्जवतेर्वाद्रवतेर्वादूनोतेर्वा॥क्षिप्ताजूर्णि
र्नवक्षतीत्यपिनिगमोभवति॥परिघ्रंसमोमनावांवयोगात्॥
पर्यगाद्घ्रंघ्रंसमहरवनायान्नं॥४॥उपलप्रक्षिण्युपलेषुप्र
क्षिणात्युपलप्रक्षेपिणीवैन्द्रऽऋषीन्पप्रच्छदुर्भिक्षेकेनजीव

तीत्तितेषामेकःप्रत्युवाचेन्द्रोकृटः॥आकिंनीभार्गवोजालमस्यंदनंवनमु
द्धिःपर्वतोराजादुर्भिक्षेनवरत्तयंऽइतिसानिगदव्याख्याता॥५॥
कारुरहंततोभिषगुपलप्रक्षिणीनना॥नानाधियोवसूयवोनु
गाऽइवतस्थिमेन्द्रायेन्दोपरिस्रव॥कारुरहमस्मिकर्त्तास्तोमा
नांततोभिषक्कृतऽइतिसंतानननामपितुर्वापुत्रस्यवोपलप्रक्षि
णीसक्तुकारिकाननानमतेर्माताबादुहिताबानानाधियोना
नाकर्माणोवसूयवोवसुकामाऽअनाक्षितास्मोगावऽइवलोकमि
न्द्रायेन्दोपरिस्रवेत्यध्येषणा॥आसीनऽऊर्ध्वामुपसिक्षिणात्यु

पश्वे प्रकलविद्वणिग्भवति कलाश्च वेद प्रकलाश्च ॥ दुर्मित्रासः प्रकलविन्मिमानाऽ इत्यपि निगमो भवत्यभ्यर्द्धयज्वा भ्यर्द्धयन्यजति। सिषक्ति पूषाऽ अभ्यर्द्धयज्वेत्यपि निगमो भवतीक्षेऽ ईशिषे ॥ ईक्षे हि वस्वऽ उभयस्य राजन्नित्यपि निगमो भवति क्षोणस्य क्षयणस्य ॥ महः क्षोणस्याश्विना कण्वायेत्यपि निगमो भवति ॥ ॥६॥ अस्मे ते बंधुः ॥ वयमित्यर्थः ॥ अस्मे पातं नासत्या सजोषाः ॥ अस्मानित्यर्थः ॥ अस्मे समानेभिर्वृषभ पौंस्येभिः ॥ अस्माभि

ित्यर्थः॥ अस्मे श्रयं धि मघवंन्नृजीषिंन्॥ अस्मभ्यमित्यर्थः॥ अस्मे
आराच्चिद्द्वेषः सनुतर्युयोतु॥ अस्मदित्यर्थः॥ ऊर्वऽइव पप्रथे कामोऽ
अस्मे॥ अस्माकमित्यर्थः॥ अस्मे धत्त वसवो वसूनि॥ अस्मास्वित्य
र्थः॥ पाथोंतरिक्षं पथा व्याख्यातं॥ श्येनो न दीयंनन्वेति पाथऽ इत्य
१५ पि निगमो भवत्युदकमपि पाथऽउच्यते पानात्॥ आ चष्टऽ आसां १५
पाथो नदीनामित्यपि निगमो भवत्यन्नमपि पाथऽउच्यते पाना
देव॥ देवानां पाथऽउप वक्षि विद्वानित्यपि निगमो भवति॥ सवीम

निप्रसवे॥देवस्यवयंसवितुःसवीमनीत्यपिनिगमोभवतिसप्रथाः
सर्वतःपृथुः॥त्वमग्नेसप्रथाअसीत्यपिनिगमोभवतिविदथा
निवेदनानि॥विदथानिप्रचोदयंनित्यपिनिगमोभवति॥७॥श्रा
यंतऽइवसूर्यंविश्वेदिन्द्रस्यभक्षत॥वसूनिजातेजनमानऽओ
जसाप्रति भागन्नदीधिम॥समाःश्रिताःसूर्यमुपतिष्ठंतेऽपिवो
पमार्थेस्यात्सूर्यमिवेन्द्रमुपतिष्ठंतऽइतिसर्वाणीन्द्रस्यधनानिवि
भक्ष्यमाणाःसयथाधनानिविभजतिजातेचजनिष्यमाणेचतं

मि वयं भागमनु धावामौजसा बलेनौजः ओजतेर्वोब्जतेर्वाशीराश्रयणाद्वा
श्रपणाद्वाथेयँ तराशीराशास्तेः ॥ इन्द्राय गाव आशिरमित्यपि निग
मो भवति सा मेसत्याशीर्देवेष्विति चे ॥ यस्य ते मर्त्तो अनुभोगमानळ
दिह्व सिष्ठ ओषधीरजीगः ॥ यस्य ते मर्त्तो भोगमन्वापद्यन्ते ग्रसित
१६ तेमः ओषधीरगारीर्जिगर्तिर्गिरतिकर्मा वा गृणातिकर्मा वा गृ १६
ह्णातिकर्मा वा ॥ मूरा अमूर न वयं चिकित्वो महित्वमग्ने त्वमंग वित्से ॥
मूढा वयं स्मो मूढस्त्वमसि न वयं विद्मो महत्वमग्ने त्वं तु वेत्थेत्रा वा

मानः शंसमानः ॥ यो वां यज्ञैः शशमानो ह दाशतीत्यपि निगमो भवति ॥ देवो
देवाच्या कृपा ॥ देवो देवान्प्रत्यक्तया कृपा कृपू कृपतेर्वा कल्पतेर्वा ॥ ८ ॥ अश्र रु
वं हि भूरिदावत्तरा वां विजामातुरुत वा घा स्यालात् ॥ अथा सोमस्य प्रय
ती युवभ्यामिन्द्राग्नी स्तोमं जनयामि नव्यम् ॥ अश्रौषं हि बहुदातृतरौ
वां विजामातुरसुसमाप्ताज्जामातुर्विजामातेति शाश्वद्दाक्षिणाजाः क्री
तापतिमाचक्षते सुसमाप्तऽइव वरोभिप्रेतो जामाता जाऽअपत्यं तं
निर्मातोत वा घा स्यालादपि च स्यालात्स्यालऽआसन्नः संयोगेनेति नै

हानोत्स्याल्लाजानावपतीति वा लाजा लाजतेः स्यं शूर्पं स्यतेः शूर्पमशनपव
नं शृणातेर्वाथ सोमस्य प्रदानेनेयुवाभ्यामिन्द्राग्नी स्तोमं जनयामि न
व्यं ॥ नवतर सोमास ऽ इत्युपरिष्टाद्व्याख्यामः ॥१॥ सोमानं स्वरणं कृ स्या
णुहि ब्रह्मणस्पते ॥ कक्षीवंतं य ऽ औशिजः ॥ सोमानं सोतारं प्रकाशन
नवंतं कुरु ब्रह्मणस्पते कक्षीवंतमिव य ऽ औशिजः कक्षीवान्कक्ष्या
वानौशिज ऽ उशिजः पुत्र ऽ उशिग्वष्टेः कांतिकर्मणो ऽपि त्वयं मनुष्य
कक्ष ऽ एवाभिप्रेतः स्यात्तं सोमानं सोतारं मा प्रकाशनवंतं कुरु ब्र

ह्मणस्पते ॥१०॥ इन्द्रासोमा समघशंसमभ्य१घं तपुर्ययस्तु चरुर
ग्निवाँऽइव ॥ ब्रह्मद्विषे क्रव्यादे घोरचक्षसे द्वेषो धत्तमनवायं किमीदि षे
ने ॥ इन्द्रासोमावघस्य शंसितारमघं हंते निर्ह्रसितोपसर्गऽआहंती
तितपुस्तपतेश्चरुर्मृच्चयो भवतिर चेतेर्वा समुच्चरंत्यस्मादापो ब्रह्म
द्विषे ब्राह्मणद्वेषे क्रव्यादे क्रव्यमदते घोरचक्षसे घोरख्यानाय क्रव्यं
विकृताज्जायतऽइति नैरुक्ता द्वेषो धत्तमनवायमनवयवं यदन्ये
न व्यवेयुर्द्वेषसऽइति वा किमीदिने किमिदानीमिति चरते किमि

दंकिमिद मिद मितिवाऽपिशुनायचरतेपिशुनःपिंशतेर्विपिंशतीति॥११॥
कृणुष्वपाजःप्रसितिंनपृथ्वींयाहिराजेवामवाँऽइभेन।तृष्वीमनु
प्रसितिंद्रूणानोऽस्तासिविध्यरक्षसस्तपिष्ठैः॥कृणुष्वपाजःपाजः
पालनात्प्रसितिमिवपृथ्वींप्रसितिःप्रसयनात्तंतुर्वाजालंवाया
१८ हिराजेवामात्यवानभ्यमनवान्स्ववान्वेरावतागणेनेगतभयेन १८
हस्तिनेतिवातृष्व्यानुप्रसित्याद्रूणानस्तृष्वीतिक्षिप्रनामतरतेर्वा
त्वरतेर्वाऽसिताऽसिविध्यरक्षसस्तपिष्ठैस्तप्ततमैस्तप्ततमैःप्र

रव्रा

पिष्टतमेरिति वा ॥ यस्ते गर्भममीवा दुर्णामा योनिमाशये ॥ अमीवाभ्यमनेन व्याप्तो दुर्णामा क्रिमिर्भवति पापनामा क्रिमिः क्रव्ये मेद्यति क्रमतेर्वा स्यात्सरणकर्मणः क्रामतेर्वा ॥ अतिक्रामंतो दुरितानि विश्वा ॥ अतिक्रममाणा दुर्गतिगमनानि सर्वाण्यप्वा यदेनया विद्धोपवीयते व्याधिर्वा भयं वा ॥ अप्वे परेहीत्यपि निगमो भवत्यमतिरमामयीमतिरात्ममयी ॥ ऊर्ध्वा यस्यामतिर्भा अदिद्युतत्सवीमनीत्यपि निगमो भवति श्रुष्टीति क्षिप्रनामाशु अष्टीति ॥ १५ ॥ तां ऽ अ

मा

ध्वरऽ उश्रूतो यक्ष्यग्ने श्रुष्टीभगं नासत्या पुरंधिं ॥ तान ध्वरेऽ यज्ञ उ
श्रातः कामयमानो न्यज्ञाग्नेः श्रुष्टीभग न्नैस ख्योचाश्विनौ सत्यावे
वनासत्याविख्योर्णवा भः सत्यस्य प्रणेतारा वित्यागायणो नासिका
श्च भवोवभ्र नतु रितिवा पुरंधि र्बहुधी स्तुकः पुरं धिर्भगः पुरस्ता
त्स्यान्चा देश्रूऽ इत्येकमिन्द्रऽ इत्यपरं सबहुकर्मतमः पुरांचवहा
रयित्ततमो वरुणऽ इत्यपरं तं प्रज्ञयास्तोति ॥ इमा मन्नुकवितम
स्यमायामित्यपि निगामो भवति रूभ्रादिति वर्णनाम रोचते र्ज्व

लतिकर्म्मणः॥ समिद्धस्य रुशद्ददर्शि पाजऽइत्यपि निगमो भव
ति॥१३॥ अस्ति हि वः सजात्यं रिशादसो देवासोऽअस्त्याप्यं॥ अ
स्ति हि वः समानजातिता रिशूयदारिणो देवाऽअस्याप्यमाप्यमा
प्नोतेः॥ सुदत्रः कल्याणदानः॥ त्वष्टा सुदत्रो विदधातु रायऽइत्यपि
निगमो भवति सुविदत्रः कल्याणविद्यः॥ आग्ने याहि सुविदत्रेभि
रर्वाङित्यपि निगमो भवत्यानुषगिति नामानुपूर्वस्यानुषक्तं भव
ति॥ स्तृणंति बर्हिरानुषगित्यपि निगमो भवति तुर्वणिः स्तूर्णवनिः॥

र्व सतुंणिर्महांऽअरेणुपौंस्यऽइत्यपिनिगमोभवति गिर्वणादेवोभव
तिगीर्भिरेनंवैंयंति॥जुष्टंगिर्वणसेबृहदित्यपिनिगमोभवति॥
॥१४॥असूर्त्तेसूर्त्तेरजसिनिषत्तेयेभूतानिसमकृण्वंनिमानि॥
असुसमीरिताःसुसमीरितैवातसमीरितामाध्यमकादेवगणाये
१०० रसेनपृथिवींतर्पयंतुभूतानिचकुर्वंति तऽआयजंतेत्यतिक्रांतं १००
प्रतिवचनं॥अम्यक्सातेऽइन्द्रऽऋष्टिः॥अमाक्तेतिवाभ्यक्तेतिवा॥
यादृश्मिंधायितमपस्ययाविदत्॥यादृश्मेधायितमपस्ययाविदत्॥

उस्त्रः पितेवजारयायियज्ञैः॥ उस्त्रःऽ इवंगो पिताजारयायियज्ञैः॥१५॥
प्रवोछाजुजुषाणासोऽअस्थुरभूतविश्वेऽअग्रियोतवाजाः॥प्रा
स्थुर्वोजोषयमाणाऽअभवतेसर्वेऽग्रगमनेनेतिवाऽग्रगरणेति
नैवाऽग्रगलनेनेतिवाऽग्रसंपादिनऽइतिवाऽपिवाग्रनित्येतद
नर्थकमुपबंधमाददीत॥अद्धीदिन्द्रप्रस्थितेमाहवींषिचनोद
धिष्वपचतोतसोमं॥अद्धीन्द्रप्रस्थितानीमानिहवींषिचनोदधि
ष्वचनःऽइत्यन्ननामपचतिर्नामीभूतस्तंमेदस्तःप्रतिपचता

ऽग्नभीष्टामित्यपि निगमो भवत्यपि वा मेदसश्च पशोश्च सात्वं द्वि
वचनं स्यात्त्र्येकवचनार्थः प्रसिद्धं तद्भवति॥ पुरोळाऽअग्ने
पचतऽइतियथो॥ श्रुरुधऽआपोऽभवंति शुचं संरुधंति॥ ऋ
१०१ तस्य हि श्रुरुधः संति पूर्वीरित्यपि निगमो भवत्यमितो मित १०१
मात्रो महान्भवत्यभ्यमितो वा॥ अमिनः सहोभिरित्यपि निगम
ति मो भवं जझ्झती आपो भवंति शब्दकारिण्यः॥ मरुतो जझ्झतीरि
वेत्यपि निगमो भवत्यप्रतिष्कुतोप्रतिष्कृतोप्रतिस्खलितो वा॥

अस्मभ्यमप्रतिष्कुतऽइत्यपिनिगमोभवतिशाशदानःशाश
द्यमानः॥प्रस्वांमतिमतिरच्छाशदानऽइत्यपिनिगमोभवति॥
॥१६॥सृप्रःसर्पणादिदमपीतरत्सृप्रमेतस्मादेवसर्पिर्वाते
लंवा॥सृप्रकरस्नमूतयऽइत्यपिनिगमोभवतिकरस्नौबाहूक
र्मणांप्रस्नातारौसुशिप्रमेतेनव्याख्यातं॥वाजेसुशिप्रगोमती
त्यपिनिगमोभवतिशिप्रेहनूनासिकेवाहनुर्हंतेर्नासिकानस
तेः॥विष्यस्वशिप्रेविसृजस्वधेनेऽइत्यपिनिगमोभवतिधे

नादधातेरंसुरमणात्॥ स चित्रेण चिकितेरं सुभासेत्यपिनिग
मो भवति द्विबर्हा द्वयोस्स्थानयोः परिवृढो मध्यमे च स्थानऽउ
त्तमे च॥ उत द्विबर्हाऽअमिनः सहोभिरित्यपिनिगमो भवत्य
क्रःऽआक्रमणात्॥ अक्रो न बभ्रिः समिथे महीनामित्यपिनि
१०५२ गमो भवत्युराणऽउरु कुर्वाणः॥ दूतःऽईयसे प्रदिवऽउराणःऽ १०२९
इत्यपिनिगमो भवति स्तियाऽआपो भवंति स्त्यायनात्॥ वृषा
सिंधूनां वृषभ स्तियानामित्यपिनिगमो भवति स्तिपास्ति

यापालनःउपस्तितान्यात्तयतीतिवा॥सनस्तिपाःउतभवातन्नूपा
इत्यपिनिगमोभवतिजबारूजवमानरोहिजरमाणरोहिगरमा
णरोहीतिवा॥अग्नेरूपःआरुपितंजबार्वित्यपिनिगमोभवंतिज
रूथंगरूथंगणातेः॥जरूथंहन्यक्षिरायेपुरंधिमित्यपिनिग
मोभवतिकुलिशःइतिवज्रनामकूलशातनोभवति॥स्कंधांसी
वकुलिशेनाविवृक्णाहिःशायतःउपपृक्पृथिव्याः॥स्कंधोवृक्ष
स्यसमास्कंनोभवत्ययमपीतरस्कंधःएतस्मादेवास्कंनंकाये

ऽहिः श्रायत ऽउपपर्चनः पृथिव्यास्तुंजस्तुंजते र्दानकर्मणः ॥१७॥ तुं
जे तुंजे यऽउत्तरे स्तोमाऽइन्द्रस्य वज्रिणः ॥ न विंधे ऽअस्य सुष्टुतिं ॥
दाने दाने यऽउत्तरे स्तोमाऽइन्द्रस्य वज्रिणो नास्य ते विंदामि समाप्तिं
स्तुतेर्बर्हणा परिबर्हणा ॥ बृहच्छ्रवा ऽअसुरो बर्हणा कृतऽइत्यपि
निगमो भवति ॥१८॥ यो ऽअस्मै घ्रंसऽउत वा यऽऊधनि सोमं सु
नोति भवति द्युमां ऽअहं ॥ अपापशाक्रस्ततनुष्टिमूहति तनूशुभ्रं
मघवा यः कवासखः ॥ घ्रंसऽइत्यहर्नाम ऽग्रस्यंतेस्मिन्त्रसा गोरूधे

उद्धततरं भवत्युपोन्नद्धं भिन्तिवा स्नेहानुप्रदानसामान्याद्रात्रिरप्यू
धऽउच्यते स यो स्मादहं न्यपिबाराज्ञो सोमं सुनोति भवत्यह च्योतन
वानपोहत्य पोहति द्याक्रस्तितनिवुं धर्मसंतानादपेतमलंकरिष्णु
मयज्वानं तनूशुभ्रं तनूशोभयितारं मघवा यः कवासखो यस्य
कपूयाः सखायः॥ न्याविध्यदिलीबिशस्य दृळ्हा वि शृंगिणमभि
नच्छुष्णमिन्द्रः॥ निरविध्यदिलीबिशस्य दृळ्हानि व्यभिनच्छृंगि
णं शुष्णमिन्द्रः॥१९॥ अस्माऽइदु प्र भरा तूतुजानो वृत्राय वज्रमी

शानः कियेधाः॥ गोर्न पर्व वि रदा तिरश्चे ष्यन्नर्णांस्यपां चरध्यै॥ अ
स्मै प्रहर तूर्णं त्वरमाणो वृत्राय वज्रमीशानः कियेधाः कियद्धा इ
ति वा क्रममाणधा इति वा गोरिव पर्वाणि विरद मेघस्येष्यन्नर्णां
स्यपां चरणाय भर्मिर्भ्रियते॥ भर्मिरस्यषि वृन्मर्त्यानामित्यपि
निगमो भवति विष्पितो विप्रास्तः॥ पारं नो ऽअस्य विष्पितस्य पर्ष
न्नित्यपि निगमो भवति॥ २०॥ तन्नस्तुरीपमद्भुतं पुरुवारं पुरुत्म
ना॥ त्वष्टा पोषाय वि ष्यतु राये नाभा नो ऽअस्मयुः॥ तन्नस्तूर्णापि

महत्सं भर्तमास्मनात्वष्टा धनस्य घोषाय विष्यत्वित्यस्मयुरस्मान्कामयमानो रास्पिनो रास्पी रपतेर्वा रसतेर्वा॥ रास्पिनस्यायोरित्यपि निगमो भवत्यृंजतिः प्रसाधनकर्मा॥ आवः ऋंजसः ऊर्जं व्युष्टिष्वित्यपि निगमो भवत्यृजुरित्यप्यस्य भवति॥ ऋजुनीती नो वरुणः इत्यपि निगमो भवति प्रतद्वसू प्राप्तवसू॥ हरी इन्द्र प्रतद्वसू अभिस्वरेत्यपि निगमो भवति॥ २१॥ हिनोता नोऽध्वरं देवयज्या हिनोत ब्रह्म सनये धनानां॥ ऋतस्य योगे विष्यध्वमूधः श्रु

ष्टीवरीर्भूतनास्मभ्यंमापः॥प्रहिणुतनोध्वरंदेवयज्यायैप्रहिणुत
ब्रह्मधनस्यसन्नायंऽऋतस्ययोगेयज्ञस्ययोगेयाज्ञेअकटइ
तिवाअकटंअकृदिदंभवतिअनकेस्तकतीतिवाअ देनतकती
तिवा॥श्रुष्टीवरीर्भूतनास्मभ्यंमापः॥सुखवत्योभवतास्मभ्यमापः॥
२०५ चोष्कूयमाणइन्द्रभूरिवामं॥ददिन्द्रबकुवननीयं॥एधमानद्वि २०५
ळुभयस्यराजाचोष्कूयतेविशःइन्द्रोमनुष्यान्॥युदस्येधमानो
नहद्वेष्यसुन्वतःसुन्वतोभ्यादधौसुयेभेस्यराजाद्विव्यस्यचषा

र्थ्विंवस्य वचो वक्ष्यमाण ऽ इति वचो वक्ष्यते श्वर्करी तद्दत्तं सुमत्स्वयमित्य
र्थः ॥ उप प्रागात्सुमन्मेधायि मन्म ॥ उप प्रैतु मां स्वयं यन्मे मनो ध्यायि
यत्ते नेत्याश्वमेधिको मंत्रो दिविष्टिषु दिव ऽ एषणेषु ॥ स्थूरं राधः
शताश्वं कुरुंगस्य दिविष्टिषु ॥ स्थूरः समाश्रितमात्रो महान्भवत्य
नुरणुस्थवीयांसमुपसर्गो लुप्तनामकरणो यथा संप्रति कुरुंगो
राजा बभूव कुरुगमनाद्वा कुलगमनाद्वा कुरुः कृंततेः क्रूरमित्य
प्यस्य भवति कुलं कुष्णातेर्विकुषितं भवति इतो व्याख्यातौ जिन्वति

प्रीतिकर्मा ॥ भूमिं पर्जन्या जिन्वंति दिवं जिन्वंत्यग्नय इत्यपि निगमो
भवति ॥२०॥ अमत्रो ऽमात्रो महान्भवत्यभ्यमितो वा ॥ महां अमत्रो
वृजने विरप्शीत्यपि निगमो भवति ॥ स्तनैव ऋ[illegible]चीषमः ॥ स्तूयते
व ऋचा समो न भूरा राति मनश्लीलदानमश्लीलं पापकमश्रिम
द्विषमं ॥ अनर्शरातिं वसुदामुपस्तुहीत्यपि निगमो भवत्यनर्वा
प्रत्यृतोन्यस्मिंन् ॥ अनर्वाणं वृषभं मन्द्रजिह्वं बृहस्पतिं वर्द्धया न
व्यमर्कैः ॥ अनर्वमप्रत्यृतमन्यस्मिन्वृषभं मन्द्रजिह्वं मंदनजिह्वं

मोऽनजिह्मितिवाबृहस्पतिंवईयनव्यमर्कैरर्चनीयैस्तोमैरसामि
सामिप्रतिषिड्डुंसाभिस्यतेः॥असाम्योजोबिभृथासुदानवः॥अ
सुसमाप्तंवल्लंबिभृथकल्याणदानां॥२१॥मात्वासोमस्यगल्दया
सहायाचन्नहंगिरा॥भूर्णिंमृगंनसवनेषुचुक्रुधंकऽईशानं
नयाचिषत्॥माचुक्रुधंत्वासोमस्यगाल्ननेनसहायाचंनहंगिरा
गीत्वास्तुत्याभूर्णिमिवमृगन्नसवनेषुचुक्रुधंकऽईशानंनयाचि
ष्यतऽइतिगल्दाधमनयोभवंतिगल्लनमासुधीयते॥आत्वावि

रुंखिंदैवआगन्द्राधमनीनां॥नानाविभक्तौयेतेभवंतऽआगलना
धमनीनामित्यत्रार्थः॥२४॥नपापासौमनामहेनारायासौनजल्प
वः॥नपापामन्यामहेनाधनान्नज्वलनेनहीनाऽअस्यसमासुब्र
ह्मचर्यमध्ययनंतपोहानकर्मैस्थविरयोश्चंद्रकुरोभास्करोभ
यंकरोभासमानोद्रवतीतिवा॥२५॥यवंस्कैणाश्विनायपंतेषंडु
हंतामनुषायदस्त्रा॥अभिदस्युंबकुरेणाधमंतोरुज्योतिश्चक्रथु
रार्याय॥यवमिवरकैणाश्विनौनिचपंतौदकोलांगलंभवति

पिकर्त्तनाल्लांगलंलगतेर्लांगूलवद्वा लांगूलंलगतेर्लंगतेर्लंबतेर्वा
न्नंदुहंतौमनुष्यायदर्शनीयावभिधमंतौदस्युंबकुरेणऽज्योतिषावो
दकेनवार्यईश्वरःपुत्रोविकनाटाःखलुकुसीदिनोभवंतिद्विगुण
कारिणोवाद्विगुणदायिनोवाद्विगुणंकामयंतइतिवा॥ इंद्रोविश्वा
न्बेकनाटाँऽअहर्दृशःऽउतक्रत्वापणींरभि॥ इन्द्रोयःसर्वान्बेकना
टानहर्दृशःसूर्यदृशोयऽइमान्यहानिपश्यंतिनपराणीतिवाऽभिभ
वतिकर्मणापणींश्चवणिजः॥२६॥ जीवान्नोऽअभिधेतनादित्या

सः पुराहथात्॥ कंदूरुहवनश्रुतः॥ जीर्वतोनोभिधावतादित्याः पुरा
हननात् कंनुरुहवानश्रुत इति मत्स्यानां जालमापन्नानामेतदार्षं वेदयं
तेमत्स्यामधाउदकेस्यंदंतेमाध्यंतेन्योन्यंभक्षणायेतिवाजालंजल
चरंभवतिजलेभवंवाजलेशयंवांहुरोंहस्वानं ह्वरणमित्यपस्यभ
वति॥ कण्वंनंह्वरणाडुर्विसपिनिगमोभवति॥ सप्तमर्यादाः कव
यस्ततक्षुस्तासामेकामिदभ्यंहुरोगात्॥ सप्तैवमर्यादाः कवयश्च
क्रुः तासामेकामप्यभिगच्छन्नंहस्वान्भवतिस्तेयमतल्पारोहणंब्र

स्त्रहत्यांभ्रूहणेत्यांसुरापाणंदुष्कृतस्यकर्मणःपुनःपुनःसेवांपात
केन्तेनोच्यमि॰त्निबतइतिनिपातःखेदानुकंपयोः॥२७॥बतोबता
सियमनेवतेमनोहृदयंचाविहाम॥अन्याकिलत्वांकक्ष्येवयुक्तं
परिषजातेत्निबुजेवरक्षं॥बतोबलाहतीतोभवतिदुर्बलोबता
सियमनैवतेमनोहृदयंचविजानीमोन्याकिलत्वांपरिषक्ष्यतेक
क्ष्येवयुक्तंत्निबुजेवरक्षंत्निबुजाव्रततिर्भवतिलीयतेविभजं
तीतिव्रततिर्वरणाच्चसयनाच्चततनाच्चेवाताप्यमुदकंभवतिवा

तेऽएतदाप्याययति॥ पुनानो वाताप्यं विश्वश्चन्द्रमित्यपि निगमो
भवति॥ वनेन वायो न्यधायि चाकंनू॥ वनऽइव वायो वेः पुत्रश्चायं
निति वा कामयमानऽइति वा विवेति च यऽइति वेच चकारन्नूगकल्य
उदात्तं त्वेव माख्यातमभविष्यंदसुसमाप्तश्चार्थो रथर्यतीति
सिद्धस्तस्मे स्नूरथं कामयतऽइति वा॥ एष देवो रथर्यतीत्यपि निग
मो भवति॥ २८॥ धेनुं नऽइषं पिन्वतमसंक्रां॥ असंक्रमणी॥ आ
धवऽआधवनात्॥ मतीनां च साधनं विप्राणां चाधवमित्यपि नि

गमो भवत्यनयञ्जवो नवक्षिप्तवचनः ।। विजेषवकृद्दिन्दुःइयानवत्र
वइत्यपि निगमो भवति ।। २९ ।। अरायि काणे विकटे गिरिं गच्छ सदा
न्वे ।। शिरिंबिठस्य सत्वभिस्तेभिष्ट्वा चातयामसि ।। अरायिनि काणे
विकटे काणो विक्रांतदर्शन इत्यौपमन्यवः कणतेर्वा स्यादणूभा
वकर्मणः कणातिः शू शब्दाणूभावे भाष्यतेनुकणतीति मात्राणूभा
वात्काणो दर्शनाणूभावात्काणो विकटो विक्रांतगतिरित्यौपमन्यवः
कुटतेर्वा स्याद्विपरीतस्य विकुटितो भवति गिरिं गच्छ सदानोनु

वेश्रह्कारिके ॥ शिरिंबिठस्य सत्वभिः ॥ शिरिंबिठो मेघः शीर्य
ते बिठे बिठमंतरिक्षं बिठं वीरिटेन व्याख्यातं तस्य सत्वै रुद्रकेरि
तिस्यान्ते ष्ट्वा चातयामोऽपि वा शिरिंबिठो भारद्वाजः कालकर्णो
पेतोऽलक्ष्मीर्निर्नाशयां चकार तस्य सत्वैः कर्मभिरिति स्यान्ते
१२० ष्ट्वा चातयामः शातयतिर्नाशने पराशरः पराशीर्णस्य वसिष्ठ ११०
स्य स्थविरस्य जज्ञे ॥ पराशरः शातयातुर्वसिष्ठः इत्यपि निग
मो भवतीन्द्रोऽपि पराशरः उच्यते परा शातयिता यातूनां ॥ इन्द्रो

यात्तूनाम भवसखावार ऽइत्यपि निगमो भवति क्रिविर्दती विकर्दन
दंती ॥ यत्रावो दिद्युद्रदति क्रिविर्दतीत्यपि निगमो भवति करूळती
कृत्तदती ॥ अपि वा देवं कंचित्कृत्तदंतं दृष्ट्वैवमवक्ष्यत् ॥ ३० ॥ वामं
वामं त ऽआदुरे देवो ददात्वर्यमा ॥ वामं पूषा वामं भगो वामं देवः करू
ळती ॥ वामं वननीयं भवत्यादुरिरादरणात्तत्कः करूळती भगः पु
रस्तात्तस्यान्वादेश ऽइत्येकं पूषेत्यपरं सोदंतकोदंतकः पूषेति च
ब्राह्मणं ॥ दनो विश्रा ऽइन्द्र मृध्रवाचः ॥ दानमनसो नो मनुष्यानि

न्द्रमुवाचः कुरु॥ अवीरामिव मामयं शरारुरभिमन्यते। अबला
मिव मामयं बालोऽभिमन्यते संक्षिन्नूरिभुरिहंयुरिदं कामयमानोऽ
थापि तद्वर्थे भाष्यते वसूयुरिन्द्रो वसुमानित्यत्रार्थः। अश्वयुर्गव्यू
रथयुर्वसूयुरिन्द्र इत्यपि निगमो भवति॥३१॥ किं ते कृण्वंति की
कैटेषु गावो नाशिरं दुह्रे न तपंति घर्मम्॥ आ नो भर प्रमगंदस्य
वेदो नैचाशाखं मघवन्रंधया नः॥ किं ते कुर्वंति कीकटेषु गावः की
कटा नाम देशोऽनार्यनिवासः कीकटाः किं कृताः किं क्रियाभिरि

त्ति प्रेक्षावीनैव चाक्षिरंध्रुद्धेन तपंति घर्मैर्हर्म्यमाहरन्तः प्रमगंदस्यथ
।नानिमगंदः कुसीदि मांगहे मामागमिष्यतीति च ददातीति तदपत्यं
प्रमगंदोत्यंतकुसीदिकुलीनः भैंदको वा ध्यायमेवास्ति लोके न पर म

पंडकः इति प्रेष्कः पंडको वा पंडगः प्राद्देको वा प्राद्दे यस्यां डावांडावाणी वेंद्र
ब्रीडयतीति तत्स्यं नैव चाभ्रूणरवं नैव चाभ्रूणरवो नीचैः भ्रूणरवः भ्रूणरवाः भ्रू
क्रोतेराणिरररणा त्र न्नोमघवन्त्रं ध यस्यैवेति रध्यतिर्वभ्रूणगमने
भ्रूंहगंद्रषुभर्वति बुंहोवाक्षिंहोवाभयहोवाभासमानोद्भवतीतिवा॥३२॥

तुविक्षंते सुकृतं सूयँमे धनुः साधुर्बुंदो हिरण्ययः ॥ उभा ते बाहू रण्या सु
संस्कृतऽ ऋदूपे चिदृदूवृधा ॥ तुविक्षं बहुविक्षेपं महाविक्षेपं वा ते
सुकृतं सूमयं सुसुखं धनुः साहायिता ते बुंदो हिरण्ययऽ उभौ ते
बाहू रण्येयो रमणीयौ संग्राम्योर्वृदूपेऽ अर्दनपातिनौ गमनपातिनौ
११२ शब्दपातिनौ दूरपातिनौ वा मर्मण्यर्दनवेधिनौ गमनवेधिनौ शब्दा ११२
ब्दवेधिनौ दूरवेधिनौ वा ॥ ३३ ॥ निराविध्यद्गिरिभ्यऽ आ धारयत्पक्व
मोदनं ॥ इन्द्रो बुंदं स्वाततं ॥ निरविध्यद्गिरिभ्यऽ आ धारयत्पक्वमो

द्नमुद्कदानंमेघं॥इन्द्रोबुंद्स्वाततं॥यद्बुंद्रेनव्याख्यानंरुंद्हारकश्र॥
॥३४॥अयंयोहोताकिरुसयमस्यकमप्यूहेयत्समंजंतिदेवाः॥
अहरहर्जायतेमासिमास्यथादेवादधिरेहव्यवाहं॥अयंयोहो
ताकर्तासयमस्यकमप्यूहेन्नमभिवदतियत्समभुवंतिदेवाः
अहरहर्जायसेमासेमासेईमासेईमासेचोऽथदेवानिदधिरेहव्य
वाहमुल्बमूर्णोतेर्ईणोतेर्वा॥महद्दाउल्बंस्थविरंतदासीदित्यपि
निगमोभवत्यखवीसममपगातभासमंपचितंभासमपहतभास

मनंतर्हितभासंगतभासंवा।।३५।।हिमेनाग्निंघ्रंसमवारयेथांपि
तुमतीमूर्जमस्माऽअधत्तं।।ऋबीसेऽअत्रिमश्विनावनीतमुंनिन्य
थुःसर्वगणंस्वस्ति।।हिमेनोदकेनग्रीष्मांतेऽग्निंघ्रंसमहरवा
रयेथामन्नवतीचास्माऽऊर्जमधत्तमग्नयेयोयमृबीसेपृथि
१२३ व्यामग्निरंतरौषधिवनस्पतिष्वप्सुतमुंनिन्यथुःसर्वगणं १२३
सर्वनामानंगणोगणनाद्गुणश्चयदृष्टऽओषधयस्तृणानि
प्राणिनश्चपृथिव्यांतदश्विनोरूपंतेनैनौस्तौतिस्तौति।।३६।।

त्वमग्ने लात्तणा३उ हूहाजासः३उ पलप्रक्षिणी कारुर हमस्मे
तेश्रायं त३वांश्रवं हिसोमानंमिन्द्रासोमारूणुष्वपाजंस्तां
अध्वरेस्ति हिवोस्तूतैंष्ववो छस्तप्रस्तुंजेतुंजेयो अस्मा अस्मा
इत्तन्नस्फरीपं हिनोतानोमत्रोमात्वांनपापासोयवंटकेण
जीवान्नोबतोबतासि धेनुंनोरायिकाणेवामंवामं किंतेतु
विक्षंतैंनिरा विध्यहयंयो हिमेनाग्निंषट्त्रिंग्रातूं॥ छ॥

॥ इत्याश्वलायने नैरुक्ते पूर्वषट्के षष्ठोध्यायः समाप्तः॥ ६॥
॥ शाके १७२८ वर्षे क्रोधननामसंवत्सरे दक्षिणायने हेमंत
ऋतौ मार्गशीर्षमासे कृष्णपक्षे चतुर्दश्यां गुरुवासरे त
द्दिने इदं पुस्तकं समाप्तम्॥ स्वार्थार्थं परोपकारार्थम्॥
ताम्हणोपनामकः॥ कृष्णभट्टस्य सूतेन सदाशिवेन
लिखितम्॥ यादृशं पुस्तकं दृष्ट्वा तादृशं लिखितं मया॥

यदि शुद्धमशुद्धं वा मम दोषो न विद्यते ॥ तैलाद्रक्षे
जलाद्रक्षे द्रक्षे छिथिलंबंधनात् ॥ मूर्खहस्तेन दा
तव्यं एवं वदति पुस्तके ॥ श्रीरामचन्द्रासमर्थ ॥
॥ श्रीसीतारामचंद्राय नमः ॥ श्रीशिवसांबसमर्थ ॥

॥श्रीवक्रतुंडायनमः॥हरिःओ३म्॥अथातोदैवतंतद्यानिनामानिप्राधा
न्यस्तुतीनांदेवतानांतद्दैवतमित्याचक्षतेसैषादेवतोपपरीक्षायत्कामऽ
१ ऋषिर्यस्यांदेवतायामार्थपत्यमिच्छंस्तुतिंप्रयुङ्क्ते·तद्दैवतःसमंत्रोभवतिता
स्त्रिविधाऽऋचःपरोक्षकृताःप्रत्यक्षकृताऽआध्यात्मिक्यश्चतत्रपरोक्षकृ १
ताःसर्वाभिर्नामविभक्तिभिर्युज्यंतेप्रथमपुरुषैश्चाख्यातस्य॥१॥इ
न्द्रोदिवऽइन्द्रऽईशेपृथिव्याऽइन्द्रमिद्गाथिनोबृहदिन्द्रेणैतेतृत्सवोवेविषा
णाऽइन्द्रायसामगायतनेन्द्रादृतेपवतेधामकिंचनेन्द्रस्यनुवीर्याणिप्र

वोचमिन्द्रेकामाऽअथ्यंसतेत्यथप्रत्यक्षकृता मध्यमपुरुषयोगास्त्वमिति
चैतेन सर्वनाम्ना ॥ त्वमिन्द्र बलादधि ॥ वि नऽइन्द्र मृधो जहीत्यथापि प्रत्य
क्षकृताः स्तोतारो भवंति परोक्षकृतानि स्तोतव्यानि मा चिदन्यद्विशंसत
कण्वाऽअभि प्रगायतोप प्रेत कुशिकाश्चेतयध्वमित्यथाध्यात्मिक्य उ
त्तमपुरुषयोगाऽअहमिति चैतेन सर्वनाम्नाथ यथैतदिन्द्रो वैकुंठो लवसू
क्तं वागांभृणीयमिति ॥ २ ॥ परोक्षकृताः प्रत्यक्षकृताश्च मंत्रा भूयिष्ठा
अल्पशऽआध्यात्मिकाऽअथापि स्तुतिरेव भवति नाशीर्वादऽइन्द्रस्य

नुवीर्याणि प्रवोचमितियथैतस्मिन्त्सूक्तेऽथाप्याशीरेवनस्तुतिःसुचक्षाऽअह
मक्षीभ्यांभूयासंसुवर्चामुखेनसुश्रुत्कर्णाभ्यांभूयासमितितदेतद्बहुल
माध्वर्यवेयाज्ञेषुचमंत्रेष्वथापिशपथाभिशापौ॥अ॒द्यामु॑रीय॒यदिया
तुधानो॒ऽअस्मि॥अधासवीरैर्दशभिर्वियूयाः॥इत्यथापिकस्यचिद्भा
वस्याचिख्यासा॥नमृ॒त्युरासीद॒मृतं॒नतर्हि॥तमऽआसी॒त्तमसागू
ळ्हमग्रे॥अथापिपरिदेवनाकस्माच्चिद्भावात्॥सु॒देवोऽअद्यप्रपते॒दनो
वृत्॥नविजानामियदिवेदमस्मीत्यथापिनिंदाप्रशंसे॥केवलाघो

भवति केवलादी॥ ओजस्येदं पुष्करिणीव वेश्मैत्येवमक्षसूक्ते द्यूतनिंदा च कृषिप्रशंसा चैवमुच्चावचैरभिप्रायैः ऋषीणां मंत्रदृष्टयो भवंति॥३॥ तद्येनादिष्टदेवता मंत्रास्तेषु देवतोपपरीक्षा यद्देवतः स यज्ञो वा यज्ञांगं वा तद्देवता भवंत्यथान्यत्र यज्ञात्प्राजापत्याः इति याज्ञिका नाराशंसाः इति नैरुक्ताः अपि वा सा कामदेवता स्यात्प्रायोदेवता वास्ति ह्याचारो बहुलं लोके देवदेवत्यमतिथिदेवत्यं पितृदेवत्यं याज्ञदैवतो मंत्रः इत्यपि ह्यदेवता देवतावत्स्तूयंते यथाश्वप्रभृतीन्योषधिपर्यंता

वृत्तिमाहाभा २

न न्यथाप्यष्टौद्वंद्वानि संमन्येतागंतूनिवाऽर्थं देवतानां प्रत्यक्षदृश्यमेत
द्भैश्या देवतायाः एकऽआत्मा बहुधा स्तूयतेः एकस्यात्मनोन्ये देवाः प्रत्यंगानि
भवंत्यपि च सत्वानां प्रकृतिभूमभिः ऋषयस्तुवंतीत्याहुः प्रकृतिसार्वनाम्न्या
ज च्चैतरेतरजन्मानो भवंतीतरेतरप्रकृतयः कर्मजन्मानःआत्मजन्मानःऽआ
त्मैवैषां रथो भवत्यात्माश्वाः आत्मायुधमात्मेषवः आत्मा सर्वं देवस्य दे
वस्य ॥ ४ ॥ तिस्रऽएव देवताः इति नैरुक्ताः अग्निः पृथिवीस्थानो वायुर्वेन्द्रो
वांऽतरिक्षस्थानः सूर्यो द्युस्थानस्तासां माहाभाग्यादेकैकस्याऽअपि बहू

निनामधेयानिभवंत्यपिवाकर्मपृथक्त्वाद्यथाहोताध्वर्युर्ब्रह्मोद्गातेत्यप्येक
स्यसतोऽपिवापृथगेवस्युःपृथग्घिस्तुतयोभवंतितथाभिधानानियथो
एतत्कर्मपृथक्त्वादितिबहवोऽपिविभज्यकर्माणिकुर्युस्तत्रसस्थानैकत्वं
संभोगैकत्वंचोपेक्षितव्यंयथापृथिव्यांमनुष्याःपशवोदेवाऽइतिस्थानै
कत्वंसंभोगैकत्वंचदृश्यतेयथापृथिव्याःपर्जन्येनचवाय्वादित्याभ्यां
चसंभोगोग्निनाचेतरस्यलोकस्यतत्रैतंनरराष्ट्रमिव॥५॥अथाका
रचिंतनंदेवतानांपुरुषविधास्युरित्येकंचेतनावद्धिस्तुतयोभ

वंतितथाभिधानान्यथापिपौरुषविधिकैरंगैःसंस्तूयंते॥यथातऽइन्द्र
स्थविरस्यबाहूयत्संगृभ्णामघवन्काशिरित्ते॥अथापिपौरुषविधि
कैर्द्रव्यसंयोगैः॥आद्वाभ्यांहरिभ्यामिन्द्रयाहि॥कल्याणीर्जायासुर
णंगृहेते॥अथापिपौरुषविधिकैःकर्मभिः॥अद्धीन्द्रपिबचप्रस्थित
स्यः॥आश्रुत्कर्णश्रुधीहवं॥अपुरुषविधाःस्युरित्यपरमपितुयद्दृश्य
ते॥ई॥अपुरुषविधंतद्यथाग्निर्वायुरादित्यःपृथिवीचन्द्रमाइ
त्ययथोऽएतच्चेतनावद्वद्धिस्तुतयोभवंतीत्यचेतनान्यप्येवंस्तूयंतेय

थाक्षप्रभृतीन्योषधिपर्यंतानियथोऽएतत्पौरुषविधिकैरंगैःसंस्तूयं
तःइत्यचेतनेष्वप्येतद्भवत्यभिक्रंदंतिहरितेभिरासभिरितिग्राव
स्तुतिर्यथोऽएतत्पौरुषविधिकैर्द्रव्यसंयोगैरित्येतदपितादृश
मेवसुखंरथंयुयुजेसिंधुरश्विनमितिनदीस्तुतिर्यथोऽएतत्पौरुष
विधिकैःकर्मभिरित्येतदपितादृशमेवहोतुश्चित्पूर्वेहविरद्यमाशते
तिग्रावस्तुतिरेवाऽपिवोन्नयविधास्युरपिवापुरुषविधानामेवसतां
कर्मात्मानऽएतेस्युर्यथायज्ञोयजमानस्यैषचाख्यासमयः॥७॥लि न

स्रऽएवदेवताऽइत्युक्तंपुरस्तात्तासांभक्तिसाहचर्यंव्याख्यास्यामोऽ
५ थैतान्यग्निभक्तीन्ययंलोकःप्रातःसवनंवसंतोगायत्रीत्रिवृत्स्तोमो
रथंतरंसामयेचदेवगणाःसमाम्नाताःप्रथमेस्थानेऽग्नायीपृ
थिवीळेतिस्त्रियोऽथास्यकर्मवहनंचहविषामावाहनंचदेवतानां
यच्चकिंचिद्दार्ष्टिविषयिकमग्निकर्मैवतदथास्यसंस्तविकादेवा ५
ऽइन्द्रःसोमोवरुणःपर्जन्यऽऋतवऽआग्नावैष्णवंहविर्नत्वृक्संस्त
विकीदशतयीषुविद्यतेऽथाप्याग्नापौष्णंहविर्नतुसंस्तत्रैतांवि वस्त

भक्तिस्तुतिमृचमुदाहरंति॥८॥पूषात्वेतश्च्यावयतुप्रविद्वाननष्ट
पशुर्भुवनस्यगोपाः॥सत्वैतेभ्यःपरिददत्पितृभ्योऽग्निर्देवेभ्यःसुवि
दत्रियेभ्यः॥पूषात्वेतःप्रच्यावयतुविद्वाननष्टपशुर्भुवनस्यगोपाऽ
इत्येषहिसर्वेषांभूतानांगोपायितादित्यःसत्वैतेभ्यःपरिददत्पितृ
भ्यऽइतिसांज्ञायिकस्तृतीयःपादःपूषापुरस्तात्तस्यान्वादेशःऽइत्ये
कमग्निरुपरिष्टात्तस्यप्रकीर्त्तनेत्यपरं॥अग्निर्देवेभ्यःसुविदत्रि
येभ्यः॥सुविदत्रंधनंभवतिविंदतेर्वैकोपसर्गोददातेर्वास्याद्द्वु

पसर्गान्॥९॥अथैतानीन्द्रभक्तीन्यंतरिक्षलोको माध्यंदिनं सवनं ग्रीष्म
स्त्रिष्टुप्पंचदशस्तोमो बृहत्साम ये च देवगणाः समाम्नाता मध्यमे स्था
ने याश्च स्त्रियोऽथास्य कर्म रसानुप्रदानं वृत्रवधो या च का च बलकृति
रिन्द्रकर्मैव तदथास्य संस्तविका देवाऽअग्निः सोमो वरुणः पूषा बृह
स्पतिर्ब्रह्मणस्पतिः पर्वतः कुत्सो विष्णुर्वाःऽथापि मित्रो वरुणेन संस्तूय यु
ते पूष्णा रुद्रेण च सोमोऽग्निना च पूषा वातेन च पर्जन्यः॥१०॥अथै
तान्यादित्यभक्तीन्यसौ लोकस्तृतीयसवनं वर्षा जगती सप्तदश

स्तोमो वै रूपं साम्नां ये च देवगणाः समाम्नाताऽउत्तमे स्थाने याश्च स्त्रियोऽ
धास्य कर्म रसादानं रश्मिभिश्च रसाधारणं यच्च किंचित्प्रवल्हितमादि
त्य कर्मैव तच्चन्द्रमसा वायुना संवत्सरेणेति संस्तवः एतेष्वेव स्थानव्यू
हेष्वृतुछंदस्तोमपृष्ठस्य भक्तिशेषमनुकल्पयीत शरदनुष्टुबेकविं
शस्तोमो वैराजं सामेति पृथिव्यायतनानि हेमंतः पङ्क्ति· स्त्रिणवः स्तो
मः शाक्वरं सामेत्यंतरिक्षायतनानि शिशिरो ति छंदास्त्रयस्त्रिं
शः स्तोमो रैवतं सामेति द्युभक्तीनि ॥११॥ मंत्रा मननाच्छंदांसि छा

दनात्स्तोमस्तवनाद्यजुर्यजतेः साम संमितमृचास्यतेर्वर्चासमंमेनऽ
इतिनैदानागायत्रीगायतेस्तुतिकर्मणस्त्रिगमनावाविपरीतागा
यतोमुखादुदपतदितिचब्राह्मणमुष्णिगुत्स्नाताभवतिस्निह्यते
र्वास्यात्कांतिकर्मणःउष्णीषिणीवेत्यौपमिकमुष्णीषंस्नायतेःक
कुप्ककुभिनीभवतिककुब्जकुब्जश्चकुजतेर्वोब्जतेर्वाऽनुष्टुबनुष्टोभ
नाद्गायत्रीमेवत्रिपदांसतींचतुर्थेनपादेनाऽनुष्टोभतीतिचब्राह्म
णंबृहतीपरिबर्हणात्पङ्क्तिः पंचपदात्रिष्टुप्स्तोभत्युत्तरपदाकातु

त्रिता स्यात्तीर्गतमं छंदस्त्रिवृद्वज्रस्तस्य स्तोभनीति वा यत्त्रिरस्तोभंतत्त्रिष्टुभस्त्रिष्टु
त्वमिति विज्ञायते ॥१३॥ जगती गततमं छंदो जलचरगतिर्वा जल्गौमानोसृ ल्य
जदिति च ब्राह्मणं विराड्विराजनाद्वा विराधनाद्वा विप्रापणाद्वा विराजना
त्संपूर्णाक्षरा विराधनादूनाक्षरा विप्रापणादधिकाक्षरा पिपीलिक
मध्येत्यौपमिकं पिपीलिका पेलतेर्गतिकर्मणः ऽ इतीमा देवता ऽ अनुक्रां
ताः सूक्तभाजो हविर्भाजि ऽ ऋग्भाजश्च भूयिष्ठाः कांश्चिंनिपातभाजो ऽ
थोताभिधानैः संयुज्य हविश्चोदयतीन्द्राय वृत्रघ्ने ऽ इन्द्राय वृत्रतुरे ऽ इन्द्रा

यांहोतुच्चऽइतितान्यप्येकेसमामनंतिभूयांसितुसमाम्नानांयत्तुसंविज्ञा
नभूतंस्यात्प्राधान्यस्तुतितत्समामनेऽथोकैतेर्मभिःऽर्षिर्देवतास्तौति
रवृत्रहापुरंदरऽइतितान्यप्येकेसमामनंतिभूयांसितुसमाम्नानांव्यंज
नमात्रंतुतत्तस्याऽभिधानस्यभवतियथाब्राह्मणायबुभुक्षितायोद
नंदेहिस्नातायानुलेपनंपिपासतेपानीयमिति॥१३॥अथातोनुक्रमि
ष्यामोऽग्निःपृथिवीस्थानस्तंप्रथमंव्याख्यास्यामोऽग्निःकस्मादग्रणी
र्भवत्यग्रंयज्ञेषुप्रणीयतेंऽगंनयतिसंनममानोऽक्नोपनोभवतीति

स्थौलाष्ठीविर्नक्नोपयति नस्नेहयति त्रिभ्यऽआख्यातेभ्यो जायतऽइति शाक
पूणिरितादक्ताद्दग्धाद्वा नीतात्सखल्वेतेरकारमादत्ते गकारमनक्तेर्वा
दहतेर्वा नीः परस्तस्यैषा भवति॥२४॥अ॒ग्निमीळेपु॒रोहि॑तं य॒ज्ञस्य॑ दे॒वमृ॒
त्विजं॥होतारं रत्नधातमं॥अग्निमीळेग्निं याचामीळिरध्येषणाकर्मा पूजा
कर्मा वा पुरोहितो व्याख्यातो यज्ञश्च देवो दानाद्वा दीपनाद्वा द्योतनाद्वा
द्युस्थानो भवतीति वा यो देवः सा देवता होतारं ह्वातारं जुहोतेर्होतेत्यौर्णवा
भौ रत्नधातमं रमणीयानां धनानां दातृतमं तस्यैषापरा भवति॥२५॥

अग्निः पूर्वैभिऽ ऋषिभिरीड्यो नूतनैरुत ॥ स देवाँऽ एह वक्षति ॥ अग्निर्यः पू
र्वैःऽ ऋषिभिरीडितव्यो वंदितव्योऽस्माभिश्च नवतरैः स देवानिहावहत्विति
स न मन्येतायमेवाग्निरित्यप्येतेऽउत्तरे ज्योतिषीऽअग्नीऽउच्येते ततो नु म

ध्यमः ॥१६॥ अभिप्रवंत समनेव योषाः कल्याण्यः स्मयमानासोऽअग्निं ॥
घृतस्य धाराः समिधो नसंत ता जुषाणो हर्यति जातवेदाः ॥ अभिनमंत

समनसऽइव योषाः समनं समननाद्वा संमाननाद्वा कल्याण्यः स्म
यमानासोऽअग्निमित्यौपमिकं घृतस्य धाराऽउदकस्य धाराः समिधो

नसंतंनसतिराश्चोतिकर्माभावानमतिकर्मावा॥ ताजुषाणोहर्यतिजातवेदाः॥
हर्यतिः प्रेप्साकर्माविहर्यतीतिसमुद्रादूर्मिर्मधुमाँऽउदारैत्यादित्यमुक्तंम दे२
न्यंतेसमुद्राद्ध्येषोऽद्भ्यऽउदेतीतिचब्राह्मणमथापिब्राह्मणंभवत्यग्निःस
र्वादेवताऽइतितस्योत्तराभूयसेनिर्वचनाय॥२७॥ इन्द्रंमित्रंवरुणम
ग्निमाहुरथोदिव्यः ससुपर्णोगरुत्मान्॥ एकंसद्विप्राबहुधावदंत्यग्निं
यमंमातरिश्वानमाहुः॥ इममेवाग्निंमहांतमात्मानमेकमात्मानंबहु
धामेधाविनोवदंतीन्द्रंमित्रंवरुणमग्निंदिव्यंचगरुत्मंतंदिव्योदि

दिविजो गरुत्मान्नारणवान्गुर्वात्मा महात्मेति वा यस्तु सूक्तं भजते यस्मै
हविर्निरुप्यतेऽयमेव सोऽग्निर्निपातमेवैते उत्तरे ज्योतिषी एतेन नाम
धेयेन भजेते ॥१८॥ जातवेदाः कस्माज्जातानि वेद जातानि वैनं विदु
र्जाते जाते विद्यत ऽइति वा जातवित्तो वा जातधनो जातविद्यो वा जातप्र
ज्ञानो यत्तज्जातः पशून्विंदतेति तज्जातवेदसो जातवेदस्त्वमिति ब्राह्म
णं तस्मात्सर्वानृतून्पशवोऽग्निमभिसर्पंतीति च तस्यैषा भवति ॥१९॥
प्र नूनं जातवेदसमश्वं हिनोत वाजिनं ॥ इदं नो बर्हिरासदे ॥ प्रहिणु

नजातवेदसंकर्मभिःसमश्नुवानमपिवोपमार्थेस्याद्श्वमिवजातवेदस
मितीदंनोबर्हिरासीदत्वितितदेतदेकमेवंजातवेदसंगायत्रंतृचंदशत
यीषुविद्यतेयत्तुकिंचिदाग्नेयंतज्जातवेदसानांस्थानेयुज्यतेसनमन्ये
तायमेवाग्निरित्यप्येतेऽउत्तरेज्योतिषीजातवेदसीऽउच्येतेततोनुमध्य
मः॥अभिप्रवंतसमनेवयोषाऽइतितत्पुरस्ताद्व्याख्यातमथासावादि
दित्यःऽउदुत्यंजातवेदसमितितदुपरिष्टाद्व्याख्यास्यामोयस्तुसूक्तं
भजतेयस्मैहविर्निरुप्यतेऽयमेवसोग्निर्जातवेदानिपातमेवैतेऽउत्त

रेज्योतिषीऽएतेननामधेयेनभजेतै॥२०॥वैश्वानरःकस्माद्विश्वांनरांनयति
विश्वऽएनंनरानयंतीतिवाऽपिवाविश्वानरऽएवस्यात्प्रत्यृचैःसर्वाणिभू
तानितस्यवैश्वानरस्तस्यैषाभवति॥२१॥वैश्वानरस्यसुमतौस्यामराजा
हिकंभुवनानामभिश्रीः॥इतोजातोविश्वमिदंविचष्टेवैश्वानरोयततेसू
र्येण॥इतोजातःसर्वमिदमभिविपश्यतिवैश्वानरःसंयततेसूर्येणराजा
यःसर्वेषांभूतानामभिश्रयणीयस्तस्यवयंवैश्वानरस्यकल्याण्यांमतौ
स्यामेतिनत्कोवैश्वानरोमध्यमऽइत्याचार्यावर्षकर्मणाह्येनंस्तौति॥२२॥

प्र नू महित्वं वृषभस्य वोचं यं पूरवो वृत्रहणं सचंते ॥ वैश्वानरो दस्युमग्निर्जघ-
न्वाँ ऽ अधूनोत्काष्ठा ऽ अव शंबरं भेत् ॥ प्रब्रवीमि तन्महत्वं महाभाग्यं वृषभ-
स्य वर्षितुरपां यं पूरवः पूरयितव्या मनुष्या वृत्रहणं मेघहनं सचंते सेवंते
वर्षकामा दस्युर्दस्यतेः क्षयार्थादुपदस्यंत्यस्मिन्रसा ऽ उपदासयति कर्माणि
तमग्निर्वैश्वानरो घ्नन्नवाधूनोदपः काष्ठा ऽ अभिनच्छंबरं मेघमथासावा-
दित्य ऽ इति पूर्वे याज्ञिका ऽ एषां लोनां रोहेण सवनानां रोह ऽ आम्नातो रोहा-
त्प्रत्यवरोहश्चिकीर्षितस्तामनुकृतिं होता ऽग्निमारुते शस्त्रे वैश्वानरीयेण

सूक्तेन प्रतिपद्यते सोऽपि न स्तोत्रियमाद्रियेता ऽनियो हि भवतीति ऽआगच्छ
न्ति मध्यस्थाना देवता रुद्रं च मरुतश्चेततो [illegible]मि हस्तनमत्रैव स्तोत्रियं शंस
९२ त्यथापि वैश्वानरीयो द्वादशकपालो भवति तस्य हि द्वादशाविधं कर्म ऽथा
पि ब्राह्मणं भवत्यसौ वा ऽआदित्योऽग्निर्वैश्वानरः ऽ इत्यथापि निवित्सौर्यवै
श्वानरी भवत्या यो द्यां भात्या पृथिवीमित्येष हि द्यावापृथिव्यावाभास ९२
यत्यथापि छांदोमिकं सूक्तं सौर्यवैश्वानरं भवति दिवि पृष्टो ऽअरो
चतेत्येष हि दिवि पृष्टो ऽरोचतेत्यथापि हविष्पांतीयं सूक्तं सौर्यवै

श्वानरं भवत्ययमेवाग्निर्वैश्वानरः। इति शाकपूणिर्विश्वानरावित्यप्येते। उ
त्तरे ज्योतिषी वैश्वानरोयं यत्ताभ्यां जायते। कथन्त्वयमेताभ्यां जायत। इति
यत्र वैद्युतः शरणमभिहन्ति यावदनुपात्तो भवति मध्यमधर्मैव तावद्भ
वत्युदकेन्धनः शरीरोपशमनः। उपादीयमान। एवायं संपद्यते। उदकोप
शमनः शरीरदीप्तिरथादित्यादुदीचि प्रथमसमावृत्ते। आदित्ये कंसं वा म
णिं वा परिमृज्य प्रतिस्वरे यत्र शुष्कगोमयमसंस्पर्शयं धारयति तत्प्रदी
प्यते सोयमेव संपद्यते थाप्याह वैश्वानरो यतते सूर्येणेति न च पुनरात्मना

त्मानंसंयततेऽन्येनैवान्यःसंततःऽइतःऽइममादधात्यमुतोऽमुष्यरश्मयःप्रादुर्भ
वंतीनोस्यार्चिषस्तयोर्भासोःसंसंगंद्धैवमवरुध्यंदथयान्येतान्योग्नमिका
१६ निसूक्तानिभागानिवासावित्राणिवाक्षौर्याणिवापोच्छानिवावेच्छवानि
धायेश्चदेव्यानिर्वातेषुवैश्वानरीयाःप्रवादाऽअभविष्यंनादित्यकर्मणा
चैनमस्तोष्यंनित्युदेषीत्यस्तमेषीतिविपर्यैवीयाग्नेयेषेवहिसूक्तेषु १२
वैश्वानरीयाःप्रवादाऽभवंत्यग्निकर्मणाचैनंस्तौतीतिवहसीतिपचसी
तिदहसीतियथोऽएतौद्वर्षकर्मणाह्येनंस्तौतीत्यस्मिंनप्येतदुपपद्य

तै॥समानमेतदुदकमुच्चैत्यवचाहभिः॥भूमिंपर्जन्याजिन्वंतिदिवंजिन्वंत्य
ग्नयः॥इतिसानिगदव्याख्याता॥२७॥कृष्णंनियानंहरयःसुपर्णाअ
पोवसानादिवमुत्पतंति॥तआववृत्रन्त्सदनादृतस्यादिद्घृतेनपृथिवी
व्युद्यते॥कृष्णंनिरयणंरात्रिरादित्यस्यहरयःसुपर्णाहरणाऽआदित्य
रश्मयस्तेयदामुतोर्वांचःपर्यावर्त्तंतेसहस्थानादुदकस्याऽदित्यादथघृते
नोदकेनपृथिवीव्युद्यतेघृतमित्युदकनामजिघर्त्तेःसिंचतिकर्मणोऽ
थापिब्राह्मणंभवत्यग्निर्वाऽइतोवृष्टिंसमीरयतिधामुछदिवखलुवैभू

त्वा वर्षति मरुतः स्रष्टां वृष्टिं नयंति यद्वा खलु वा ऽ असावादित्यो न्यङ् रश्मि
भिः पर्यावर्त्तते ऽथ वर्षतीति यथो ऽ एतदहोरात्रस्य वरोहश्चिकीर्षितः ऽ इत्याम्ना
यवचनादेतं भवतीति यथो ऽ एतद्वैश्वानरी यो द्वादशकपालो भवतीत्यनि
र्वचनं कपालानि भवंत्यस्ति हि सोर्य ऽ एककपालः पंचकपालश्च यथो ऽ
ऽ तद्ब्राह्मणं भवतीति बहुभक्तिवादीनि हि ब्राह्मणानि भवंतीति पृथिवी वै
श्वानरः संवत्सरो वैश्वानरो ब्राह्मणो वैश्वानर ऽ इति यथो ऽ एतन्निविसो
र्य वैश्वानरी भवतीत्यस्यैव सा भवतीति यो विद्वो मानुषीभ्यो दीदेदित्येष हि

विड्भ्यो मानुषीभ्यो दीप्यते यथो ऽएतच्छंदोमिकं सूक्तं सौर्यवैश्वानरं भव
तीत्यस्येव तद्भवति जमदग्निभिराहुत ऽइति जमदग्नयः प्रजमिता ऽग्न
यो वा प्रज्वलिता ऽग्नयो वा तैरभिहुतो भवति यथो ऽएतद्धविष्पानीयं सूक्तं
सौर्यवैश्वानरं भवतीत्यस्येव तद्भवति ॥ २५ ॥ हविष्पांतमजरं स्वर्विदि दिविस्पृ हि
श्याहुतं जुष्टमग्नौ ॥ तस्य भर्मणे भुवनाय देवा धर्मणे कं स्वधया पप्रथं
त ॥ हविर्यत्पानीयमजरं सूर्यविदि दिविस्पृश्यभिहुतं जुष्टमग्नौ तस्य
भरणाय च भावनाय च धारणाय चैतेभ्यः सर्वेभ्यः कर्मभ्यो देवा ऽइममग्निमे

मन्त्रेनाऽपस्थंतौंथाप्याहं॥२५॥अपामुपस्थेमहिषाऽअगृभ्णातविशोराजा
नमुपतस्थुर्‌ऋग्मियं॥आदूतोऽअग्निमभरद्विवस्वतोवैश्वानरंमातरिश्वा
परावतः॥अपामुपस्थऽउपस्थानेमहत्यंतरिक्षलोकऽआसीनामहांतः
इतिवाऽगृह्णतमाध्यमिकादेवगणाविशऽइवराजानमुपतस्थुःऽऋग्मि
यमृग्मंतमितिवाऽर्चनीयमितिवापूजनीयमितिवाहरघंदूतोदेवानां
विवस्वतऽआदित्याद्विवस्वान्विवासनवान्प्रेरितवतःपरागताद्वा
पिवास्याग्नेवैश्वानरस्यमातरिश्वानमाहर्त्तारमाहमातरिश्वावायुर्मा

तर्यंतरिक्षेश्वसितिमातर्याश्वनितीतिवाऽथैनमेताभ्यांसर्वाणिस्था
नान्यभ्यापादंस्तौति॥२६॥मूर्द्धाभुवोभवतिनक्तमग्निस्ततःसू
र्योजायतेप्रातरुद्यन्॥मायामूतुयज्ञियानामेतामपोयत्तूर्णिश्च
रतिप्रजानन्॥मूर्द्धामूर्त्तमस्मिंधीयतेमूर्द्धायःसर्वेषांभूतानांभ
तिनक्तमग्निस्ततःसूर्योजायतेप्रातरुद्यन्सऽएवप्रज्ञांत्वेतांमन्यं
तेयज्ञियानांदेवानांयज्ञसंपादिनामपोयत्कर्मचरतिप्रजान
न्सर्वाणिस्थानान्यनुसंचरतित्वरमाणस्तस्योत्तराभूयसेनि

र्वचनाय॥२७॥स्तोमेन॒ हि दिवि देवासोऽअग्निमजीजनं॒छक्तिभी रोद
सि॒प्रां॥तमूऽअकृण्वंत्रेधा भुवेकंसऽओषधीः पचति विश्वरूपाः॥स्तो
मेन यं हि दिवि देवासोऽअग्निमजनयंछक्तिभिः कर्मभिर्द्यावापृथि
व्योरापूरणं तमकुर्वंस्त्रेधा भावाय पृथिव्यामंतरिक्षे दिवीति शाक
पूणिर्यदस्य दिवि तृतीयं तदसावादित्यऽइति हि ब्राह्मणं तदग्नीकृ
त्य स्तौत्यथैनमेतयादित्यीकृत्य स्तौति॥२८॥य॒देदेन॒मदधुर्य॒ज्ञिया
सो दि॒वि दे॒वाः सूर्यमादिते॒यं॥य॒दा चरि॒ष्णू मिथु॒नावभूता॒मादित्या

पश्यन्भुवनानि विश्वा ॥ यदेनमदधुर्यज्ञियाः सर्वे दिवि देवाः सूर्यमादि
तेयमदितेः पुत्रं यदा चरिष्णू मिथुनौ प्रादुरभूतां सर्वदास्सह चारिणावुषा
श्चादित्यश्च मिथुनौ कस्मान्मिनोतिश्रयनिकमधुः इति नामकरण
स्थकारो वा नयतिः परोवृनिर्वासमाश्रितावन्योन्यं नयतो वनुतो वा
मनुष्यमिथुनावप्येतस्माद्देवमेथंतावन्योन्यं वनुतऽइति वाऽथैनमे
तयाऽग्नीकृत्य स्तोति ॥ २१ ॥ यत्रावदेतेऽअवरः परश्च यज्ञन्योः क
तरो नौ विवेद ॥ आशेकुरित्सधमादं सखायो नक्षत यज्ञं कऽइदं विवो

र्त चतु॥ यत्र विवदेते दैव्यौ होतौवयं चाग्निरसौ च मध्यमः कतरो नौ यज्ञे
भूयो वेदेत्याभ्राकुवंति नत्सह मदनं समानाख्यानाऽऋत्विजस्तेषां य
ज्ञं समश्नुवानानां कोनऽइदं विवक्ष्यतीति तस्योत्तराभूयसे निर्वच
नाय॥ २०॥ यावन्मात्रमुषसो न प्रतीकं सुपर्ण्यो३ वसते मातरिश्वः॥
१८ तावद्दधात्युपयज्ञमायन्ब्राह्मणो होतुरवरो निषीदन्॥ यावन्मा १८
त्रमुषसः प्रत्यक्तं भवति प्रतिदर्शनमिति वाऽस्त्युपमानस्य सं
प्रत्यर्थे प्रयोगऽइहेव निधेहीति यथा सुपर्ण्यः सुपतनाऽएता

रात्रयोवसूतैमातरिश्वंज्योतिर्वर्णस्यंतावदुपदधातियज्ञमागछ्
न्ब्राह्मणोहोतास्याग्नेर्होतुरवरोनिषीदन्होतृजपस्त्वनग्निर्वैश्वा
नरीयोभवतिदिवसविनरेतंत्वावृणतेऽग्निंहोत्रायसहपित्रावैश्वा
नरेणेतीममेवाग्निंसैंसवितारमाहसर्वस्यप्रसवितारंमध्य
मंवोत्तमंवापितरंयस्तुसूक्तंभजतेयस्मैहविर्निरुप्यतेऽय
मेवसोग्निर्वैश्वानरोनिपातमेवैतेउत्तरेज्योतिषीऽएतेननामधे

येनभजेतेभजेतै॥३१॥६॥अथातोदैवतमिन्द्रोदिवःपरोक्षकृतास्तद्ये
तिस्रोऽथाकारचिंतनमपुरुषविधंतत्तिस्रऽएवैताऽइत्युक्तंपूषा देव२
त्वोऽथैतानीन्द्रभक्तीन्यथैतान्यादित्यभक्तीनिमंत्रामननाज्जगती
१८ गततमंमथातोनुक्रमिष्यामोऽग्निमीळेऽग्निःपूर्वेभिरभिप्रवंतेन्द्रं १८
मित्रंजातवेदाःकस्मात्प्रनूनंजातवेदसंवैश्वानरःकस्माद्वैश्वान
रस्यप्रनूमहित्वंकृष्णंनियानंहविष्पांतमपामुपस्थेमूर्धाभुवस्तौनहिमे२
यदेदेनंयत्रावदेतेयावन्मात्रमेकत्रिंशत्॥इतिनैरुक्तेउत्तरषट्केप्रथमोध्यायः॥

हरिः ओ३म्। द्रविणोदाः कस्माद्धनं द्रविणमुच्यते यदेनदभिद्रवंति ब
लं वा द्रविणं यदेनेनाभिद्रवंति तस्य दाता द्रविणोदास्तस्यैषा भव
ति॥१॥ द्रविणोदा द्रविणसो ग्रावहस्तासो अध्वरे॥ यज्ञेषु देवमीळ
ते॥ द्रविणोदा यस्त्वं द्रविणसः इति द्रविणसादिनः इति वा द्रवि
णसानिनः इति वा द्रविणसस्तस्मात्पिबत्विति वा॥ यज्ञेषु देवमीळते॥
याचंति स्तुवंति वर्द्धयंति पूजयंतीति वा तत्को द्रविणोदाः इन्द्रः इति क्रौष्टु
किः स बलधनयोर्दातृतमस्तस्य च सर्वा बलकृतिरोजसो जातमुत म

न्यः एनमिति चाहाऽथाप्यग्निंद्राविष्णोदस्रमाहैष पुनरेतस्माज्जायते॥ यो
अत्रमनोरंतरग्निंज्जानेत्यपि निगमो भवत्यथाप्यूतु योजेषुद्राविष्णोद
साः प्रवादा भवंतितिषां पुनः पात्रस्यैन्द्रपानमिति भवत्यथाप्येनं सोम
पानेन स्तौत्यथाप्याह इविष्णोदाः पिबतुद्राविष्णोदसः इत्ययमेवाग्निंइ
विष्णोदाः इति त्राकद्वयोराग्नेयेषैव हिस्तक्षेषुद्राविष्णोदसाः प्रवादा भवं
त्तिः। देवाऽअग्निं धारयंइविष्णोदामित्यपि निगमो भवति यथो एतत्सा व
त लधनयोर्दर्तारम् इति सर्वासु देवतास्वैश्वर्यं विद्यते यथो एतदोजसो

ज्ञातमुतमन्यऽ एनमिति चाहेस्वयमप्यग्निरोजसा बलेनमथ्यमानोजाय
ते तस्मादेनमाह सहसस्पुत्रं सहसःसूनुं सहसोयहुं यथोऽ एतदग्निंद्रा
विणोदसमाहेस्वत्विजोऽत्र द्रविणोदसऽउच्यंते हविषो दातारस्ते चैनं ज
यंति॥ ऋषीणां पुत्रोऽअधिराजःऽएषःऽइत्यपि निगमो भवति यथोऽए
तत्तेषां पुनः पात्रस्यैन्द्रपानमिति भवतीति भक्तिमात्रं तद्भवति यथावा
यव्यानीति सर्वेषां सोमपात्राणां यथोऽ एतत्सोमपानेनैनं स्तोतीत्यस्मिं
नप्येतदुपपद्यते॥ सोमं पिबमंदसानो गणश्रिभिरि त्यपि निगमो भव

त्विययोः ऽ एतद्द्रविणोदाः पिबतु द्राविणोदस ऽ इत्यस्यैव भवति ॥ २ ॥ मेद्यंतु
ते वह्नयो येभिरीयसे ऽरिषण्यन्वीळयस्वा वनस्पते ॥ आयूया धृष्णो ऽ अभि
गूर्या त्वं नेष्ट्रात्सोमं द्रविणोदः पिब ऽ ऋतुभिः ॥ मेद्यंतु ते वह्नयो वोढारो यैर्या
स्यरिष्यंदृढी भव ऽ आयूय धृष्णो ऽ अभिगूर्य त्वं नेष्ट्रीयाद्धिष्ण्याद्धिष्ण्यो धिष
ण्यो धिषणाभवो धिषणा वाग्धिषेर्दधात्यर्थे ऽ धीसादिनी वा धीसानिनीति
वा वनस्पत ऽ इत्येनमाहैष हि वनानां पाता वा पालयिता वा वनं वनोतेः पि
पर्तुभिः कालैः ॥ ३ ॥ अथात ऽ आप्रिय ऽ आप्रियः कस्मादाप्नोतेः प्रीणाते

योंऽग्नीभिराग्नीणातीति च ब्राह्मणं तासामिध्मः प्रथमागामी भवतीध्मः समिंध
नात्तस्येषा भवति ॥८॥ समिद्धोऽअद्य मनुषो दुरोणे देवो देवान्यजसि जातवे
दः ॥ आ च वह मित्रमहश्चिकित्वांत्वं दूतः कविरसि प्रचेताः ॥ समिद्धोऽद्यम
नुष्यस्य मनुष्यस्य गृहे देवो देवान्यजसि जातवेदऽआ च वह मित्रमहश्चि
कित्वांश्चेतनावान् ॥ त्वं दूतः कविरसि प्रचेताः ॥ प्रवृद्धचेता यज्ञेध्मऽइतिका
२६ त्थक्योऽग्निरिति शाकपूणिस्तनूनपाज्यं भवति नपादित्यनंतरायाः प्र
जाया नामधेयं निर्णततमा भवति गौरत्र तनूरुच्यते तताऽअस्यां भोगा

स्तस्याः पयोजायते पयसऽआज्यं जायतेऽग्निरितिरूणा कपूणिरापोत्र तन्वः
उच्यंतेतेनताऽअंतरिक्षेताभ्यऽओषधिवनस्पतयोजायंतेऽओषधिवनस्प
तिभ्यऽएषजायतेतस्यैषाभवति॥५॥ तनू॑नपास्प॒थऽऋ॒तस्य॒यानान्म
ध्वा॑सम॒ंजन्स्व॑दयासुजिह्व॥ मन्मा॑निधी॒भिरु॒तय॒ज्ञमृं॒धं देव॒त्रा च॑कृणु
ह्यध्व॒रंनः॥ तनूनपात्पथऽऋतस्ययानान्यज्ञस्ययानान्मधुनासमंजन्स्व
दयकल्याणजिह्वमननानिचनोधीभिर्यज्ञंचसमर्द्धयदेवांनोयज्ञं

गमयेनराशंसोयज्ञःऽइतिकात्थक्योनराऽअस्मिंनासीनाःशंसंत्यग्निरितिशा
कपूणिर्नरैःप्रशस्योभवतितस्यैषाभवति॥६॥नराशंसस्यमहिमानमेषा
मुपस्तोषामयजतस्ययज्ञैः॥येसुक्रतवःशुचयोधियंधाःस्वदंतिदेवाऽउ
भयानिहव्या॥नराशंसस्यमहिमानमेषामुपस्तुमोयज्ञियस्ययज्ञैर्येसुक
र्माणःशुचयोधियंधारयितारःस्वदयंतुदेवाऽउभयानिहवींषिसोमंचेतरा
णिचेतिवातांञाणिचाञापिकाणिचेतिवैळऽईट्टेस्तुतिकर्मणःऽइंधतेर्वात
स्यैषाभवति॥७॥आजुह्वानःऽईड्योवंद्यश्चायाह्यग्नेवसुभिःसजोषाः॥

त्वं दे॒वाना॑मसि यह्व॒ होता॒ स ऽए॑नान्यक्षीषि॒तो यजी॑यान्॥ आहूयमान ऽईडि
तव्यो वंदितव्यश्चा॑ऽ याह्यग्ने वसुभिः सहजोषणं॑ त्वं देवानामसि यह्व हो
ता॑ यह्व ऽइति महतो नामधेयं यातश्च हूतश्च भवति॑॥ स ऽए॑नान्यक्षीषि॒तो
यजीयान्॥ इषितः प्रेषित ऽइति वा॑धीष्ट ऽइति वा॑ यजीयान्यष्टतरो॑ बर्हिः प
रिबर्हणा॑त्तस्यैषा भवति॑॥ ८॥ प्रा॒चीनं॑ ब॒र्हिः प्र॒दिशा॑ पृथि॒व्या वस्तो॑र॒स्या
वृज्यते॒ ऽअग्रे॒ ऽअह्नां॥ व्यु॑प्रथते वित॒रं वरी॑यो दे॒वेभ्यो॒ ऽअदि॑तये स्यो॒नं॥
प्राचीनं॑ बर्हिः प्रदिशा॑ पृथिव्या॑ वसनायास्याः प्रवृज्यते॑ऽग्रेह्नां॑ बर्हिः पू

याहै तद्विप्रथते वितरं वितीर्णतरमिति वा विस्तीर्णत[illegible]रमिति वा वरीयो व
रतरमुरुतरं वा देवेभ्यश्चादितयेच स्योनं स्योनमिति सुखनाम स्यनेरव
स्यंत्येनत्सेवितव्यं भवतीति वा द्वारो जवतेर्वा द्रवतेर्वा वारयतेर्वा तासामे
षा भवति ॥ १ ॥ व्यचंस्वतीरुर्विया विश्रयंतां पतिभ्यो न जनयः शुंभमा
नाः ॥ देवीर्द्वारो बृहतीर्विश्वमिन्वा देवेभ्यो भवत सुप्रायणाः ॥ व्यंचनव
त्य ऽउरुत्वेन विश्रयंतां पतिभ्य ऽइव जाया ऊरू मैथुने धर्मे शुंभ्रोभिष
माणा वरतममंगमूरू देव्यो द्वारो बृहत्यो महत्यो विश्वमिन्वा विश्वमा

भिरेत्तिंयज्ञेगृहद्वारऽइतिकात्थक्योऽग्निरितिशाकपूणिरुषासानक्तोषाश्च
नक्ताचोषाव्याख्यातानक्तेतिरात्रिनामानक्तिभूतान्यवश्यायेनापिवान
क्ताव्यक्तवर्णातयोरेषाभवति॥१०॥आसु॒ष्वयं॑तीयज॒तेउपा॑केऽउ॒षासा॒
नक्ता॑सदतां॒नियोनौ॑॥दि॒व्येयोष॑णेबृह॒तीसु॑रु॒क्मेऽअधि॒श्रियं॑शुक्र॒पि
शं॒दधा॑ने॥सेष्मीयमाणेऽइतिवासुष्वापयंत्याविवितिवासीदतामितिवान्या
सीदतामितिवायज्ञियेऽउपक्रांतेदिव्येयोषणेबृहत्यौमहत्यौसुरुक्मेसु
रोचनेऽअधिदधानेशुक्रपेशसंश्रियंशुक्रंशोचतेर्ज्वलतिकर्मणःपेशऽ

इतिरूपनामपिंशतेर्विपिशितंभवतिदैव्याहोतारादैव्यौहोतारावयंचाग्निरसौचमध्यमस्तयोरेषाभवति॥११॥दैव्याहोताराप्रथमासुवाचामिमानायज्ञंमनुषोयजध्यै॥प्रचोदयंताविदथेषुकारूप्राचीनंज्योतिःप्रदिशादिशंता॥दैव्यौहोतारौप्रथमौसुवाचौनिर्मिमानौयज्ञंमनुष्यस्यमनुष्यस्ययजनायप्रचोदयमानौयज्ञेषुकर्त्तारौपूर्वस्यांदिशियष्टव्यमितिप्रदिशंतौतिस्रोदेवीस्तिस्रोदेव्यस्तासामेषाभवति॥१२॥आनोयज्ञंभारतीतूयमेत्विळामनुष्वदिहचेतयंती॥तिस्रोदेवीर्बर्हिरेदंस्यो

नंसरस्वतीस्वपसःसदंतु॥ ऐतुनोयज्ञंभारतीक्षिप्रंभरतःआदित्यस्त
स्यभाःइडाचमनुष्यवदिहचेतयमानांतिस्रोदेव्योबर्हिरिदंसुखंस
रस्वतीचसुकर्माणःआसीदंतुत्वष्टात्तूर्णमश्नुतःइतिनैरुक्ताःत्वि
२८ षेर्वास्याद्दीप्तिकर्मणस्त्वक्षतेर्वास्यात्करोतिकर्मणस्तस्यैषाभवति। २८
॥१३॥ यःइमेद्यावापृथिवीजनित्रीरूपैरपिंशाद्भुवनानिविश्वा॥ त
मद्यहोतरिषितोयजीयान्देवंत्वष्टारमिहयक्षिविद्वान्॥ यःइमेद्या
वापृथिव्यौजनयित्र्यौरूपैरकरोद्भूतानिचसर्वाणितमद्यहोतरि

षितो यजीयान्देवं त्वष्टारमिह यज विद्वान्माध्यमिकस्त्वष्टेत्याहुर्मध्य
मे च स्थाने समाम्नातोऽग्निरिति शाकपूणिस्तस्यैषापरा भवति ॥
॥२४॥ आविष्ट्यो वर्धते चारुरासु जिह्मानामूर्ध्वः स्वयशा उपस्थे ॥
उभे त्वष्टुर्बिभ्यतुर्जायमानात्प्रतीची सिंहं प्रति जोषयेते ॥ आविरा
वेदनात्तत्यो वर्द्धते चारुरासु चारु चरते जिह्मं जिहीते रूर्ध्वऽउच्छ्रि
तो भवति स्वयशाऽआत्मयशा उपस्थऽउपस्थानऽउभे त्वष्टुर्बिभ्य
तुर्जायमानात्प्रतीची सिंहं प्रति जोषयेते ॥ द्यावापृथिव्याविति वाऽ

होरात्रे ऽ इति वा ऽ रणी ऽ इति वा ग्रस्यन्तौ सिंहं सहनं प्रत्यासेवेतैं ॥ १५ ॥
वनस्पातिर्व्याख्यातस्तस्येषा भवति ॥ १६ ॥ उपावसृज त्मन्यास
मंजं देवानां पाथ ऽ ऋतुथा हवींषि ॥ वनस्पतिः शमिता देवो ऽ अग्निः
स्वदंतु हव्यं मधुना घृतेन ॥ उपावसृजात्मनात्मानं समंजन्देवा
नामंन ऋतावृतो हवींषि कालेकाले वनस्पतिः शमिता देवो ऽ अ
ग्निरित्येते त्रयः स्वदयंतु हव्यं मधुना च घृतेन च तत्को वनस्पति
र्यूप ऽ इति कात्थक्यो ऽ ग्निरिति शाकपूणिस्तस्येषापरा भवति ॥

॥१७॥ अंजंतित्वामध्वरे देवयंतो वनस्पते मधुना दैव्येन ॥ यदूर्ध्वस्तिष्ठा
द्रविणेह धत्ताद्यद्वा क्षयो मातुरस्या उपस्थे ॥ अंजंति त्वामध्वरे देवा
न्कामयमानो वनस्पते मधुना दैव्येन च घृतेन च यदूर्ध्वस्थास्यसि द्र
विणानि च नो दास्यसि यद्वा ते कृतः क्षयो मातुरस्याऽउपस्थऽउपस्था
नेऽग्निरिति शाकपूणिस्तस्यैषापराभवति ॥१८॥ देवेभ्यो वनस्पते ह
वींषि हिरण्यपर्ण प्रदिवस्तेऽअर्थं ॥ प्रदक्षिणिद्रशनया नियूयऽऋ
तस्य वक्षि पथिभी रजिष्ठैः ॥ देवेभ्यो वनस्पते हवींषि हिरण्यपर्णऽ

स्तलपर्णीः पितोपमार्थे स्यात् हिरण्यवर्णपर्णेति ग्रदिवस्तेः अर्थं पुराणस्ते
सोर्थोऽयं ते प्रबभ्रूमो यज्ञस्य वह पथिभी रजिष्ठैः ऋजुतमैरजस्वलतमैस्तश्र
वा पिष्टतमैरिति तस्यैषापराभवति॥२१॥ वनस्पतेरशनया नियूयपिष
तमया वयुनानि विद्वान्॥ वहदेवत्रा दिधिषो हवींषि प्रच दातारममृते
षु वोचः॥ वनस्पतेरशनया नियूये सुरूपतमया वयुनानि विद्वान्प्रज्ञाना
नि प्रजानन्वह देवान्यज्ञे दातुर्हवींषि प्रबभ्रूहि च दातारममृतेषु देवेषु स्वा
हाकृतयः स्वाहेत्येतत्सुः आहेति वा स्वा वागाहेति वा स्वं प्राहेति वा स्वाहु

तं हविर्जुहोतीति वाता सामेषा भवति ॥ २० ॥ स॒द्यो जा॒तो व्य॑मिमीत य॒ज्ञम॒
ग्निर्दे॒वाना॑मभवत्पुरो॒गाः ॥ अ॒स्य होतुः॑ प्र॒दिश्यृ॒तस्य॑ वा॒चि स्वाहा॑कृतं
ह॒विर॑दंतु दे॒वाः ॥ सद्यो जायमानो निरमिमीत यज्ञमग्निर्देवानाम
भवत्पुरोगा अस्य होतुः प्रदिश्यृतस्य वाच्यास्ये स्वाहाकृतं हविर
दंतु देवाऽइति यजंतीतीमाऽआप्री देवताऽअनुक्रांताऽअथ किं
देवताः प्रयाजानुयाजाऽआग्नेयाऽइत्येके ॥ २१ ॥ प्र॒या॒जान्मे॑ऽअ
नुया॒जांश्च॒ केव॑ला॒नूर्जस्वंतं ह॒विषो॑ दत्त भा॒गं ॥ घृ॒तं चा॒पां पु॑रु

षंचौषधीनामग्नेश्चदीर्घमायुरस्तुदेवाः॥ तवप्रयाजाऽअनु
याजाश्चकेवलऽऊर्जस्वंतोहविषःसंतुभागाः॥ तवाग्नेयज्ञोऽ
यमस्तुसर्वस्तुभ्यंनमंतांप्रदिशश्चतस्रः॥ आग्नेयावैप्रयाजाऽ
आग्नेयाऽअनुयाजाऽइतिचब्राह्मणंछंदोदेवताऽइत्यपरंछंदा
सिवैप्रयाजाश्छंदांस्यनुयाजाऽइतिचब्राह्मणमृतुदेवताऽइत्यप
रंमृतवोवैप्रयाजाऽऋतवोऽनुयाजाऽइतिचब्राह्मणंपशुदेव
ताऽइत्यपरंपशवोवैप्रयाजाःपशवोनुऽयाजाऽइतिचब्राह्मणं

प्राणदेवताऽइत्यपरं प्राणा वै प्रयाजाः प्राणा वाऽअनुयाजाऽइति च ब्रा
ह्मणमात्मदेवताऽइत्यपरमात्मा वै प्रयाजाऽआत्मा वाऽअनुयाजाऽइ
ति च ब्राह्मणमाग्नेयाऽइति तु स्थितिर्भक्तिमात्रमितरत्किमर्थं पुन
रिदमुच्यते यस्यै देवतायै हविर्गृहीतं स्यात्तां मनसा ध्यायेद्वषट्क
रिष्यन्निति ह विज्ञायते तैतान्येतान्येकादशाप्रीसूक्तानि तेषां वासि
ष्ठमात्रेयं वाध्र्यश्वं गार्त्समदमिति नाराशंसवंति मेधातिथं दै
र्घतमसं प्रैषिकमित्युभयवंत्यतोन्यानि तनूनपात्वंति तनूनपा

त्वंति॥२९॥द्रविणोदाः कस्माद्द्रविणोदा द्रविण सोमे घं तु तेऽधात ऽआ
प्रियः समिद्धोऽअघननूनपान्नराशंसस्याजुह्वानः प्राचीनं व्यचस्व
तीरासुष्वयंती दैव्याहोतारांऽनो यज्ञं यऽइमैंऽआ विस्यो वनस्पतिरु
पावस्त्वजांजंति दैवेभ्यो वनस्पते वनस्पते रश्नानयासद्यो
जातः प्रयाजान्मे घाविंशतिः॥छ॥द्रविणोदाः कस्मादासुष्वयं
तीसद्योदश॥३॥इतिनेरुक्ते उत्तरषट्के द्वितीयोऽध्यायः॥छ॥

हरिः ॐ हूम्॥ अथ यानि पृथिव्यायतनानि सत्वानि स्तुतिं लभंते ता
न्यतोनुक्रमिष्यामस्तेषामश्वः प्रथमागामी भवत्यश्वो व्याख्यात
स्तस्यैषा भवति॥ १॥ अश्वो वोव्हा सुखं रथं हसनामुपमंत्रिणः॥
शेपो रोमण्वंतो भेदो वारिन्मंडूक इच्छतींद्रायेन्दो परिस्रव॥ अ
श्वो वोव्हा सुखं वोव्हा रथं वोव्हा सुखमिति कल्याणनाम कल्या
णं पुण्यं सुहितं भवति सुहितं गम्यतीति वा हसेतावा पातावा पा
लयितावा शेपमृच्छतीति वा रिचारयति मानो व्याख्यातस्तस्यै

षा भवति ॥ २ ॥ मा नो मित्रो वरुणो अर्यमायुरिन्द्र ऋभुक्षा मरुतः प
रिख्यन् ॥ यद्वाजिनो देवजातस्य सप्तेः प्रवक्ष्यामो विदथे वीर्याणि ॥
यद्वाजिनो देवैर्जातस्य सप्तेः सरणस्य प्रवक्ष्यामो यज्ञे विदथे वी
र्याणि मा नस्तं मित्रश्च वरुणश्चार्यमा चायुश्च वायुरयनं इंद्रश्चो
रुक्षयणो ऋभूणां राजेति वा मरुतश्च परिख्यंछकुनिः शक्नो
त्युन्नेतुमात्मानं शक्नोति नदितुमिति वा शक्नोति तकितुमिति वा
सर्वतः शंकरो स्त्विति वा शक्नोतेर्वा तस्यैषा भवति ॥ ३ ॥ कनिक्र

दज्जनुषंप्रब्रुवाणइयर्तिवाचमरितेवनावं ॥ सुमंगलश्चशकुनेभवा
सिमात्वाकाचिदभिभाविश्व्याविदत् ॥ न्यक्रंदीज्जन्मप्रब्रुवाणोयथा
स्यत्राहुस्तथानामेरयतिवाचमीरयितेवनावंसुमंगलश्चशकुने
भवकल्याणमंगलोमंगलंगिरतेर्गृणात्यर्थेगिरत्यनर्थानिति
वांगलमंगवन्मज्जयतिपापकमितिनैरुक्तामागच्छत्वितिवा
माचत्वाकाचिदभिभूतिःसर्वतोविदद्गूत्समदमर्थमभ्युत्थितंक
पिंजलोभिववाशौतदभिवादिन्येषगर्भवति ॥ ७ ॥ भद्रंवददक्षिण

तो भद्रमुत्तरतो वद ॥ भद्रं पुरस्तान्नो वद भद्रं पश्चात्कपिंजल ॥ इ
ति सा निगद्व्याख्याता गृत्समदो गृत्समदनो गृत्स इति मेधावि
नाम गृणातेस्तुतिकर्मणो मंडूका मज्जूका मज्जनान्मदतेर्वा मो
दतिकर्मणो मंदतेर्वा तृप्तिकर्मणो मंडयतेरिति वैयाकरणा
मंड एषामोक इति वा मंडो मदेर्वा मुदेर्वा तेषामेषा भवति ॥५॥
संवत्सरं शशयाना ब्राह्मणा व्रतचारिणः ॥ वाचं पर्जन्यजिन्वि
तां प्र मंडूका अवादिषुः ॥ संवत्सरं शिशयाना ब्राह्मणा व्रतचारि

एणोब्रुवाणाअपिवोपमार्थेस्याद्ब्राह्मणाइवव्रतचारिणइतिवा।चंपर्ज
न्यप्रीतांप्रावादिषुमंडूकावसिष्ठोवर्षकामःपर्जन्यंतुष्टावतंमंडू
काअन्वमोदंतसमंडूकाननुमोदमानांदृष्ट्वातुष्टावतदभिवादि
न्येषर्ग्भवति॥६॥उपप्लवतमंडूकिवर्षमावदताडुरि॥मध्ये
ह्रदस्यप्लवस्वविगृह्यचतुरःपदः॥इतिसानिगदव्याख्याताक्षा
अश्नुवतएनानितिवाभ्यश्नुवतएभिरितिवातेषामेषाभवति॥
॥७॥प्रावेपामाबृहतोमादयंतिप्रवातेजाइरिणेवर्वृतानाः॥सो

मस्येव मौजवतस्य भक्षो विभीदको जागृविर्मह्यमच्छानू॥ प्रवेपि
णो मा महतो विभीदकस्य फला निमादयंति प्रवातेजाः प्रवणेजाऽ
इरिणे वर्त्तमानाऽइरिणं निऽर्ऋणमृणातेरपार्णं भवत्यपरताऽअ
स्मादोषधयऽइति वा॥ सोमस्येव मौजवतस्य भक्षः॥ मौजवतो
मूजवति जातो मूजवान्पर्वतो मुंजवान्मुंजो विमुच्यतऽइषीक
येषीकेषतेर्गतिकर्मणऽइयमपीतरेषीकैतस्मादेव विभीदको
विभेदनाज्जागृविर्जागरणान्मह्यमचच्छदत्सत्रमांसत्येनान्त्रथ

मयानिंदत्युत्तराभिः ऋषेरक्षपरिद्यूनस्यैतदार्षं वेदयंते ग्रावाणो हं
तेर्वा गृणातेर्वा गृह्णातेर्वा तेषामेषा भवति ॥८॥ प्रैते वदंतु प्रवयं
वदाम ग्रावभ्यो वाचं वदता वदद्भ्यः ॥ यदद्रयः पर्वताः साकमाशवः
श्लोकं घोषं भरथेन्द्राय सोमिनः ॥ प्रवदंत्वेते प्रवदाम वयं ग्राव
भ्यो वाचं वदत वदद्भ्यो यदद्रयः पर्वताऽअदरणीयाः सहसोममा
श्वः क्षिप्रकारिणः श्लोकः शृणोतेर्घोषो घुष्यतेः सोमिनो यूयं
स्थेति वा सोमिनो गृहेष्विति वा येन नराः प्रशस्यंते स नाराशंसो

मंत्रस्त्वस्यैषा भवति ॥ १ ॥ अमंदान्स्तोमान्प्रभरे मनीषा सिंधावधि
क्षियतो भाव्यस्य ॥ यो मे सहस्रममिमीत सवानतूर्त्तो राजा श्रवऽ
इच्छमानः ॥ अमंदान्स्तोमानबालिशाननल्पान्वा बालो बलवर्त्ती
भर्त्तव्यो भवत्यंबास्माऽअलं भवतीति वांऽबास्मै बलं भवतीति वा
बलो वा प्रतिषेधव्यवहितः प्रभरे मनीषया मनसऽईषया स्तु
त्या प्रज्ञया वा सिंधावधि निवसतो भावयव्यस्य राज्ञो यो मे सह
स्रं निरमिमीत सवानतूर्त्तो राजातूर्णऽइति वा त्वरमाणऽइति

वाश्रत्रांसामिछमानः ॥१०॥ यज्ञसंयोगाद्राजा स्तुतिंलभेतेराजसंयो
गाद्युद्धोपकरणानितेषांरथः प्रथमागामी भवतिरथोरंहतेर्ग
तिकर्मणः स्थिरतेर्वास्याद्विपरीतस्यरममाणोस्मिंस्तिष्ठतीति
वारपतेर्वारसतेर्वातस्यैषाभवति ॥११॥ वनस्पतेवीड्वंगोहिभू
याऽअस्मत्सखाप्रतरणः सुवीरः ॥ गोभिः संनद्धोऽअसिवीड्व
यस्वास्थातातेजयतुजेत्वानि ॥ वनस्पतेदृढांगोहिभयाऽस्मत्स
खाप्रतरणः सुवीरः कल्याणवीरोगोभिः संनद्धोऽअसिवीड्वय

स्येतिसंस्तंभस्वोऽस्थातातेजयतुजेतव्यानिदुंदुभिरितिशब्दानुक
रणंद्रुमोभिंनऽइतिवादुंदुभ्यतेर्वास्याद्घोषकर्मणस्तस्येषाभव
ति॥१२॥उपश्वासयपृथिवीमुतद्यांपुरुत्रातेमनुतांविष्ठितंज
गत्॥सदुंदुभेसजूरिन्द्रेणदेवैर्दूराद्दवीयोऽअपसेधशत्रून्॥
उपश्वासयपृथिवींचदिवंचबहुधातेघोषंमन्यतांविष्ठितंस्था
वरंजंगमंचयत्सदुंदुभेसहजोषणऽइन्द्रेणचदेवैश्चदूराद्दूर
तरमपसेधशत्रून्निषुधिरिषूणांनिधानंतस्येषाभवति॥१३॥

बह्वीनां पिता बहुरस्य पुत्रश्चिश्चा कृणोति समनावगत्य ॥ इषुधिः
संकाः पृतनाश्च सर्वाः पृष्ठे निनद्धो जयति प्रसूतः ॥ बह्वीनां पि
ता बहुरस्य पुत्रं ऽइतीषूनभिप्रेत्य प्रस्मयत ऽइवाऽपाव्रियमाणः श
ब्दानुकरणं वा संकाः सेचतेः संपूर्वाद्वा किरतेः पृष्ठे निनद्धो जय
ति प्रसूत ऽइति व्याख्यातं हस्तघ्नो हस्ते हन्यते तस्यैषा भवति ॥१४॥
अहिरिव भोगैः पर्येति बाहुं ज्यायो हेतिं परिबाधमानः ॥ हस्तघ्नो
विश्वा वयुनानि विद्वान्पुमान्पुमांसं परि पातु विश्वतः ॥ अहि

रिवभोगैः परिवेष्टयतिबाहुंज्यायावधात्परित्रायमाणोहस्तघ्नःस
र्वाणिप्रज्ञानानि·प्रजानन्सुभान्पुरुमनाभवतिपुंसतेर्वाभीत्रावो
व्याख्यातास्तेषामेषाभवति॥२५॥रथेतिष्ठंनयतिवाजिनःपु
रोयत्रयत्रकामयतेसुषारथिः॥अभीशूनांमहिमानंपनायतमनः
२६ पश्चादनुयच्छंतिरश्मयः॥रथेतिष्ठंनयतिवाजिनःपुरस्तात्स २६
तोयत्रयत्रकामयतेसुषारथिःकल्याणसारथिरभीशूनांमहिमा भी
नंपूजयाभिमनःपश्चात्सतोनुयच्छंतिरश्मयोधनुर्धन्वतेर्ग

तिकर्मणोवधकर्मणोवा।धन्वंत्यस्मादिषवस्तस्यैषाभवति॥१६॥ध
न्वनागाधन्वनाजिंजयेमधन्वनातीव्राःसमदोजयेम॥धनुःश
त्रोरपकामंकृणोतिधन्वनासर्वाःप्रदिशोजयेम॥इतिसानिगद
व्याख्याता।समदःसमदोवात्तेःसंमदोवामदतेर्ज्याजयतेर्वाजिनो
तेर्वाप्रजावयतीषूनितिवा।तस्याःएषाभवति॥१७॥वक्ष्यंतीवेदा
गनीगंतिकर्णंप्रियंसखायंपरिषस्वजाना॥योषेवशिङ्क्तेवि
तताधिधन्वंज्याऽइयंसमनेपारयंती॥वक्ष्यंतीवागछतिकर्णं

ष्रियमिवसखायमिषुंपरिष्वजमानायोषेशिङ्क्ते:शब्दंकरोतिवितता
धिधनुषिज्येयंसमनेसंग्रामेपारयंतीपारंनयंतीषुरिषतेर्गति
कर्मणोवधकर्मणोवातस्यैषाभवति॥१८॥सुपर्णंवस्तेमृगोऽअ
३५ स्यादंतोगोभि:नद्धापततिप्रसूता॥यत्रानर:संचविचद्रवंतितत् ३५ सं
त्रास्मभ्यमिषव:शर्मऽयंसन्॥सुपर्णंवस्तऽइतिवाजानभिप्रे
त्यमृगमयोस्यादंतोमृगयतेर्वागोभि:संनद्धापततिप्रसूतेतिव्या
ख्यातंयत्रनरा:संद्रवंतिचविद्रवंतिचतत्राऽस्मभ्यमिषवे:शर्म

यछंतुशारणंसंग्रामेषश्वाजनींकशोत्याहुः कशाप्रकाशायतिभय
मश्वायकृष्यतेर्वाणूभावाद्वाक्पुनः प्रकाशायत्यर्थान्खशायाःक्रोश
तेर्वाऽश्वकशायाऽएषाभवति॥२०॥आजंघंतिसान्वेषांजघ
नांऽउपजिघ्नते॥अश्वाजनिप्रचेतसोऽश्वान्त्समत्सुचोदय॥आ
घ्नतिसानून्येषांसरणानिसक्थीनिसक्थिसचतेरासक्तोऽस्मिन्का
योजघनानिचोपघ्नंतिजघनंजंघन्यतेरश्वाजनिप्रचेतसः प्र
वृद्धचेतसोऽश्वान्त्समत्सुसमरणेषुसंग्रामेषुचोदयोलूखलमु

रुकरंवोर्क्करंवोर्द्ध्वखंवोरुमेकुर्वित्यब्रवीत्तदुलूखलमभवदुरुकरंवै
तदुलूखलमित्याचक्षतेपरोक्षेणेतिचब्राह्मणंतस्यैषाभवति॥२०॥
यच्चिद्धित्वंगृहेगृहउलूखलकयुज्यसे॥इहद्युमत्तमंवदजयता
२६ ख्या मिवदुंदुभिः॥इतिसानिगदव्याता॥२१॥वृषभःप्रजांवर्षतीतिवाऽ २६
तिवृहतिरेतःइतिवातद्वृषकर्मावर्षणाद्वृषभस्तस्यैषाभवति॥
॥२२॥न्यक्रंदयन्नुपयंतऽएनममेहयन्वृषभंमध्यऽआजेः॥ते
नसूभर्वंशतवत्सहस्रंगवांमुद्गलःप्रधनेजिगाय॥न्यक्रंदयं

~~रुपयंतऽएनममेहयन्नृषभंमध्यऽआजेःतेनसूभर्वंशतवत्सहस्रंगवांमुद्गलःप्रधनेजिगाय॥~~ न्यक्रंदयंनुपयंतःऽएनमितिव्याख्यातममे
ज ह्यन्नृषभंमध्यःऽआजेरायनस्याजवनस्येतिवीतेनतंसूभर्वंराजानं
भर्वत्तिरत्तिकर्मातद्वासूभर्वंसहस्रंगवांमुद्गलःप्रधनेजिगायंप्र
धनःऽइतिसंग्रामनामप्रकीर्णान्यस्मिंधनानिभवंतिद्रुघणोद्रुमम
योघनस्तत्रेतिहासमाचक्षतेमुद्गलोभार्म्यश्वःऽऋषिर्वृषभंचद्रुघ
णंचयुक्त्वासंग्रामेव्यवहृत्याजिंजिगायेतृभिवादिन्येषगर्भवति॥२४॥

भ इमंतंपश्यवृ षँस्ययुंजंकाष्ठायामध्येद्रु घणंशयानं॥ येनजिगायशतवत्स
हस्रंगवांमुद्गलःपृतनाज्येषु॥ इमंतंपश्यवृषभस्यसहयुजंकाष्ठायामध्ये
द्रुघणंशयानंयेनजिगायशतवत्सहस्रंगवांमुद्गलःपृतनाज्येषुपृतना
२८ ज्यमितिसंग्राम नामपृतनानामजनाद्वाजयनाद्वामुद्गलोमुद्गँवान्मुद्ग लँ
गिलोवामदनंगिलतीतिवामदंगिलोवामुदंगिलोवाभार्म्यश्वोभृम्यश्व २८
स्यपुत्रोभृम्यश्वोभृमयोस्याश्वाऽअश्वभरणाद्वापितुरित्यंननाँपातेर्वा म
पिबतेर्वाःप्यायतेर्वातस्यैषाभवति॥२४॥पितुंनुस्तोषंमहोधर्माणंत

विषी॥यस्यत्रितोव्योजसावृत्रंविपर्वमर्दयत्॥तंपितुंस्तोमिमहतोधारयिता
रंबलस्यतविषीतिबलनामतवतेर्वावृद्धिकर्मणोयस्यत्रितऽओजसाबले
नत्रितस्त्रिस्थानऽइन्द्रोवृत्रंविपर्वाणंव्यर्दयतिनद्योव्याख्यातास्तासामेषा
भवति॥२५॥इमंमेगंगेयमुनेसरस्वतिशुतुद्रिस्तोमंसचतापरुष्ण्या॥
असिक्न्यामरुद्वृधेवितस्तयार्जीकीयेशृणुह्यासुषोमया॥इमंमेगंगेय
मुनेसरस्वतिशुतुद्रिपरुष्णिस्तोममासेवध्वमसिक्न्याचसहमरुद्वृधे
वितस्तयाचाऽर्जीकीयेऽआशृणुहिसुषोमयाचेतिसमस्तार्थोध्येकप

पनिरुद्धंगंगागमनाद्यमुनाश्चयुवतीगछतीतिवाश्चवियुतंगछतीतिवा
सरस्वतीसरऽइत्युदकनामंसत्त्रैस्तछतीशुतुद्रीशुद्राविणीक्षिप्रद्रावि
ण्याश्रुतुंनेवद्रुवतीतिवैरावतीपरुष्णीयाऽदुःपर्ववतीभास्वतीकुटिल
गामिन्यसिक्नीशुक्लासितासितमितिवर्णनामतत्प्रतिषेधासितंमरु
द्वृधाःसर्वानद्योमरुतऽानावर्धयंतिवितस्ताविदग्धाविरुद्धामलकू
लाजःकीयंविपाश्छित्याद्रुःऽर्जूकृश्चभवावर्जुगामिनीवाविपाड्विपा
टनाद्वाविपाशानाद्वावित्रापणाद्वापाशाऽअस्यांव्यपाश्यंतवसिष्ठस्य

मुमूर्षतस्तस्माद्विपाडुच्यते पूर्वमासीदुरुंजिरा सुषोमा सिंधुर्यदेनाम
भिप्रसुवंति नद्यः सिंधुः स्यंदनादापऽआप्नोतेस्तासामेषाभवति ॥२६॥
आपोहिष्ठामयोभुवस्तानऽऊर्जेदधातन ॥ महेरणायचक्षसे ॥
आपोहिस्थसुखभुवस्तानोंनायधत्तमहतेचनोरणायरमणी
यायचदर्शनायौषधयऽओषद्धयंतीतिवौषत्येनाधयंतीतिवा
दोषंधयंतीतिवा तासामेषाभवति ॥२७॥ याऽओषधीःपूर्वाजा
तादेवेभ्यस्त्रियुगंपुरा ॥ मनैनुबभ्रूणामहंशतंधामानिसप्तच ॥

याऽओषधयः पूर्वा जाता देवेभ्यस्त्रीणि युगानि पुरा मन्ये नु तद्बभ्रूणामहं
बभ्रुवर्णानां हरणानां भरणानामिति वा शतं धामानि सप्त चेति धामा
नि नि त्रयाणि भवंति स्थानानि नामानि जन्मानीति जन्मान्यत्राभिप्रेतानि
२९ सप्तशतं पुरुषस्य मर्मणां तेष्वेना दधतीति वा रात्रिर्व्याख्याता तस्या २९
एषा भवति ॥ २८ ॥ आ रात्रि पार्थिवं रजः पितुरप्रायि धामभिः ॥ दिवः
सदांसि बृहती वितिष्ठस आ त्वेषं वर्तते तमः ॥ आपूपुरस्त्वं रात्रि
पार्थिवं रजः स्थानैर्मध्यमस्य दिवः सदांसि बृहती महती वितिष्ठसे

आवर्त्ततेत्वेषंतमोरजोरण्यान्यरण्यस्यपत्न्यरण्यमपार्णंग्रामा
दरमणंभवतीतिवातस्याऽएषाभवति॥२९॥अरण्यान्यरण्या
न्यसौयाप्रेवनश्यसि॥कथाग्रामंनपृछसिनत्वाभीरिवविंदती
३॥अरण्यानीत्येनामामंत्रयतेयासावरण्यानिवनानिपराची
वनश्यसिकथंग्रामंनपृछसिनत्वाभीर्विंदतीवेतीवः परिभ
यार्थेवाश्रद्धाश्रद्धानात्तस्याऽएषाभवति॥३०॥श्रद्धयाग्निःसमि
ध्यतेश्रद्धयाहूयतेहविः॥श्रद्धांभगस्यमूर्धनिवचसाऽवेदया

मसि ॥ आहुत्याऽग्निः साधु समिध्यते आहुत्या हविः साधु हूयते आङ्गां
ङ्गस्य भागधेयस्य मूर्धनि प्रधानांगे वचनेनावेदयामः पृथि
वी व्याख्याता तस्याऽएषा भवति ॥२१॥ स्योना पृथिवि भवाऽनृ
क्षरा निवेशनी ॥ यछा नः शर्म सप्रथः ॥ सुखा नः पृथिवि भवाऽ
नृक्षरा निवेशान्यृक्षरः कंटकः ऋछतेः कंटकः कंतपो वा कृं
ततेर्वा कंटतेर्वा स्याद्गतिकर्मणोऽउद्गततमो भवति यछ नः शा
र्म यछ तु शरणं सर्वतः पृथुथा व्याख्याता तस्याऽएषा भवति ॥

॥२२॥ अमीषां चित्तं प्रतिलोभयंती गृहाणांगान्यघे परेहि॥ अभि
प्रेहि निर्दह हृत्सु शोकैरंधेनामित्रास्तमसा सचंतां॥ अमीषां चि
त्तानि प्रज्ञानानि प्रतिलोभयमाना गृहाणांगान्यघे परेह्यभिप्रेहि
निर्दहैषां हृदयानि शोकैरंधेनामित्रास्तमसा संसेव्यंतामग्ना
य्यग्नेः पत्नीत्वस्याऽ एषा भवति॥२३॥ इहेंद्राणीमुपह्वये वरुणानीं
स्वस्तये॥ अग्नायीं सोमपीतये॥ इति सा निगदव्याख्याता॥२४॥
अथातो षैहं हास्युलूखलमुसले। उलूखलं व्याख्यातं मुसलं मुहुः

सरंतयोरेषाभवति॥२५॥आयुजीवाजसातमाताह्युच्चाविजर्भृतः॥
हरीऽइवांधांसिबप्सता॥आयद्धव्येऽअंनानांसंभक्तमेतेह्युच्चैर्विहि
येतेहरीऽइवांनानिभुंजानेहविर्धानेहविषांनिधानेतयोरेषाभवति॥ षा
४१ २६॥आवामुपस्थमद्रुहादेवाःसीदंतुयज्ञियाः॥इहाऽद्यसोमपीत
ये॥आसीदंतुवामुपस्थमुपस्थानेमद्रोग्धव्येऽइतियज्ञियादे ४१
वायज्ञसंपादिनऽइहाद्यसोमपानायद्यावापृथिव्योव्याख्याते
तयोरेषाभवति॥२७॥द्यावानःपृथिवीऽइमंसिध्रमद्यदिवि

स्पृशं॥ यज्ञं देवेषु यछतां॥ द्यावापृथिव्यौ नऽ इमं साधनमद्य दिविस्पृ
शं यज्ञं देवेषु नियछतां विपाट्छुतुद्र्यौ व्याख्याते तयोरेषा भवति॥
॥२८॥ प्र पर्वतानामुशतीऽउपस्थादश्वेऽइव विषिते हासमाने॥ गावे
व शुभ्रे मातरा रिहाणे विपाट्छुतुद्री पयसा जवेते॥ पर्वतानामुपस्था
उपस्थानादुशत्यौ कामयमानेऽअश्वेऽइव विमुक्तेऽइति वा विषण्णेऽ
इति वा हासमाने हासतिस्पर्धायां हर्षमाणे वा गावाविव शुभ्रे शोभ
नै मातरौ संरिहाणे विपाट्छुतुद्र्यौ पयसा प्रजवेतेऽ आत्माऽअत्त

भ्योवाऽरण्येभ्योवाऽरिषण्येभ्योवातयोरेषाभवति॥ ३९ ॥तेऽआचरंतीसमने
वयोषामातेवपुत्रंबिभृतामुपस्थे॥अपशत्रून्विध्यतांसंविदानेऽआर्त्नीऽ
इमेविष्फुरंतीऽअमित्रान्॥तेऽआचरंत्यौसमनसाविवयोषेमातेवपु
त्रंबिभृतामुपस्थऽउपस्थानेऽपविध्यतांशत्रूञ्छत्रून्त्संविदानेऽआर्त्न्यौवि
[illegible]विघ्नयत्यावमित्रांछुनासीरौशुनोवायुःशुऽएत्यंतरिक्षेसीरऽआदि
त्यःसरणात्तयोरेषाभवति॥ ४० ॥शुनासीराविमांवाचंजुषेथांयद्दि
विचक्रथुःपयः॥तेनेमामुपसिंचतं॥इतिसानिगदव्याख्यातादेवी

जोष्ट्री देव्यौ जोषयित्र्यौ द्यावापृथिव्याविति वाऽहोरात्रेऽइति वा
सस्यं च समा चेति कात्थक्यस्तयोरेषा भवति ॥ ४१॥ दे संषैषो २
वी जोष्ट्री वसुधिती ययोरन्याघा द्वेषांसि युयवदान्याव
क्षद्वसु वार्याणि यजमानाय वसुवने वसुधेयस्य वी
तां यज ॥ देवी जोष्ट्री देव्यौ जोषयित्र्यौ वसुधिती वसुधान्यौ
ययोरन्याघानि द्वेषांस्यवयावयत्यावहत्यन्या वसूनि

यरणीयानियजमानायवसुवननायचवसुधानाय
चचीतांपिबेतांकामयेतांवायजेतिसंप्रैषौदेवीऽऊर्जाहुती
देव्याऽऊर्जाह्वान्यौद्यावापृथिव्याविति वाऽहोरात्रेऽइतिवा ४३
४३ सस्यंचसमाचेतिकात्थक्यस्तयोरेषसंप्रैषोभवति॥४२॥दे
वीऽऊर्जाहुतीऽइषमूर्जमन्यावक्षत्सग्धिंसपीतिमन्यानवेन
पूर्वंदयमानास्याम्पुराणेननवंतामूर्जमूर्जाहुतीऽऊर्जयमा

ने ऽअधातां वसुवनै च वसुधेयस्य वीतां यजो। देवी ऽऊर्जाहुती देव्या ऽऊर्जा
क्कान्यां वनं च र संचाव हस्याव हस्यन्यां सहजग्धिं च सहपीतिं चां ऽ
न्या नवेन पूर्वं दयमाना ऽस्या मे पुराणे नु नवं ता मूर्जं मूर्जाहुती ऽऊर्ज
यमाने ऽअधातां वसुवननाय च वसुधननाय च वीतां पिबेतां का
मयेतां वा यजेति संप्रैषो यजेति संप्रैषः॥ ४५ ॥ अथ यान्य
श्वो शो व्हा मानो मित्रः कनिक्रदज्ज ज्जं व द संवत्सरमुप प्लवद्धावे

पाः प्रैते वदंत्व मंद्रान्यग्नस्संयोगाद्वनस्पते ऽ उप श्वासय वङ्कीनाम
हिरिव भोगैरथे तिष्ठन्यन्च नागा वक्ष्यंतीवेसुपर्णं वस्त्रे ऽ आजं
घंति यच्छिद्विलं वृषभो न्यक्रंदयं नि मंतं पितुन्विमंम ऽ आपो हि
४४ याऽऊषधीःशराञ्चरण्यानिश्रद्धयास्योनाऽमीवामिहेन्द्राणी ४४
मथातोष्णावायजौँऽआवामुपस्थंद्यावानः प्रपर्वतानोते ऽ आ
चरंतीशुनासीरौदे वीजोष्ठी देवीऽऊर्जाहुतीविचत्वारिंशात्तु ॥
॥ इत्याश्वलायने नैरुक्तेऽउत्तरषट्केन्तृतीयोऽध्यायः समाप्तः ॥

॥ हरिः ॐ ॥ अथातो मध्यस्थाना देवतास्तासां वायुः प्रथमागामी भवति वा
युर्वातेर्वेतेर्वा स्याद्गतिकर्मणः एतेरिति स्थौलाष्ठीविरनर्थको वकारस्तस्यै
षा भवति ॥ १ ॥ वायवायाहि दर्शतेमे सोमा ऽ अरंकृताः ॥ तेषां पाहि श्रुधी ह
वं ॥ वायवायाहि दर्शनीयेमे सोमा ऽ अरंकृता ऽ अलंकृतास्तेषां पिब शृणु नो
ह्वानमिति कमन्यं मध्यमादेवमवक्ष्यत्तस्यैषापरा भवति ॥ २ ॥ आसस्राणा
सः शवसानमच्छेन्द्रं सुचक्रे रथ्यासो ऽ अश्वाः ॥ अभिश्रव ऽ ऋज्यंतो वहेयु
र्नू चिन्नु वायोरमृतं विदस्येत् ॥ आसस्रवांसो ऽभिबलायमानमिन्द्रं कल्याण

चक्रेरथेयोगायरथ्याःअश्वारथस्यवोढारःऋज्यंतःऋजुगामिनोंःनमभि
वहेयुर्नवंचपुराणंचश्रवःइत्यंननामश्रूयतःइतिसतोवायोश्चास्यभ
क्षौयथानविदस्येदितीन्द्रप्रधानेत्येकैनेघंटुकंवायुकर्मौभयप्रधाने
स्यपरंवरुणोवृणोतीतिसतस्तस्यैषाभवति॥३॥नीचीनबारंवरुणः
कवंधंसैप्रसर्जरोदसीअंतरिक्षं॥तेनविश्वस्यभुवनस्यराजायवं
नवृष्टिर्व्युनत्तिभूम॥नीचीनद्वारंवरुणःकवंधंमेघंकवनमुदकं
भवतितदस्मिंधीयतेउदकमपिकवंधमुच्यतेबंधिरनिभतत्वेक

मनिभृतं च व्रस्रन्नति द्यावापृथिव्यो वांऽतरिक्षं च महत्वेनति न सर्वस्य भु
वनस्य राजा यवमिव वृष्टिर्युनत्ति भूमिं तस्यैषा पराभवति ॥ १ ॥ तमूषु
समना गिरा पितॄणां च मन्मभिः ॥ नाभाकस्य प्रशस्तिभिर्यः सिंधूना
मुपोदये सप्तस्वसा समध्यमो नभंतामन्यके समे ॥ तं स्वभिष्टोमि
समानया गिरा गीत्या स्तुत्या पितॄणां च मननीयैः स्तोमैर्नाभाकस्य
प्रशस्तिभिः । ऋषिर्नाभाको बभूव यः स्यंदमानानामासामपामु
पोदये सप्तस्वसारमेनमाहुवाभिः समध्यम इति निरुच्यते ।

वै थैषऽ एवं भवति ॥ नमंतामन्यके समे ॥ मा भूवंनन्यके सर्वे ये नो द्विषंति
दुर्धियः पापधियः पापसंकल्पा रुद्रो रोतीति सतो रोरूयमाणो द्रव
तीति वा रोदयते वा यद्रुरुदत्तद्रुद्रस्य रुद्रत्वमिति काठकं यद्रोदीत्त
५६ द्रुद्रस्य रुद्रत्वमिति हारिद्रविकं तस्यैषा भवति ॥ ५ ॥ इमा रुद्राय स्थि ५६
रधन्वने गिरः क्षिप्रेषवे देवाय स्वधाव्ने ॥ अषाळ्हाय सहमानाय वेध
से तिग्मायुधाय भरता शृणोतु नः ॥ इमा रुद्राय दृढधन्वने गिरः
क्षिप्रेषवे देवायानवतेऽषाळ्हायान्यैः सहमानाय विधात्रे तिग्मायुधा

यभरतश्शृणोतु नस्तिग्मं तेजनेरुत्साहकर्मणः आयुधमायोधनात्तस्येषा
पराभवति ॥६॥ याते दिद्युदवसृष्टा दिवस्परि क्ष्मया चरति परि सा वृण
क्तु नः ॥ सहस्रं ते स्वपिवात भेषजा मा नस्तोकेषु तनयेषु रीरिषः ॥ याते
दिद्युदवसृष्टा दिवस्परि दिवोऽधि दिद्युद्यतेर्वा द्युतेर्वा द्योततेर्वा क्ष्मया च
रति क्ष्मा पृथिवी तस्यां चरति तया चरति विक्ष्मापयंती चरतीति वा परिवृ
स णक्तु नः सॉहस्रं ते स्वापिवचन भेषज्यानि मा नस्त्वं पुत्रेषु च पौत्रेषु च री
रिषस्तोकं तुद्यतेस्तनयं तनोतेरग्निरपि रुद्र उच्यते तस्यैषा भवति ॥७॥

जराबोधतद्विविड्ढि विशेविशेयज्ञियाय ॥ स्तोमंरुद्रायदृशीकं ॥ जरास्तुति

त र्जरतेस्तुतिकर्मणस्तांबोधयाबोधयितरितिवातद्विविड्ढितत्कुरुमनु

ष्यस्यमनुष्यस्ययजनायस्तोमंरुद्रायदर्शनीयमिन्द्रःऽइरांदृणातीतिवे

४८ रांददातीतिवेरांदधातीतिवेरांदारयतऽइतिवेरांधारयतऽइतिवेन्दवे ४८

द्रवतीतिवेंदौरमतऽइतिवेंधेभूतानीतिवातद्यदेनंप्राणैःसमैंधंस्तदि

न्द्रस्येन्द्रत्वमितिविज्ञायतेऽइदंकरणादित्याग्रायणःऽइदंदर्शनादित्यौ

पमन्यवःऽइंदतेर्वैश्वर्यकर्मणःऽइंछत्रूणांदारयितावाद्रावयितावादर

यिताचयज्वनांतस्यैषाभवति॥८॥अदर्दरुत्समसृजोविखानित्वमर्ण
वान्बद्बधानाँऽअरम्णाः॥महांतमिन्द्रपर्वतंवियद्वःसृजोविधाराऽअ
वदानवंहंन्॥अदृणाऽउत्समुत्सऽउत्सरणाद्वोत्सदनाद्वोत्स्यंदनाद्वो
नत्तेर्वाव्यसृजोस्यखानित्वमर्णवानर्णस्वतऽएतान्माध्यमिकान्त्सं
स्त्यायान्बाबध्यमानानरम्णारम्णातिःसंयमनकर्माविसर्ज
नकर्मावामहांतमिन्द्रपर्वतंमेघंयद्यदृणोर्व्यसृजोस्यधाराऽ
अवहंनेनंदानवंदानकर्माणंतस्यैषापराभवति॥९॥योजा

तऽएवप्रथमोमनस्वांदेवोदेवान्क्रतुनापर्यभूषत्॥यस्यशुष्माद्रोदसीऽ
अभ्यसेतांनृम्णस्यमह्नासजनासऽइंद्रः॥योजायमानऽएवप्रथमोम
नस्वीदेवोदेवान्क्रतुनाकर्मणापर्यभवत्पर्यगृह्णात्पर्यरक्षदत्यक्रा
मदितिवायस्यबलाद्यावापृथिव्यावप्यबिभीतांनृम्णस्यमह्नाबल
स्यमहत्वेनसजनासऽइंद्रऽइत्यृषेर्दृष्टार्थस्यप्रीतिर्भवत्याख्यानसंयु
क्तापर्जन्यस्तृपेराद्यंतविपरीतस्यतर्पयिताजन्यःपरोजेतावाजन
यितावाप्रार्जयितावारसानांतस्यैषाभवति॥१०॥विवृक्षान्हंत्युतहं
तिरक्षसोविश्वंबिभायभुवनंमहावधात्॥उतानागाऽईषतेवृष्ण्या

वतो यत्पर्जन्यस्तनयन्हंति दुष्कृतः॥ विहंति वृक्षान्विहंति च रक्षांसि स
र्वाणि चास्माद्भूतानि बिभ्यति महावधान्महान्ह्यस्य वधोऽप्यनपराधो भीतः
पलायते वर्षकर्मवतो यत्पर्जन्यः स्तनयन्हंति दुष्कृतः पापकृतो बृहस्प
तिर्बृहतः पाता वा पालयिता वा तस्यैषा भवति॥ ११॥ अश्नापिनद्धं मधु
पर्यपश्यन्मत्स्यं न दीनः उदनि क्षियंतं॥ निष्टज्जभार चमसं न वृक्षाद्बृह
न स्पतिर्विरवेणा विकृत्य॥ अश्नौवता मेघेनापिनद्धं मधु पर्यपश्यन्मत्स्य
मिव दीनः उदके निवसंतं निर्जहार तच्चमसमिव वृक्षाच्चमसः कस्मा

च्चमंत्यस्मिंनितिर्बृहस्पतिर्विरयेणोक्त्राब्देनैरुक्त्येब्रह्मणस्पतिर्ब्रह्मणः
पातावापालयितावातस्यैषाभवति॥१२॥ अश्मास्यमवतंब्रह्मणस्पति
र्मधुधारमभियमोजसातृणत्॥ तमेवविश्वेपपिरेस्वर्दृशोबहुसाकं
सिसिचुरुत्समुद्रिणं॥ अश्नानवंतमास्यंदनवंतमवाततंब्रह्मणस्पति
र्मधुधारमभियमोजसाबलेनाभ्यतृणत्तमेवसर्वेपिबंतिरश्मयःस्व
र्दृशोबह्वंनंसहसिंचंत्युत्समुद्रिणमुदकवंतं॥१३॥ क्षेत्रस्यपतिःक्षे
त्रंक्षियतेर्निवोंकर्मणस्तस्यपातावापालयितावातस्यैषाभवति॥१४॥

क्षेत्रस्य पतिना वयं हितेनेव जयामसि ॥ गामश्वं पोषयित्न्वा स नो मृळाती
दृशे ॥ क्षेत्रस्य पतिना वयं सुहितेनेव जयामो गामश्वं पुष्टं पोषयित्नु चाह
रेति स नो मृळाती दृशे ॥ बलेनेव बाधनेनेव वा मृळतिर्दानकर्मा तस्येषापरा
भवति ॥ १५ ॥ क्षेत्रस्य पते मधुमन्तमूर्मिं धेनुरिव पयो अस्मासु धुक्ष्व ॥
मधुश्चुतं घृतमिव सुपूतमृतस्य नः पतयो मृळयन्तु ॥ क्षेत्रस्य पते मधुम
न्तमूर्मिं धेनुरिव पयोऽस्मासु धुक्ष्वेति मधुश्चुतं घृतमिवोदकं सुपूतमृत
स्य नः पातारो वा पालयितारो वा मृळयन्तु मृळयतिरुपदयाकर्मा पूजा

कर्मावानघस्समान्यामृचिसमानाभिव्याहारं भवतितज्जामिभवतीत्येकं
मधुमंतं मधुश्चुतमितियथायदेवसमानेपादेसमानाभिव्याहारंभवति
तज्जामिभवतीत्यपरं हिरण्यरूपः सहिरण्यैमितियथायथाकथाचवि
५० शेषोजामिभवतीत्यपरं ॥ मंडूकाऽइवोदकाःसंद=न्मंडूकाऽउदकादिवे ५०
तियथा ॥ वास्तोष्पतिर्वास्तुर्वसतेर्निवासकर्मणस्तस्यपातावापालयि
तावातस्यैषाभवति ॥ २६ ॥ अमीवहावास्तोष्पतेविश्वारूपाण्याविशन् ॥
सखासुशेवऽएधिनः ॥ अभ्यमनहावास्तोष्पतेसर्वाणिरूपाण्याविश

त्समखानः सुसुखो भवंशेवःऽ इतिँखनाम शिष्यतेर्वकारो नामकरणोऽन्त सु
स्थांतरोपलिंगी विभाषितगुणः शिवमित्यप्यस्य भवति यद्यद्रूपं काम
यते तत्तद्देवता भवति॥ रूपंरूपं मघवा बोभवीतीत्यपि निगमो भवति॥ वा
चस्पतिर्वाचः पाता वा पालयिता वा तस्यैषा भवति॥१७॥ पुनरेहि वाच
स्पते देवेन मनसा सह॥ वसोष्पते निरामय मय्येव तन्वं१ मम॥ इति सा
निगदव्याख्याताऽपां नपात्तनूनप्त्रा व्याख्यातस्तस्यैषा भवति॥१८॥ योऽ
अनिध्मो दीदयदप्स्वं१न्तर्यं विप्रासऽ ईळतेऽ अध्वरेषु॥ अपां नपान्म

धुमतीरपोदायाभिरिंद्रोवावृधेवीर्याय॥योऽनिध्मोदीदयद्दीप्यतेऽभ्यंतर
मप्सुयंमेधाविनस्तुवंतियज्ञेषुसोऽपांनपान्मधुमतीरपोदेह्यभिषवाय
याभिरिन्द्रोवर्धतेवीर्यायवीरकर्मणेयमोयच्छतीतिसतस्तस्यैषाभव
ति॥१९॥परेयिवांसंप्रवतोमहीरनुबहुभ्यःपंथामनुपस्पशानं॥वैव
स्वतंसंगमनंजनानांयमंराजानंहविषादुवस्य॥परेयिवांसंपर्याग
तवंतंप्रवतःउद्वतोनिवतःइत्यवतिर्गतिकर्माबहुभ्यःपंथानमनुप
स्पाशयमानंवैवस्वतंसंगमनंजनानांयमंराजानंहविषादुवस्ये

तिउवस्यतीराध्नोतिकर्मा॥ऽग्निरपियमऽउच्यतेतमेताऽऋचोनुप्रवदंति॥२०॥
सेनेवसृष्टामंदधात्यस्तुर्नदिद्युत्त्वेषप्रतीका॥यमोहजातोयमोजनित्वं
जारःकनीनांपतिर्जनीनां॥तंवश्चराथावयंवसत्यास्तंनगावोनक्षंतऽ
इद्धं॥इतिद्विपदाः॥सेनेवसृष्टाभयंयाबलंवादधात्यस्तुरिवदिद्युत्त्वेष
प्रतीकाभयप्रतीकाबलप्रतीकायशःप्रतीकामहाप्रतीकादीप्तप्रतीका
वा॥यमोहजातऽइन्द्रेणसहसंगतः॥यमाविहेहमातरेत्यपिनिगमोभ
वतियमऽइवजातोयमोजनिष्यमाणोजारःकनीनांजरयिताकन्या

नोंपतिर्जनीनांपालयितायोनांतस्वधानाहियज्ञसंयोगेनभवंति॥तत्र जा
तीयोऽअग्निष्टेपतिरित्यपिनिगमोभवतितंचश्वराथाचरंत्यापश्चाकुर्या
वसत्याचनिवसंत्योषधाकुर्यात्तंयथागावऽआप्नुवंतितथाप्नुयामेद्धंस
५२ मृद्धंभोगैर्मित्रःप्रमीतेस्त्रायतेसंमिन्वानोद्रवतीतिवामेदयतेर्वातस्यै
षाभवति॥२१॥मित्रोजनान्यातयतिब्रुवाणोमित्रोदाधारपृथिवीमुत भा
द्यां॥मित्रःकृष्टीरनिमिषाभिचष्टेमित्रायहव्यंघृतवज्जुहोत॥मित्रो
जनानायातयतिब्रुवाणःशब्दंकुर्वन्मित्रऽएवधारयतिपृथिवींचदि

वंच मित्रःकृष्टीरनिमिषंनभिविपश्यतीतिकृष्टयऽइतिमनुष्यनामकर्म
वंतोभवंतिविकृष्टदेहावा॥मित्रायहव्यंघृतवज्जुहोतेतिव्याख्यातंजुहो
तिर्दानकर्माकःकमनोवाक्रमणोवासुखोवातस्यैषाभवति॥२२॥हिर
ण्यगर्भःसमवर्तताग्रेभूतस्यजातःपतिरेकऽआसीत्॥सदाधारपृथि
वींद्यामुतेमांकस्मैदेवायहविषाविधेम॥हिरण्यगर्भोहिरण्यमयोग
र्भोहिरण्यमयोगर्भोस्येतिवागर्भोगृभेर्गृणात्यर्थेगिरत्यनर्थानितिवा
यदाहिस्त्रीगुणान्गृह्णातिगुणाश्चास्यागृह्यंतेऽथगर्भोभवतिसम

भवदग्रेभूतस्यजातःपतिरेकोबभूवसधारयतिपृथिवींचदिवंच
कस्मैदेवायहविषाविधेमेतिव्याख्यातंविधतिर्दानकर्मासरस्वान्व्या
ख्यातस्तस्यैषाभवति॥ येतेसरस्वऽऊर्मयोमधुमंतोघृतश्चुतः॥ते
भिर्नोविताभव॥ इतिसानिगदव्याख्याता॥२४॥ विश्वकर्मासर्वस्य
कर्त्तातस्यैषाभवति॥२५॥ विश्वकर्माविमनाऽआद्विहायाधाताविधा
तापरमोतसंदृक्॥ तेषामिष्टानिसमिषामदंतियत्रासप्तऽऋषीन्पर
एकमाहुः॥ विश्वकर्माविभूतमनाव्याप्ताधाताचविधाताचपरमश्च

संद्रष्टाभूतानांतेषामिष्टानिवाकांतानिवाक्रांतानिवागतानिवामतानिवा
नतानिवाऽद्भिःसहस्रंमोदंतेयत्रैतानिसप्तऽऋषीणानिज्योतींषितेभ्यःप
रऽआदित्यस्तान्येतस्मिंनेकंभवंतीत्यधिदैवतमथाध्यात्मंविश्वकर्मा
विभूतमनाव्याप्ताधाताचविधाताचपरमश्चसंदृर्शायितेंद्रियाणामे
षामिष्टानिवाकांतानिवाक्रांतानिवागतानिवामतानिवानतानिवाऽन्ने
नसहस्रंमोदंतेयत्रेमानिसप्तऽऋषीणानीन्द्रियाण्येभ्यःपरऽआत्माता
न्येतस्मिंनेकस्मिंनेकंभवंतीत्यात्मगतिमाचष्टेतत्रेतिहासमाचक्षतेवि

नि श्वकर्मा भौवनः सर्वमेधे सर्वाभूतानि जुहवांचकार सः आत्मानमप्यंत
तोजुहवांचकार तदभिवादिन्येषगर्भवति यः इमा विश्वा भुवनानि जुह्व
दितितस्योत्तराभूयसे निर्वचनाय ॥ २६ ॥ विश्वकर्मन्हविषा वावृधानः स्व
यंयजस्व पृथिवीमुतद्यां ॥ मुह्यंत्वन्ये अभितो जनासः इहास्माकं मघवा
५४ सूरिरस्तु ॥ विश्वकर्मन्हविषा वर्धयमानः स्वयंयजस्व पृथिवीं च दिवं च ५५
मुह्यंत्वन्ये अभितो जनाः सपत्नाः इहास्माकं मघवा सूरिरस्तु प्रज्ञाताता
क्ष्यैस्त्वष्ट्रा व्याख्यातंस्तीर्णेंतरिक्षे क्षियति तूर्णमर्थं रक्षत्यश्नोते वा तस्ये

षाभवति ॥२७॥ त्यमूषुवाजिनंदेवजूतंसहावानंतरुतारंरथानां ॥ अरिष्ट
नेमिंपृतनाजमाशुंस्वस्तयेतार्क्ष्यमिहाहुवेम ॥ तंभद्रामंनवंतंजूतिर्गतिः
ष्टीतिर्वींदेवजूतंदेरमूतंदेवप्रीतंधासहस्वंतंतारयितारंरथानामरिष्ट
नेमिंपृतनाजितमाशुंस्वस्तयेतार्क्ष्यमिहहुयेमेतिकमन्यंमध्यमादेव
मवक्ष्यन्नस्येषापराभवति ॥२८॥ सद्यश्चिद्यःशवसापंचकृष्टीःसूर्यइ
वज्योतिषापस्ततान ॥ सहस्रसाःशतसाऽअस्यरंहिर्नस्मावरंतेयुव
तिंनशर्यां ॥ सद्योपियःशवसाबलेननोत्यपःसूर्यइवज्योतिषापं

च मनुष्यजातानि सहस्वसानि नीरूतसानि न्यस्य सागतिर्नस्मेनां वारयं
त्विष्टयुवतीभिवज्रारमयीभिषुं मन्युर्मन्यतेदीप्तिकर्मणः क्रोधकर्मणो
वधकर्मणो वा मन्युं त्यस्मादिषवस्तस्यैषा भवति ॥२९॥ त्वया मन्यो सरथ
५५ मारुजंतो हर्षमाणासो धृषिता मरुत्वः ॥ तिग्मेषवः आयुधा संशिशानाः
अभिप्रयंतु नरोः अग्निरूपाः ॥ त्वया मन्यो सरथमारुह्य रुजंतो हर्षमा ५५
णासो धृषिता मरुत्वस्तिग्मेषवः आयुधानि संशिशूयमानाः अभिप्रयं
तु नरोः अग्निरूपाः अग्निकर्माणः सन्नद्धाः कवचिनः इति वा दधिक्रा

व्याख्यानमस्यैषा भवति॥२०॥ आ दधिक्राः शवसा पंच कृष्टीः सूर्यऽइव
ज्योतिषापस्ततान॥ सहस्रसाः शतसा वाज्यर्वा पृणक्तु मध्वा समिमा
वचांसि॥ आतनोति दधिक्राः शवसा बलेनाऽपः सूर्यऽइव ज्योतिषा
पंच मनुष्यजातानि सहस्रसाः शतसा वाजी वेजनवान् वैरणवान्त्सं
पृणक्तु नो मधुनोदकेन वचनानीमानीति मधु धमतेर्विपरीतस्य
सविता सर्वस्य प्रसविता तस्यैषा भवति॥२१॥ सविता यंत्रैः पृ
थिवीमरम्णादस्कंभने सविता द्यामदृंहत्॥ अश्वमिवाधुक्षद्धु

निमंतरिक्षमतूर्तैबद्धंसवितासमुद्रं॥सवितायंत्रैःपृथिवीमरमय
दनारंभणेंतरिक्षेसविताद्यामदृंहदश्वमिवाधुक्षद्धुनिमंतरिक्षे
मेघंबद्धमतूर्तैबद्धमतूर्णःइतिवात्वरमाणाःइतिवासवितासमु
द्रितारमितिकिमन्यमध्यमादेवमवक्ष्यदादित्योपिसवितोच्यते
तथाचहैरण्यस्तूपेस्तुतोर्चन्हिरण्यस्तूपःऋषिरिदंसूक्तंप्रोवाच
तदभिवादिन्येषर्ग्भवति॥२॥हिरण्यस्तूपःसवितुर्यथात्वांगि
रसोजुह्वेवाजेअस्मिन्॥एवात्वार्चन्नवसेवंदमानःसोमस्येवां

श्रुंप्रतिजागराहं ॥ हिरण्यस्तूपो हिरण्यमयस्तूपो हिरण्यमयस्तूपो स्ये
तिवा स्तूपः स्त्यायतेः संघातः सवितर्यथा त्वांऽगिरसो जुह्वे वाजेनेस्मिंनेवं
त्वार्चंनवनाय वंदमानः सोमस्येवांश्रुंप्रतिजागर्म्यहं त्वष्टा व्याख्यातस्तस्ये
षा भवति ॥ २२ ॥ देवस्त्वष्टा सविता विश्वरूपः पुपोष प्रजाः पुरुधा जजान ॥
इमा च विश्वा भुवनान्यस्य महद्देवानामसुरत्वमेकं ॥ देवस्त्वष्टा सवि
रूपः ता सर्व‸पोषति प्रजा रसानुप्रदानेन बहुधा चेमाजनयतीमानि च सर्वा
णि भूतान्युदकान्यस्य महच्चास्मै देवानामसुरत्वमेकं प्रज्ञावत्त्वं यानव

त्वं यो ऽपिबासुरिति प्रज्ञानामो ऽस्यत्यनर्थान्नस्ताश्च्यास्याममर्थां ऽअसुर
त्वमादिलुसं वातो वातीति सतस्तस्यैषा भवति ॥ २४ ॥ वात ऽआवातु
भेषजं शंभु मयोभु नो हृदे ॥ प्रण ऽआयूंषि तारिषत् ॥ वात ऽआ वातु भेष
५८ ज्या निशंभु मयोभु च नो हृदयायर्य प्रवर्धयतु च न ऽआयुरग्निर्व्याख्यात ५७
स्तस्यैषा भवति ॥ २५ ॥ प्रति त्यं चारुमध्वरं गोपीथाय प्रहूयसे ॥ मरु
द्भिरग्न ऽआगहि ॥ तं प्रति चारुमध्वरं सोमपानाय प्रहूयसे सोग्ने मरुद्भिः
सहागच्छेति कमन्यं मध्यमादेवमवक्ष्यन्तस्यैषा भवति ॥ २६ ॥ अभित्वा

पूर्वपीतये सृजामि सोम्यं मधु॥ मरुद्भिरग्नऽआगहि॥ अभि सृजामि त्वा पू
र्वपीतये पूर्वपीतये पूर्वपानाय सोम्यं मधु सोममयं सोग्ने मरुद्भिः सहागच्छे
ति॥ २७॥ वेनो वेनतेः कांतिकर्मणस्तस्यैषा भवति॥ २८॥ अयं वेनश्चो
दयत्पृश्निगर्भा ज्योतिर्जरायू रजसो विमाने॥ इममपां संगमे सूर्य
स्य शिशुं न विप्रा मतिभी रिहंति॥ अयं वेनश्चोदयत्पृश्निगर्भाः प्राष्टवर्ण
गर्भाऽआपऽइति वा ज्योतिर्जरायुर्ज्योतिरस्य जरायुःस्थानीयं भवति जरा
यु जरया गर्भस्य जरया यूयतऽइति वेममपां च संगमने सूर्यस्य च शिशुमि

ववि ञ्जामन्ति भीरि हंति लिहंति स्तुवंति वर्धयंति पूजयंतीतिँक्ष्णुः श्रांमनीषो भ
वति श्रीञ्चोति र्मास्याद्दानकर्मणश्चिरलभ्योगर्भो भवत्य = वो = य सुनीतिरसून्न
यति तस्यैषा भवति ॥ ३९ ॥ असुनीते मनोऽ अस्मासु धारय जीवातवे सु प्र तिरा
नऽ आयुः ॥ रारंधि नः सूर्यस्य संदृशि घृतेन त्वं तन्वं वर्धयस्व ॥ असुनीते मनो
स्मासु धारय चिरं जीवनाय प्रवर्धय च नऽ आयू रंधय च नः सूर्यस्य संदर्शना
य रध्यतिर्वशगमनेपि दृश्यते ॥ मा रधाम द्विषते सोम राजं नित्यपि निगमो भव
ति घृतेन त्वमात्मानं तन्वं वर्धयस्वर्तो व्याख्यातस्तस्यैषा भवति ॥ ४० ॥ ऋतस्य हि

श्रुरुधः संति पूर्वीःऽ र्न तस्य धीतिईजिनानि हंति ॥ स्तनस्य श्लोको बधिरा
नेतई कर्णौ बुधानः शुचमानःऽ आयोः ॥ स्ततस्य हिश्रुरुधः संति पूर्वीःऽ र्ने
तस्य प्रज्ञा वर्जनीयानि हंतिऽ स्ततस्य श्लोको बधिरस्योऽपि कर्णायोत्रण
त्रिबधिरो बद्धः श्रोत्रैः कर्णौ बोधयं दीप्यमानश्चाऽयोरयनस्य मनुष्यस्य
ज्योतिषो यो इकस्य वैंदुरिं धेरुन त्रैर्वातस्येषा भवति ॥ ६१ ॥ व्रत ह्वे चेयं
भय्यायेंदवे हव्यो नयऽ इषवान्मन्मरेजति रक्षोहा मन्मरेजति ॥ स्वयं सोऽ
अस्मदानिदो वधैरजेत दुर्मतिं ॥ अवस्रवेदघशंसोवतरमवक्षुद्रमिव

स्त्रवेत॥ अब्रवीत इत्यायें दवै हव नार्ह ऽइव यऽइषवानं नवान्कामयान्वा
मननानिचनोरेजयतिरक्षोहाचबलेनरेजयतिस्वयंसो स्मदभिनिं
दितारं वृधेरजेतदुर्मतिं॥ अवस्त्रवेद घ्रांसर्वस्ततनश्चावतरं क्षुद्रमिवा
वस्त्रवेदभ्यासे भूयांसमर्थं मन्यंते यथाहो दर्शनीयाहो दर्शनीयेति तत्प
रुच्छेपस्यशीलं परुच्छेपऽऋषिः पर्ववच्छेपः परुषिपरुषिशेपोस्येतिवै
तीमानिसप्तविंशतिर्दैवतानामधेयान्यनुक्रांतानिसूक्तभांजिहविर्भां
जितेषामेतान्यहविर्भांजिवेनोसुनीतिऽऋतऽइंदुः प्रजापतिः प्रजानांपाता

वापालयितावातस्यैषाभवति॥४२॥प्रजापतेनत्वदेतान्यन्योविश्वाजातानि
परिताबभूव॥यत्कामास्तेजुहुमस्तंनोऽअस्तुवयंस्यामपतयोरयीणां॥प्र
जापतेनहित्वदेतान्यन्यःसर्वाणिजातानितानिपरिबभूवयत्कामास्तेजु
हुमस्तंनोऽअस्तुवयंस्यामपतयोरयीणामित्याशीरहिर्व्याख्यातस्तस्यैषा
भवति॥४३॥अब्जामुक्थैरहिंगृणीषेबुध्नेनदीनांरजःसुषीदंन्॥अप्सु
जमुक्थैरहिंगृणीषेबुध्नेनदीनांरजःसूदकेषुसीदन्तुंबुध्नमंतरिक्षंबद्धाऽ
अस्मिंधृताऽआपऽइतिवेदमपीतरद्बुध्नमेतस्मादेवबद्धाऽअस्मिंधृताः

त्राणाऽइतियोहिःसबुध्न्योबुध्नमंतरिक्षंतंनिवासात्तस्यैषाभवति॥४४॥
मानोहिर्बुध्न्योरिषेधान्मायज्ञोअस्यस्त्रिधदृतायोः॥माचनोहिर्बुध्न्योरेषणा
यधान्मास्ययज्ञोरवाचस्त्रिधद्यज्ञकामस्यसुपर्णोव्याख्यातैस्यैषाभवति॥ स्त
६० ॥४५॥एकःसुपर्णःससमुद्रमाविवेशसऽइदंविश्वंभुवनंविचष्टे॥तंपा
केनमनसापश्यमंतितस्तंमातारेह्ळिसऽउरेह्ळिमातरं॥एकःसुपर्णःस ६०
२नि समुद्रमाविशतीतिसऽइमानिसर्वाणिभूतान्यभिविपश्यतीतितंपाकेनमनसाप
श्यमंतितऽइत्यृषेर्दृष्टार्थस्यप्रीतिर्भवत्याख्यानसंयुक्तातंमातारेह्ळिवा

गेषामाध्यमिकासऽउमातरंरेह्णिपुरूरवाबहुधारोरूयतेतस्यैषाभवति॥४६॥
समस्मिंजायमानऽआसतग्नाऽउतेमवर्धन्नद्यःस्वगूर्त्ताः॥महेयत्वापुरू
रवोरणायावर्धयंदस्युहत्यायदेवाः॥समासतास्मिंजायमानेग्नागमना
दापोदेवपत्न्योवाऽपिचैनमवर्धयन्नद्यःस्वगूर्त्ताः॥स्वयंगामिन्योमहते
चयत्वापुरूरवोरणायरमणीयायसंग्रामायऽवर्धयंदस्युहत्यायच
देवादेवाः॥४७॥धी॥अथातोमध्यस्थानावायवायाह्यासस्त्राणा
सोनीचीनबारंतमृषिमारुद्वायेयातेदिद्युज्जराबोधाऽदर्दर्यो

जातोविदृक्षानश्रापिनडुमऽमास्यमवतंक्षेत्रस्यपतिःक्षेत्रस्य
पतिनाक्षेत्रस्यपतेऽमीवहापुनरेहियोऽजनिधर्मःपरेयिवांसंसे
नेवसृष्टामित्रोजनान्हिरण्यगर्भोयेतेसरस्वोविश्वकर्मासर्वस्य
कर्त्ताविश्वकर्माविमनाविश्वकर्मन्हविषात्यमूषुसद्यश्चित्वया
मन्योऽआदधिक्राःसवितान्हिरण्यस्तूपोदेवस्त्वष्टावातऽआवातु
प्रतित्यमभित्वावेनोवेनतेरयंवेनोऽसुनीतेऽऋतस्यहिप्रतद्वोचेयं
प्रजापतेऽआप्नुवथैमानोहिरेकःसुपर्णःसमस्मिन्त्सप्तचत्वारिंशात्॥
॥छ॥इत्युत्तरषट्केनैरुक्तेचतुर्थोऽध्यायःसमाप्तः॥छ॥

॥ हरिः ॐ रसु ॥ श्येनो व्याख्यातस्तस्यैषा भवति ॥ १ ॥ आदाय श्ये
नो ऽ अभरत्सोमं सहस्रं सवाँ ऽ अयुतं च साकं ॥ अत्रा पुरंधिरजहाद
रातीर्मदे सोमस्य मूरा ऽ अमूरः ॥ आदाय श्येनो हरत्सोमं सहस्रं स
वानयुतं च सहस्रसहस्रं सहस्रसाव्यमभिप्रेतं तत्रायुतं सोमभक्षा
त्तत्संबंधेनायुतं दक्षिणा ऽ इति वा तत्र पुरंधिरजहादमित्रान
दानानिति वा मदे सोमस्य मूरा ऽ अमूर ऽ इत्यैन्द्रे च सूक्ते सोम
पानेन च स्तुतस्तस्मादिदं मन्यंत ऽ ओषधिः सोमः सुनोतेर्यदे

नमभिष्टुण्वंति बकुल्लमस्य नैघंटुकं रत्नमाश्चर्यमिव प्राधान्येनेत
स्य पावमानीष्टुंनिदर्शनायोदाहरिष्यामः॥२॥स्वादिष्ठया मदि
ष्ठया पवस्व सोम धारया॥ इंद्राय पातवे सुतः॥ इति सा निगदव्या
ख्याताः ऽथैषापरा भवति चंद्रमसो वैतस्य वा॥३॥ सोमं मन्यते प
पिवान्यत्संपिंषंत्योषधिं॥ सोमं यं ब्रह्माणो विदुर्न तस्याश्नाति क
श्चन॥ सोमं मन्यते पपिवान्यत्संपिषंत्योषधिमिति वृथासुतम
सोममाह सोमं यं ब्रह्माणो विदुरिति न तस्याश्नाति कश्चनाय

ज्येत्यधियज्ञमथाधिदैवतं सोमं मन्यते पपिवान्यत्संपिंषंत्योषधि
मितियजुः स्तुतमसोममाहुः सोमं यं ब्रह्माणो विदुश्चंद्रमसं नत
स्याश्नाति कश्चनादेवः इत्यथैषापरा भवति चंद्रमसो वै तस्य वा ॥४॥
यत्वा देव प्रपिबंति ततः आप्यायसे पुनः ॥ वायुः सोमस्य रक्षिता स
मानां मासः आकृतिः ॥ यत्वा देव प्रपिबंति ततऽआप्यायसे पुन
रिति नाराशंसानभिप्रेत्य पूर्वपक्षापरपक्षाविति वा ॥ वायुः सो
मस्य रक्षितो वायुमस्य रक्षितारमाहुः साहचर्याद्रसहरणाद्वा

समानां संवत्सराणां मासः आकृतिः सोमो रूपविशेषैरोषधिश्चं
द्रमा वा चंद्रमाश्चांद्रमसमिति चंद्रो माता चांद्रमानमस्येति वा चंद्रश्चं
द्रतेः कांतिकर्मणश्चंदनमित्यप्यस्य भवति चारु द्रमति चिरं द्रु
मति चमे र्यपूर्वं चारुरुचेर्विपरीतस्य तस्यैषा भवति ॥ ८ ॥ न
वो नवो भवति जायमानो ह्नां केतुरुषसामेत्यग्रं ॥ भागं देवेभ्यो
विदधात्यायन्प्र चंद्रमास्तिरते दीर्घमायुः ॥ नवो नवो भवति जा
यमानः इति पूर्वपक्षादिमभिप्रेत्याऽह्नांकेतुरुषसामेत्यग्रमि

त्यपरपश्चांतमभिप्रेत्याः द्वित्यदैवतो द्वितीयः पादः इत्येके भागं देवेभ्यो
विदधात्यायं नित्यधर्मा सेज्या मभिप्रेत्य प्रवर्धयते चंद्रमा दीर्घमायु
र्मृत्युर्मारयतीति सतो मृतं च्यावयतीति र्वा न्यातबल्लाक्ष्यो मेऽङ्गल्य स्त
स्यैषा भवति ॥ ६ ॥ परं मृत्यो ः अनु परेहि पंथां यस्ते स्व इतरो देवयाना
त ॥ चक्षुष्मते शृण्वते ते ब्रवीमि मा नः प्रजां रीरिषो मोत वीरान् ॥
परं मृत्यो ध्रुवं मृत्यो ध्रुव परेहि मृत्यो कथितं ते न मृत्यो मृतं च्यावय
ते भवति मृत्योम देर्वा मुदेर्वा तेषामेषा भवति ॥ ७ ॥ त्वेष मित्था

विश्वानरो व्याख्यातस्तस्यैषा भवति ॥८॥ प्र वो॑ म॒हे मंद॑माना॒यांध॒सोर्चा॑+२
स॒मर॑णं॒ शिमी॑वतो॒रिंद्रा॑विष्णू सुत॒पा वा॑मुरुष्यति ॥ या मर्त्या॑य प्रतिधी॒यमा॑
न॒मित्कृ॒शानो॒रस्तु॑र॒सना॑मुरु॒ष्यथः॑ ॥ इति सा निगदव्याख्याता वि॒श्वान॑रा
य वि॒श्वाभु॑वे ॥ इंद्र॑स्य॒ यस्य॑ सु॒मखं॒ सहो॒ महि॒ श्रवो॑ नृ॒म्णं च॒ रोद॑सी स॒पर्य॑तः ॥
प्रार्चत यूयं स्तुतिं महतेंधसोन्नस्य दात्रे मंदमानाये स्तूयमानाये शब्दाय
मानायेति वा विश्वानराय सर्वं विभूतायेंद्रस्य यस्य प्रीतौ सुमहद्बलं महच्च
श्रवणीयं यशो नृम्णं च बलं नृन्नतं न द्यावापृथिव्यो वः परिचरतऽइति क
र्मन्यं मध्यमादेवमयस्यंतस्यैषा परा भवति ॥९॥ उदु॒ ज्योति॑र॒मृतं॑ वि॒श्व

मोदमानाय ४

जन्यं विश्वानरः सविता देवोऽश्रेतु ॥ वदद्भिश्च यज्ज्योतिरमृतं सैजन्यं विश्वा र्व
नरः सविता देव इति धाता सर्वस्य विधाता तस्यैषा भवति ॥ १० ॥ धाता ददा
तु दाशुषे प्राचीं जीवातुमक्षितां ॥ वयं देवस्य धीमहि सुमतिं सत्यधर्मणः ॥ धा
ता ददातु दत्तवते श्वद्वुं जीविकामनु पक्षीणां वयं देवस्य धीमहि सुमतिं
कल्याणीं मतिं सत्यधर्मणो विधाता धाता आख्या ख्याता तरत्तस्यैष निपातो
भवति बहुदेवतायामृचि ॥ ११ ॥ सोमस्य राज्ञो वरुणस्य धर्मणि बृहस्पतेर
नुमत्या ऽ उ शर्मणि ॥ तवाहमद्य मघवन्नुपस्तुतौ धातर्विधातः कलशाँ॥ त

अभक्षयं॥ इत्येताभिर्देवताभिरभिषस्तूतः सोमकलशान भक्षयमि
तिकलशाः कस्मात्कलाः अस्मिंछेरते मात्राः कलिश्च कलाश्च किर
तेर्विकीर्यमात्राः॥१०॥ अथातो मध्यस्थाना देवगणास्तेषां मरुतः
प्रथमागामिनो भवंति मरुतो मितराविणो वा मितरोचिनो वा महद्
द्रवंतीति वा तेषामेषा भवति॥१३॥ आविद्युन्मद्भिर्मरुतः स्वर्कै र
थैभिर्यातऽऋष्टिमद्भिरश्वपर्णैः॥ आवर्षिष्ठया नऽइषा वयो न
पप्तता सुमायाः॥ विद्युन्मद्भिर्मरुतः स्वर्कैः स्वंचनैरिति वा स्वर्च

नैरितिर्वास्वर्ग्निर्ज्जिरितिवारथैरायालऽन्हश्चिमद्भिरश्चपर्यैरश्चपत
नैर्वर्षिंछेनचनोंनेनेवयऽइद्वापलतसुमायाःकल्याणकर्माणेवोक
ल्याणपुण्यावोरुद्राव्याख्यातास्तेषामेषाभवति॥१४॥आरुद्रासऽइंडुवंतः
सज्जोषसोहिरण्यरथाःसुवितायगंतन॥इयंवोऽअस्मत्प्रतिहर्यतेम
तिस्तृष्णजेनदिवऽउत्सोऽउदन्यवे॥आगच्छतरुद्राऽइंदुणासहजोषणाः
सुवितायकर्मणोऽइयंवोस्मदपिप्रतिकामयतेमतिस्तृष्णजऽइवदि
वऽउत्साऽउदन्यवेतृष्णक्ष्यतेरुदन्युरुदन्यतेऽज्ञेभवऽउरुभांतीति
वर्तेनभांतीतिवर्तेनभवंतीतिवातेषामेषाभवति॥१५॥विद्धी

शमीतरणित्वेनवाघतोमर्त्तासःसंतोऽअमृतत्वमानशुः॥सौधन्वना
ऋभवःसूरचक्षसःसंवत्सरेसमपृच्यंतधीतिभिः॥कृत्वाकर्माणिक्षि
प्रत्वेनवोढारोमेधाविनोवामर्त्तासःसंतोऽमृतत्वमानशिरेसौधन्व
नाऽऋभवःसूरख्यानावासूरप्रज्ञावासंवत्सरेसमपृच्यंतधीतिभिः
कर्मभिःऽऋभुर्विभ्वावाजऽइतिसुधन्वनऽआंगिरँस्यत्रयःपुत्राबभू
वुस्तेषांप्रथमोत्तमाभ्यांबहुवन्निगमाभवंतिनमध्यमेनतदेतदृभो
श्चबहुवचनेनचमसस्यचसंस्तवेनबहूनिदशतयीषुसूक्तानिभ
वंत्यादित्यरश्मयोप्यृभवऽउच्यंते॥अगोह्यस्ययदसस्तनागृहेतद

थेदमृभवोनानुगछथ॥ अगोह्य॰ आदित्योगूहनीयस्तस्य यदस्वप
थगृहे यावत्तत्र भवथन तावदिह भवथेत्यंगिरसो व्याख्यातास्तेषा
मेषा भवति॥१६॥ विरूपास॰ इदृषयस्त॰ इद्गंभीरवेपसः॥ ते॰अं
गिरसः सूनवस्ते॰अग्नेः परिजज्ञिरे॥ बहुरूपा॰ऋषयस्ते गंभी
रकर्माणो वा गंभीरप्रज्ञा वा तेंगिरसः पुत्रास्तेग्नेरधिजज्ञिरे॰इ
त्यग्निजन्म पितरो व्याख्यातास्तेषामेषा भवति॥१७॥ उदीरता
मवर॰उत्परास॰उन्मध्यमाः पितरः सोम्यासः॥ असुंय॰ईयुरवृ

काऽऋतज्ञास्तेनोवंतुपितरोहवेषु॥ उदीरतामवरऽउदीरतांपरऽउदी
रतांमध्यमाः पितरः सोम्याः सोमसंपादिनस्ते सुंयेप्राणमन्वीयुरवृकाऽ
अनमित्राः सत्यज्ञा वा यज्ञज्ञा वा ते नःऽआगच्छंतु पितरो ह्वानेषु मा
ध्यमिकोयमःऽहूत्वा हुस्तस्मान्माध्यमिकान्पितॄन्मन्यंतेंऽगिरसोव्या
ख्याताः पितरो व्याख्याता भृगवो व्याख्याताःऽअथर्वाणोथर्वनवंतस्थ
र्वतिश्चरतिकर्मा तत्प्रतिषेधस्तेषामेषा साधारणा भवति॥१८॥
अंगिरसोनः पितरोनवग्वाऽअथर्वाणोभृगवः सोम्यासः॥ तेषां
वयंसुमतौयज्ञियानामपिभद्रेसौमनसेस्याम॥ अंगिरसोनः

पितरौनवगतयोर्नवनीतगतयोर्वाऽथर्योभगवःसोम्याःसोम
संपादिनस्तेषांवयंसुमतौकल्याणंपमतौयज्ञियानामपिचैषांभ
द्रेभंदनीयेभाजनवतिर्वाकल्याणेमनसिस्यामेतिमाध्यमिको
देवगणऽइतिनैरुक्ताःपितरऽइत्याख्यानमथाप्यृषयःस्तूयंते
॥१९॥सूर्यस्येववृक्षथोज्योतिरिषांसमुद्रस्येवमहिमागंभीरः॥
वातस्येवप्रजवोनान्येनस्तोमोवसिष्ठाऽअन्वेतवेवः॥इतिय
थाऽआप्याऽआप्नोतेस्तेषामेषनिपातोभवत्यैंद्र्यामृचि॥२०॥

स्तुषेय्यं पुरुवर्पसमृभ्वमिनतममाप्त्यमाप्त्यानां ॥ आदर्षते शवसा
सप्तदानून्प्रसाक्षते प्रतिमानानि भूरि ॥ स्तोतव्यं बहुरूपमुरुभू
तमीश्वरतममाप्तमाप्त्यानामादृणाति यः शवसा बलेन
सप्तदानॄन्निवासप्तदानयौतिवोप्रसाक्षते प्रतिमानानि बहूनि
साक्षति राप्नोति कर्मा ॥ २१ ॥ अथातो मध्यस्थाना स्त्रियस्तासाम
दितिः प्रथमागामिनी भवत्यदितिर्व्याख्याता तस्या एषा भव
ति ॥ २२ ॥ दक्षस्य वादिते जन्मनि व्रते राजाना मित्रावरुणा वि

वाससि॥अतूर्त्तपंथाःपुरुरथौऽअर्यमासप्तहोताविषुरूपेषुजन्म
सु॥दक्षस्यवादितेजन्मनिव्रलेकर्मणिराज्ञानौमित्रावरुणौपरि
चरसिविवासति:परिचर्यायौहविषांऽआविवासतीस्याच्रा
स्तेवर्ऽत्वतूर्त्तपंथाऽत्वरमाणपंथाबहुरथोर्यमादित्योरीन्निय
छतिसप्तहोतासप्तास्मैरश्मयोरसानभिसंनामयंतिसप्ते
नमऋषयस्तुवंतीतिवाविषुरूपेषुँकर्मसूदयेवादित्योदक्षस्य‹इ जन्मसु २
क्ष्वाकुरादित्यमध्येचस्कतोऽदितिर्दक्षायथी॥अदितेर्दक्षोऽ

आजायत दक्षाद्दितिः परीति च तत्कथमुपपद्येत समानजन्मानौ
स्यातामित्यपि वा देवधर्मेणेतरेतरजन्मानौ स्यातामितरेतरप्रकृती॰
अग्निरप्यदितिरुच्यते तस्यैषा भवति॥२३॥यस्मैत्वंसुद्रविणोदद
शोनागास्त्वमदिते सर्वताता॥यंभद्रेणशवसाचोदयासिप्रजाव
ताराधसातेस्याम॥यस्मैत्वंसुद्रविणोददास्यनागास्त्वमनपराध
त्वदितेसर्वासुकर्मततिष्वागःआङ्पूर्वाद्गमेरेनःएतेःकिल्बिषं
किल्भिदंसुकृतकर्मणोभयंकीर्तिमस्यभिनत्तीतिवायंभद्रेण

शवसाबल्लेनचोदयसिंध्रजावतौंराधसाधनेनंतेवयमिहस्यामेत्तिसर व
मासरणात्तस्याःऽएषाभवत्ति॥२४॥किमिछंतीसुरमाप्रेदमानड्दू
रेह्यध्वाजगुरिःपराचैः॥कास्मेहितिःकापरितक्म्यासीत्कथंरसायाऽअ
तरःपयांसि॥किमिछंतीसरमेदंप्रानड्दूरेह्यध्वाजगुरिर्जंगम्यतेः
परांचनैरचितःकातेस्मास्वर्थीहितिरासीत्किंपरितकनंपरितक्म्या
रात्रिःपरितःऽएनांतक्मतक्मेत्युष्णनामकैतेवइतिसतःकथंरसा
याऽअतरःपयांसीतिरसानदीरसतेःशब्दकर्मणःकथंरसानिता

न्युदकानीतिवोदेवशुनींद्रेणप्रहितापणिभिरसुरैःसमूदऽइत्या
ख्यानंसरस्वतीव्याख्याता तस्याऽएषाभवति॥२५॥पावकानःसर
स्वतीवाजेभिर्वाजिनीवतीयज्ञंवष्टुधियावसुः॥पावकानःसर
स्वत्यंन्नैरंनवतीयज्ञंवष्टुधियावसुःकर्मवसुस्तस्याऽएषापराभ
वति॥२६॥महोऽअर्णःसरस्वतीप्रचेतयतिकेतुना॥धियोवि
श्वाविराजति॥महदर्णःसरस्वतीप्रचेतयतिप्रज्ञापयतिकेतु
नाकर्मणाप्रज्ञयावेमानिचसर्वाणिप्रज्ञानान्यभिविराजति

वागर्थेषु विधीयते तस्मान्माध्यमिकां वाचं मन्यंते वाग्व्याख्याता तस्याऽएषा
भवति॥२७॥ यद्वाग्वदंत्यविचेतनानि राष्ट्री देवानां निषसाद मंद्रा॥ चतस्र
ऊर्जं दुदुहे पयांसि क्वस्विदस्याः परमंजगाम॥ यद्वाग्वदंत्यविचेतनान्य
विज्ञातानि राष्ट्री देवानां निषसाद मंद्रा मदना चतस्रोनुदिशोऽऊर्जं
दुदुहे पयांसि क्वस्विदस्याः परमंजगामेति यत्पृथिवीं गच्छतीति वाय
दादित्यरश्मयो हरंतीति वा तस्याऽएषापरा भवति॥२८॥ देवीं वाचमजन
यंत देवास्तां विश्वरूपाः पशवो वदंति॥ सा नो मंद्रेषमूर्जं दुहाना धेनु

र्वाग्स्मानुपसुष्टुतेतु॥ देवींवाचमजनयंतदेवास्तांसर्वरूपाःपशवोवदं
तिव्यस्कवाच॥ सानोमदनोऽनंचरसंचदुहानाधेनुर्वागस्मानुपैतु
सुष्टुतानुमतीऽयस्कवाचश्चेऽराकेतिदेवपत्न्याविति नैरुक्ताः पौर्णमास्या
विति याज्ञिकाः या पूर्वापौर्णमासी सानुमतिर्योत्तरा सा राकेति विज्ञा
यतेऽनुमतिरनुमननात्तस्याः एषा भवति॥ २९॥ अन्विदनुमते
त्वंमन्यासैशंचनस्कृधि॥ क्रत्वेदक्षायनोहिनुप्रणः आयूंषितारिषः॥
अनुमन्यस्वानुमते त्वंसुखंचनःकुरुअन्नंचनोऽपत्यायधेहि प्रवर्द्धयच

नःआपूराकारातेर्दानकर्मणोस्तस्याःएषाभवति॥२०॥राकामहंसुह
वांसुष्टुतीहुवेशृणोतुनःसुभगाबोधतुत्मना॥सीव्यत्वपःसूच्याछिद्य
मानयोददातुवीरंशतदायमुक्थ्यम्॥राकामहंसुह्वानांसुष्टुत्याह्व
येशृणोतुनःसुभगाबोधत्वात्मनासीव्यत्वपःप्रजननकर्मसूच्याछि
द्यमानयासूच्यासीव्यतेर्ददातुवीरंशतप्रदमुक्थ्यंवक्तव्यप्रशंसंसि
२ति नीवालीकुहूरितिदेवपत्न्याविति नैरुक्ताःअमावास्येःइतियाज्ञिका
१वा यापूर्वामावास्यासासिनीवालीयोत्तरासाकुहूरितिविज्ञायतेसिनीवा

न्नीसिनमंनंभवतिसिनातिभूतानिवालंपर्ववृणोतेस्तस्मिंनंनवतीवालि
नीवावालेनेवास्यामणुत्वाच्चंद्रमाःसेवितव्योभवतीतिवातस्याऽएषाभव
ति॥३१॥सिनीवालिपृथुष्टुकेयादेवानामसिस्वसा॥जुषस्वहव्यमाहुतं
प्रजांदेविदिदिड्ढिनः॥सिनीवालिपृथुजघनेस्तुकस्त्यायतेःसंघातःपृ
थुकेशस्तुकेपृथुस्तुकेवायादेवानामसिस्वसास्वसासुऽअसास्वेषुसी
दतीतिवाजुषस्वहव्यमदनंप्रजांचदेविदिदिड्ढिनःकुहूर्गूहतेःक्वाभूदि
तिवाक्वसतीहूयतःइतिवाक्वाहुतंहविर्जुहोतीतिवातस्याऽएषाभव

ति॥ ३२॥ कुहूमहं सुवृतं विद्मनापसमस्मिन्यज्ञे सुहवां जोहवीमि॥ सानो
ददातु श्रवणं पितॄणां तस्यै ते देवि हविषा विधेम॥ कुहूमहं सुवृतां विदि त
कर्माणमस्मिन्यज्ञे सुह्वानामाह्वये सानो ददातु श्रवणं पितॄणां पित्र्यं ध
नमिति वा पित्र्यं प्रजाः इति वा तस्यै ते देवि हविषा विधेमेति व्याख्यातं य
मी व्याख्याता तस्याः एषा भवति॥ ३३॥ अन्यमू षु त्वं यम्यन्यः उ त्वां परि ष्व
जाते लिबुजेव वृक्षं॥ तस्य वा त्वं मनः इच्छा स वा तवाधा कृणुष्व संविदं
सुभद्राम्॥ अन्यमेव हि त्वं यम्यन्यस्त्वां परिष्वंक्ष्यते लिबुजेव वृक्षं तस्य

वात्वंमनऽइच्छासवालवोऽधानेनकुरुषसंविदंसुमनड्वांकल्यायामड्वांयमी
यमंचकमेतांप्रत्याचचक्षऽइत्याख्यानं ॥३४॥ उर्वशीव्याख्याता तस्याऽएषाभ
वति ॥३५॥ विद्युंनयापतंतीदविद्योद्भरंतीमेऽअप्याकाम्यानि ॥ जनिष्टोऽअ
पोनर्यः सुजातः प्रोर्वशीतिरतदीर्घमायुः ॥ विद्युदिवयापतंत्यद्योततहरं
तीमेऽअप्याकाम्यान्युदकान्यंतरितक्षलोकस्य यदानून मयंजायेतोऽ
द्भ्योध्यपऽइतिनर्योमनुष्योनरेभ्योहितोनरापत्यमितिवा सुजातः सुजा
ततरोथोर्वशीप्रवर्धयतेदीर्घमायुः पृथिवीव्याख्याता तस्याऽएषाभ

यति॥ ४६॥ वळि॒त्थापर्वतानांखिद्रंबिभर्षिपृथिवि॥ प्रयाभूमिंप्रवत्वतिम॒ह्ना वि
ह्ना जि॒नोषिमहिनि॥ सत्यंत्वंपर्वतानांमेघानांखेदनंछेदनंभेदनंबल
ममुत्रधारयसिपृथिवि विप्रजिन्वसियाभूमिंप्रवणवतिमहत्वेनमहती
स्युदकवतीतिवैन्द्राणींद्रस्यपत्नीतस्याः एषाभवति॥ ४७॥ इं॒द्रा॒णीमा॒
सुनारिषुसुभगाम॒हमश्रवं॥ न॒ह्यस्याः अपरंच॒नज॒रसा॒मरते॒प
ति॒र्विश्वस्मा॒दिंद्र॒ उत्तरः॥ इंद्राणीमासुनारिषुसुभगामहमश्रृणवं
नह्यस्याः अपरामपिसमांजरयाम्रियतेपतिः सर्वस्माद्यः इंद्र उ

शरस्तमेंद्रू मस्तस्याऽएषापरा भवति॥१८॥ नाहमिंद्राणि रारण सख्युर्वृषा
कपेऽर्ऋते॥ यस्येदमप्यं हविः।प्रियं देवेषु गछति विश्वस्मादिंद्रऽउत्तरः॥
नाहमिंद्राणि रमे सख्युर्वृषाकपेऽर्ऋते यस्येदमप्यं हविरप्सु श्रृतमद्भिः सं
स्कृतमिति वा प्रियं देवेषु निगछति सर्वस्माद्यऽइंद्रऽउत्तरस्तमेंद्रू मोगो
रीरीचतेर्ज्वलतिकर्मणोऽयमपीतरो गोरो वर्णऽएतस्मादेवंप्रद्रू स्यो भ
वतित स्याएषापरा भवति॥१९॥ गोरीर्मिमाय सलिलानि तक्षत्येकप
दी द्विपदी सा चतुष्पदी॥ अष्टापदी नवपदी बभूवुषी सहस्राक्षरा पर

दिग्भिश्चावांतर २

मेव्योमन्॥गौरीर्निर्मिमायसलिलानितक्षतीकुर्वत्येकपदीमध्यमेनद्विप
दीमध्यमेनचादित्येनचचतुष्पदीदिग्भिरष्टापदीदिग्भिश्चनवपदीदि
ग्भिश्चावांतरदिग्भिश्चादित्येनचसहस्राक्षराबहूदकापरमेव्यवनेत
स्याःएषापराभवति॥४०॥तस्याःसमुद्राऽअधिविक्षरंतितेनजीवंति
प्रदिशश्चतस्रः॥ततःक्षरत्यक्षरंतद्विश्वमुपजीवति॥तस्याःसमुद्राऽ
अधिविक्षरंतिवर्षंतिमेघास्तेनजीवंतिदिगाश्रयाणिभूतानिततः
क्षरत्यक्षरमुदकंतत्सर्वाणिभूतान्युपजीवंतिगौर्व्याख्याता॥तस्याऽए

षा भवति॥ ४१॥ गौरमीमेदनु वत्सं मिषंतं मूर्द्धानं हिङ्ङकृणोन्मातवा उ॥ सृक्वा
णं घर्ममभिवावशाना मिमाति मायुं पयते पयोभिः॥ गौरन्वमीमेद्वत्सं निमि
षंतमनिमिषंतमादित्यमिति वा मूर्धानमस्याभिहिङ्ङकरोन्मननाय सृक्का
णं सरणं घर्मं हरणमभिवावशाना मिमाति मायुं प्राप्यायते पयोभिर्मा
७५ युमिवादित्यमिति वा वागेषा माध्यमिका घर्मधुगिति याज्ञिका धेनुर्ध ७५
यतेर्वा धिनोतेर्वा तस्या एषा भवति॥ ४२॥ उप ह्वये सुदुघां धेनुमेतां
सुहस्तो गोधुगुत दोहदेनां॥ श्रेष्ठं सवं सविता साविषन्नोऽभीद्धो घर्म

स्तदुषुप्रवोचम्॥उपह्वयेसुदोहनांधेनुमेतांकल्याणहस्तोगोधुगपिचदोग्ध्ये
नांश्रेष्ठंसवंसवितासुनोतुनऽइत्येषहिश्रेष्ठःसर्वेषांसवानांयदुदकंयद्वाप
योजुषमद्भीद्धोघर्मस्तत्सुप्रब्रवीमिवागेषामाध्यमिकाघर्मधुगितियाज्ञि
काऽअघ्न्याहंतव्याभवत्यघघ्नीतिवातस्याऽएषाभवति॥४४॥सूयवसा
ग द्भगवतीहिभूयाऽअथोवयंभगवंतःस्याम॥अद्धितृणमघ्न्येविश्वदानींपिबशु
द्धमुदकमाचरंती॥सुयवसादिनीभगवतीहिभवाऽथेदानींवयंभगवं
तःस्यामाऽद्धितृणमघ्न्येसर्वदापिबचशुद्धमुदकमाचरंतीतस्याऽएषाप

राभवति॥८४॥हिंकृण्वतीवसुपत्नीवसूनांवत्समिच्छंतीमनसाभ्यागात्॥
दुहामश्विभ्यांपयोऽअघ्न्येयंसावर्द्धतांमहतेसौभगाय॥इतिसानिगदव्या
ख्यातापथ्याःस्वस्तिःपंथाऽअंतरिक्षंतंनिवासात्तस्याऽएषाभवति॥८५॥
स्वस्तिरिद्धिप्रपथेश्रेष्ठारेक्णस्वत्यभियावाममेति॥सानोऽअमासोऽ
अरणेनिपातुस्वावेशाभवतुदेवगोपा॥स्वस्तिरेवहिप्रपथेश्रेष्ठारेक्णस्या
स्वतीधनवत्यभ्येतियावसूनिवननीयोसानोमागृहेसानिरमणेसा नि
निर्गमनेपातुस्वावेशाभवतुदेवीगोप्त्रीदिवागोपायवितिदिवाऽएनां

गोपा यंतीति वोषा व्याख्याता तस्याः एषा भवति॥४६॥ अपोषाऽअनसः सरत्सं
पिष्टादह बिभ्युषी॥ नियत्सीं शिश्नथद्वृषा॥ अपासरदुषाऽअनसः संपिष्टा
न्मेघाद्बिभ्युष्यनो वायुरनितेरपि वोपमार्थे स्यादनसऽइव शकटादिवा
नः शकटमानद्धमस्मिंश्चीवरमनितेर्वा स्याज्जीवनकर्मणऽउपजीवं
त्येनन्मेघोप्यनःऽएतस्मादेव यंनिरशिश्नथद्वृषा वर्षिता मध्यमस्तस्या
ऽएषापरा भवति॥४७॥ एतदस्याऽअनः शये सुसंपिष्टं विपाश्या॥
ससार सींपरावतः॥ एतदस्याऽअनःऽआशेते सुसंपिष्टमितरदि

वृविपाद्विविमुक्तपाद्विसंसारोषाः परावर्तः क्षेरितवतः परागता
दैळा याख्यातोतस्याऽ एषा भवति॥४८॥ अभि नऽ इळा यूथस्य
मातास्मन्नदीभिरुर्वशीवा गृणातु॥ उर्वशीवा बृहद्दिवा गृणाना
नाभ्यूर्ण्वाना प्रभृथस्यायोः॥ सिषक्तु नऽ ऊर्जव्यस्य पुष्टेः॥ अभि
गृणातु नऽ इळा यूथस्य मातासर्वस्य मातास्मद्भिनदीभिरुर्व
शीवा गृणातु उर्वशीवा बृहद्दिवा गृणानाऽभ्यूर्ण्वाना प्रभृथ
स्य प्रभृतस्यायोरयनस्य मनुष्यस्य ज्योतिषो वोदकस्य वा

महद्दिवार

सेवतांनोंनस्यपुष्टेरोदसीरुद्रस्यपत्नीतस्याऽएषाभवति॥४१॥
रथंनुमारुतंवयंश्रवस्युमाहुवामहे॥आयस्मिन्तस्थौसुरणा
निबिभ्रतीसचामरुत्सुरोदसी॥रथंक्षिप्रंमारुतंमेघंवयंश्रव
णीयमाहुयामहेऽआयस्मिंतस्थौसुरमणीयान्युदकानिबि
भ्रतीसचामरुद्भिःसहरोदसीरोदसी॥८०॥छ॥त्रैयेनोव्याख्या
तऽआदायस्वादिष्ठयोसोमंमन्यतेपख्वादेवंनवोनवःपरंम्
स्योतलेषमिथ्याप्रवोमहेऽव्रडुज्योतिर्धाताददातुसोमस्यराज्ञोऽ

थातोमध्यस्थानादेवगणाः॥आविद्युन्मद्भिरारुद्रासोविष्ट्वीशमीवि
रूपासं॥उदीरतामवरें॥गिरसोनःसूर्यस्येववस्तुषेष्यमथातोमध्यस्था
नास्त्रियोदक्षस्यवायस्मैत्वंकिमिछंतीपावकानोमहो॥अर्णोयद्वा
ग्वदंतीदेवींवाचमन्विदनुमतेराकामहंसिनीवालिकुहूमहमन्यमूषु
र्वश्रीविद्युंनवक्षिधेंद्राणीनाहमिंद्राणिगौरीर्मिमायतस्याःसमुद्रागौर
मीमेदुपह्वयेसूयवसाद्भिंरूप्यवतीस्वस्तिरिध्यपेषा॥तदस्यो॥अश्विन॥इला
रथंनुपंचाशत्॥५॥इतिनैरुक्तेउत्तरषट्केपंचमोध्यायःसमाप्तः॥ॐ

हरिः ॐ ॥ अथातोद्युस्थानादेवतास्तासामश्विनौप्रथमागामिनौभवतोऽ
श्विनौयद्व्यश्नुवातेसर्वंरसेनान्योज्योतिषाऽन्योऽश्वैरश्विनावित्यौर्णवाभ
स्तत्कावश्विनौद्यावापृथिव्यावित्येकेऽहोरात्रावित्येकेसूर्याचंद्रमसावित्ये
केराजानौपुण्यकृतावित्यैतिहासिकास्तयोःकालऽऊर्ध्वमर्धरात्रात्प्र
काशीभावस्याऽनुविष्टंभमनुतमोभागोहिमध्यमोज्योतिर्भागऽआदि
त्यस्तयोरेषाभवति ॥ १ ॥ वसातिषुस्मचरथोऽसितौपेत्वाविव ॥ कदेदम
श्विनायुवमभिदेवांऽअगच्छतं ॥ इतिसानिगदव्याख्याता ॥ वसातिषुस्म

चरथो वसातयोरातयोर्वसंतेस्माऽ इतरेतरातयोर्वक्षेवावहतेवीऽस्मि
तौपेत्वाविवं॥ अपेत्वाद्वत्रहणंसुरातयोस्तयोःसमानकालयोःसमा
नकर्मणोःसंस्तुतप्रायययोरसंस्तवेनैबोर्धर्वौभवतिवास्तात्योन्यऽ
७९ उच्यतेऽअषःपुत्रस्तवान्यऽइतितयोरेषापराभवति॥२॥ इहेहजा ७९
तासमवावशीतामरेपसातन्वाऽनामभिःस्वैः॥ जिष्णुर्वामन्यःसु
मखस्यसूरिर्दिवोऽअन्यःसुभगःपुत्रऽऊहे॥ इहवैजातौसंस्तूयेतेपा हत्र

पेनालिप्यमानयातन्वानामभिश्वसैर्जिष्णुर्मन्यः सुमहतोबलस्यै
रयितामध्यमोदिवोन्यः सुभगः पुत्रऊह्यतऽआदित्यस्तयोरेषाप
राभवति ॥ ५ ॥ प्रातर्युजाविबोधयाऽश्विनावेहगच्छतां ॥ अस्यसोमस्य
पीतये ॥ प्रातर्योगिनौविबोधयाऽश्विनाविहागच्छतामस्यसोमस्य
पानायतयोरेषापराभवति ॥ ६ ॥ प्रातर्यजध्वमश्विनाहिनोतन
सायमस्तिदेवयाऽजुष्टं ॥ उतान्योऽअस्मद्यजतेविचावः पूर्वः पू
र्वोयजमानोवनीयान् ॥ प्रातर्यजध्वमश्विनौप्रहिणुतनसाय

वे मस्ति दैँव्याऽ अनुष्टुभेतद्यन्योस्म यजते विचार्वः पूर्वः पूर्वो यजमानोव
नीयान्वनयितृतमस्तयोः कालः सूर्योदयपर्यंतस्तस्मिंनन्यादेवताऽ
ओप्यंतेऽ उषा वष्टेः कांतिकर्मणऽ उछतेरितरा माध्यमिका तस्याऽ
८० एषा भवति॥५॥ उष॒स्तच्चि॒त्रमा१भ॑रा॒स्मभ्यं॑ वाजिनीवति॥ येन॑ तो॒
कं च॒ तन॑यं च॒ धाम॑हे॥ उषस्तच्चित्रं चायनीयं मंहनीयं धनमाहरास्म ८०
भ्यमंनवति येन पुत्रांश्च पोत्रांश्च दधीमहि तस्याऽ एषापरा भवति॥
॥६॥ ए॒ताऽउ॒त्याऽउ॒षसः॑ के॒तुम॑क्रत॒ पूर्वे॒ऽअर्धे॒ रज॑सो भा॒नुम॑ंज

ते॥ निष्कृण्वाना आयुधानीव धृष्णवः प्रति गावोरुषीर्यंति मातरः॥ एता
स्ता उषसः केतुमकृषत प्रज्ञानमेकस्याः एव पूजनार्थे बहुवचनं स्यात्पू
र्वेर्द्धेंतरिक्षलोकस्य समंजते भानुना॥ निष्कृण्वानाँयुधानीव धृष्णवः॥ आ
निरित्येष समित्येतस्य स्थाने एमीदेषां निष्कृतं जारिणी वेत्यपिनिग
मो भवति प्रतियंति गावो गमनादरुषीरारोचनान्मातरो भासो निर्मा
त्र्यः सूर्या सूर्यस्य पत्न्येषैवा भिसृष्टकालतमा तस्याः एषा भवति॥७॥
सुकिंशुकं शाल्मलिं विश्वरूपं हिरण्यवर्णं सुवृतं सुचक्रं॥ आरोह सूर्ये

अमृतस्य लोकं स्योनं पत्यैवहतुं कृणुष्व ॥ सुकाशानं त्रां नमलं सर्वरूपमपि वो
पमार्थे स्यात्सु किंशुकमिव शाल्मलिमिति किंशुकं कंशातेः प्रकाशयतिकर्म
णः शाल्मलिः सुशरो भवति शरवान्वारोह सूर्येऽअमृतस्य लोकमुदकस्य
८१ सुखं पत्ये वहतुं कुरुष्व सविता सूर्यां प्रायच्छत्सोमाय राज्ञे प्रजापतये वेति ८१
च ब्राह्मणं वृषाकपायी वृषाकपेः पत्न्येषैवाऽभिसृष्टकालतमा तस्याऽए
षा भवति ॥८॥ वृषाकपायि रेवति सुपुत्रऽआदु सुस्नुषे ॥ घसत्त इंद्रऽ
उक्षणः प्रियं काचित्करं हविर्विश्वस्मादिंद्रऽउत्तरः ॥ वृषाकपायि रेवति

सुपुत्रेमध्यमेनसुस्नुषेमाध्यमिकयावाचास्नुषासाधुसादिनीतिवा
साधुसानिनीतिवास्वपत्यंतत्सनोतीतिवाप्राप्नातुतः इंद्रःउक्षणःए
तान्माध्यमिकान्त्संस्त्यायानुक्षणःउक्षतेर्वृद्धिकर्मणःउक्षंत्युदकेने
तिवाप्रियंकुरुषसुखाचयकरंहविःसुखकरंहविःसर्वस्माद्यःइन्द्रः
उत्तरस्तमेतद्ब्रूमःआदित्यंसरण्यूःसरणात्तस्याःएषाभवति॥१६॥
अपागूहंन॒मृतां॒मर्त्यैभ्यःकृ॒त्वीसवर्णामद॒दुर्विवस्वते॥उ॒ताश्वि
नावभर॒द्यत्तदासी॒दजहादु॒द्वामिथु॒नासर॒ण्यूः॥अप्पागूहंनमृ

तां मर्त्येभ्यः कृत्वी सवर्णामददुर्विवस्वतेऽथाश्विनावभरद्यत्तदासीदजहादुद्वा
मिथुनौ सरण्यूर्मध्यमं च माध्यमिकां च वाचमिति नैरुक्ता यमं च यमीं चे
त्यैतिहासिकास्तत्रेतिहासमाचक्षते त्वाष्ट्री सरण्यूर्विवस्वतऽआदित्याद्य
मौ मिथुनौ जनयांचकार सा सवर्णामन्यां प्रतिनिधायाऽश्वं रूपं कृ
त्वा प्रदुद्राव स विवस्वानादित्यऽआश्वमेव रूपं कृत्वा तामनुसृत्य
संबभूव ततोऽश्विनौ जज्ञाते सवर्णायां मनुस्तदभिवादिन्येषर्ग्भवति ॥
॥१०॥ त्वष्टा दुहित्रे वहतुं कृणोतीतीदं विश्वं भुवनं समेति ॥ यमस्य

मा॒ता प॑र्यु॒ह्यमा॑ना म॒हो जा॒या विव॑स्वतो ननाश ॥ त्वष्टा दुहितुर्वहनं करो
तीतीदं विश्वं भुवनं समेतीमानि च सर्वाणि भूतान्यभिसमागच्छंतीय
मस्य माता पर्युह्यमाना महतो जाया विवस्वतो ननाश रात्रिरादित्य
स्याऽदित्योदयेंतर्धीयते ॥११॥ सविता व्याख्यातस्तस्य कालो यदा
द्यौरपहततमस्काकीर्णरश्मिर्भवति तस्यैषा भवति ॥१२॥ विश्वा
रू॒पाणि॒ प्रति॑ मुंचते क॒विः प्रासा॑वीद्भ॒द्रं द्वि॒पदे॒ चतु॑ष्पदे ॥ वि नाक॑म
ख्यत्स॒विता वरे॒ण्योऽनु॑ प्र॒याण॑मु॒षसो॒ विरा॑जति ॥ सर्वाणि प्रज्ञा

नानिप्रतिमुंचते मेधावी कविः क्रांतदर्शनो भवति कवतेर्वा प्रसुवति
भद्रं द्विपाद्भ्यश्च चतुष्पाद्भ्यश्च व्यचिख्यपनाकं सविता वरणीयः प्रयाणम
नूषसो विराजत्यथो रामः सावित्रः इति पशुसमाम्नाये विज्ञायते कस्मा
८३ त्सामान्यादित्यधस्तात्तद्वेलायां तमो भवत्येतस्मात्सामान्यादधस्ताद्रा ८३
मोऽधस्तात्कृष्णः कस्मात्सामान्यादित्यग्निं चित्वा न रामामुपेयाद्रामा
रमणायोपेयते न धर्माय कृष्णजातीयैतस्मात्सामान्यात्कृकवाकुः सा
वित्रः इति पशुसमाम्नाये विज्ञायते कस्मात्सामान्यादिति कालानुवादं

परीक्ष्य कृकवाकोः पूर्वंशब्दानुकरणं वचेरुत्तरं भगो व्याख्यातस्तस्य कालः
प्रागुत्सर्पणात्तस्यैषा भवति ॥ २३ ॥ प्रातर्जितं भगमुग्रं हुवेम वयं पुत्रमदिते
र्यो विधर्त्ता ॥ आध्रश्चिद्यं मन्यमानस्तुरश्चिद्राजा चिद्यं भगं भक्षीत्याह ॥ प्रा
तर्जितं भगमुग्रं ह्वयेम वयं पुत्रमदितेर्यो विधारयिता सर्वस्याध्रश्चिद्यं म
न्यमानः आढ्यो दुर्दरिद्रस्तुरश्चित्तुरः इति यमनाम तरतेर्वा त्वरतेर्वा त्वर
या तूर्णगतिर्यमो राजा चिद्यं भगं भक्षीत्याहांऽधो भगः इत्याहुरनुत्सृप्तो
न दृश्यते प्राशित्रमस्याक्षिणी निर्जघानेति च ब्राह्मणं जनं भगो गच्छती

तिर्वाजनंगछत्यादित्यउदयेनसूर्यःसर्त्तेर्वासुवतेर्वास्वीर्यतेर्वातस्यैषाभव
ति॥२४॥उदुत्यंजातवेदसंदेवंवहंतिकेतवः॥दृशेविश्वायसूर्यं॥उद्वहं
तितंजातवेदसंरश्मयःकेतवःसर्वेषांभूतानांदर्शनायसूर्यमित्तिकम
न्यमादित्यादेवमवक्ष्यंतस्यैषापराभवति॥२५॥चित्रंदेवानामुदगादनी
कंचक्षुर्मित्रस्यवरुणस्याग्नेः॥आप्राद्यावापृथिवीऽअंतरिक्षंसूर्यआ
त्माजगतस्तस्थुषश्च॥चायनीयंदेवानामुदगमदनीकंख्यानंमित्रस्य
वरुणस्याऽग्नेश्चापूपुरद्यावापृथिव्योचांऽतरिक्षंचमहत्वेनतेनसूर्यः

आत्मोजंगमस्यचस्थावरस्यच ॥ अथयद्रश्मिपोषंपुष्यतितत्पूषाभवतितस्यै
षाभवति ॥ २६ ॥ शुक्रंतेऽअन्यद्यजतंतेऽअन्यद्विषुरूपेऽअहनीद्यौरिवा
सि ॥ विश्वाहिमायाऽअवसिस्वधावोभद्रातेपूषंनिहरातिरस्तु ॥ शुक्रंतेऽअ
न्यल्लोहितंतेऽअन्यद्यजतंतेऽअन्यद्यज्ञियंतेऽअन्यद्विषमरूपेतेऽअह
नीकर्मद्यौरिवचासिसर्वाणिप्रज्ञानान्यवस्यंनवभ्राजनवतीतेपूषंनि
हदत्तिरस्तुतस्यैषापराभवति ॥ २७ ॥ पथस्पथः परिपतिंवचस्याका
मेनकृतोऽअभ्यानळ्र्कं ॥ सनोरासच्छुरुधश्चन्द्राग्राधियंधियंसीषधा

तिप्रपूषा॥ पथस्पथोऽधिपतिं वचनेन कामेन कृतोऽभ्यानळर्कमभ्यापंनोर्कं
मिति रास नो ददातु चायनीँग्राणि धनानि कर्मकर्म च नः श्र साधयतु प्र पू
षेत्यथ यद्विषितो भवतीति तद्विष्णुर्भवति विष्णुर्विशतेर्वा व्यश्नोतेर्वा तस्यैषा
भवति॥१८॥ इदं विष्णुर्विचक्रमे त्रेधा निदधे पदं॥ समूळ्हमस्य पांसुरे॥
यदिदं किंच तद्विक्रमते विष्णुस्त्रिधा निधत्ते पदं त्रेधा भावाय पृथिव्या
मंतरिक्षे दिवीति शाकपूणिः समारोहणे विष्णुपदे गयशिरसीत्यौर्णवा
भः समूळ्हमस्य पांसुरेऽप्यायनेंतरिक्षे पदं न दृश्यतेऽपि वोपमार्थे स्या

त्समूळ्हमस्य पांसुर ऽ इवपदं न दृश्यत ऽ इति पांसवः पादैः सूयंत ऽ इति वा पंनाः शेरत ऽ इति वा पंसनीया भवंतीति वा ॥१९॥ विश्वानरो व्याख्यातस्तस्यैष निपातो भवत्यैंद्र्यामृचि ॥२०॥ विश्वानरस्य वस्पतिमनानतस्य शवसः ॥ एवैश्च चर्षणीनामूती हुवे रथानां ॥ विश्वानरस्यादित्यस्यानानतस्य शवसो महतो बलस्यैवैश्च कामैरयनैरवनैर्वा चर्षणीनां मनुष्याणामूत्या च पथा रथानामिंद्रमस्मिन्यज्ञे ह्वयामि वरुणो व्याख्यातस्तस्यैषा भवति ॥२१॥ येना पावक चक्षसा भुरण्यंतं जनाँ ऽ अनु ॥ त्वं वरुण पश्यसि ॥ भुरण्युरिति

क्षिप्रनाम भुरण्युः शकुनिर्भूरिमध्यानं नयति स्वर्गस्य लोकस्यापि वो
ढ्रांतत्संपाती भुरण्युरनेन पावकख्यानेन॥ भुरण्यंतं जनां॥ अनु॥
त्वं वरुण पश्यसि॥ तत्ते वयं स्तुमः इति वाक्यशेषो पि वोत्तरस्यां॥
॥२२॥ येना पावक चक्षसा भुरण्यंतं जनाँ अनु॥ त्वं वरुण पश्यसि॥
विद्यामेषि रजस्पृथ्वहा मिमानो ऽक्तुभिः॥ पश्यं जन्मानि सूर्य॥ व्येषि वि
द्यां रजश्च पृथु महांतं लोकमहानि च मिमानो ऽक्तुभी रात्रिभिः सह पश्यं
जन्मानि जातानि सूर्य॥ पि वा पूर्वस्यां॥ २३॥ येना पावक चक्षसा भुरण्यं

तंजनाँ अनु ॥ त्वंवरुणपश्यसि ॥ प्रत्यङ्देवानांविशः प्रत्यङ्ङुदेषिमानुषान् ॥
प्रत्यङ्ङ्विश्वंस्वर्दृशे ॥ प्रत्यङ्ङिदंसर्वमुदेषि प्रत्यङ्ङिदंज्योतिरुच्यते प्रत्यङ्ङिदं
सर्वमभिविपश्यसीत्यपिवैतस्यामेव ॥२८॥ येनापावकचक्षसाभुरण्यं
तंजनाँ अनु ॥ त्वंवरुणपश्यसि ॥ तेननोजनानभिविपश्यसिकेशीके
शारश्मयस्तैस्तद्वान्भवतिकाशनाद्वाप्रकाशनाद्वातस्यैषाभवति ॥२९॥
केश्य१ग्निंकेशीविषंकेशीबिभर्तिरोदसी ॥ केशीविश्वंस्वर्दृशेकेशीदंज्यो
तिरुच्यते ॥ केश्यग्निंचविषंचेविषमित्युदकनामविष्णातेर्विपूर्वस्यस्ना

नेः शुध्यर्थस्य विपूर्वस्य वास्नचतेर्द्यावापृथिव्यौ च धारयति केशीदं सर्वमिद
मभिविपश्यति केशीदं ज्योतिरुच्यतऽइत्यादित्यमाहाऽथाप्येतेऽइतरे ज्योति
षी केशिनीऽउच्येते धूमेनाग्नी रजसा च मध्यमस्तेषामेषा साधारणा भ
वति॥२६॥ त्रयः केशिनऽऋतुथा विचक्षते संवत्सरे वपतऽएकऽएषां॥
विश्वमेकोऽअभिचष्टे शचीभिर्ध्राजिरेकस्य ददृशे न रूपं॥ त्रयः केशि
नऽऋतुथा विचक्षते काले कालेऽभिविपश्यंति संवत्सरे वपतऽएकऽएषा
मित्यग्निः पृथिवीं दहति सर्वमेकोऽभिविपश्यति कर्मभिरादित्यो गतिरे

कस्यदृश्यतैनरूपंमध्यमस्यांऽथयद्रश्मिभिरभिप्रकंपयंनेतितद्वृषाकपिर्भ
वतिवृषाकंपनस्तस्यैषाभवति॥२७॥पुनरेहिवृषाकपेसुविताकल्पयाव
है॥यऽएषःस्वप्ननंशनोस्तमेषिपथापुनर्विश्वस्मादिंद्रऽउत्तरः॥पुनरेहि
वृषाकपेसुप्रसूतानिवःकर्माणिकल्पयावहैयऽएषःस्वप्ननंश[illegible]नःस्व
प्नांनाशयस्यांऽदित्यऽउदयेनसोस्तमेषिपथापुनःसर्वस्माद्यऽइन्द्रऽउत्तर
स्तमेतद्ब्रूमऽआदित्यंयमोव्याख्यातस्तस्यैषाभवति॥२८॥यस्मिन्वृक्षेसु
पलाशेदेवैःसंपिबतेयमः॥अत्रानोविश्पतिःपितापुराणाँऽअनुवेनति॥

यस्मिन्वृक्षे सुपलाशे स्थाने वृतः क्षये वाऽपि वोपमार्थे स्यो वृक्षऽइव सुपलाशऽ
इति वृक्षो वृक्षश्च नांसलाशं पलाशानां देवैः संगछते यमो रश्मिभिरादित्यैस्तत्र
नः सर्वस्य पाता वा पालयिता वा पुराणाननुकामयेताऽजऽ एकपाद्जनऽ
एकः पादऽ एकेन पादेन पातीति वैकेन पादेन पिबतीति वैकोस्य पादः इति
वा॥ एकं पादं नोत्खिदतीत्यपि निगमो भवति तस्यैष निपातो भवति वैश्व
देव्यामृचि॥२९॥ पावीरवी तन्यतुरेकपाद्जो दि॒वो ध॒र्त्ता सिंधु॒रापः स॒मु
द्रियः॥ विश्वे दे॒वासः शृणव॒न्वचांसि मे॒ सरस्वती स॒ह धी॒भिः पुरंध्या॥

पविःशल्योभवतियद्विपुनातिकायंतद्वत्पवीरमायुधंतद्वानिंद्रःपवीरवा
न्॥अतितस्थौपवीरवानित्यपिनिगमोभवतितद्देवतावाक्पावीरवीपा
वीरवीचदिव्यावाक्कन्यनुस्तनिग्नीवाचोन्यस्याःअजश्चैकपाद्दिवोधार
यितासिंधुश्चापश्चसमुद्रियाश्चसर्वेचदेवाःसरस्वतीचसहपुरंध्यास्तुत्यो
प्रयुक्तानिधीभिःकर्मभिर्युक्तानिशृण्वंतुवचनानीमानीतिपृथिवीव्या
ख्यातातस्याःएषनिपातोभवत्यैंद्राग्न्यामृचि॥३०॥यदिन्द्राग्नीपरमस्यां
पृथिव्यांमध्यमस्यामवमस्यामुतस्थः॥अतःपरिवृषणावाहियात

मथासोमस्यपिबतंसुतस्य॥इतिसानिगदव्याख्याता।समुद्रोव्याख्यातस्त
स्यैषनिपातोभवतिपावमान्यामृचि॥४९॥पवित्रवंतःपरिवाचमासतेपितै
षांप्रत्नोऽअभिरक्षतिव्रतं॥महःसमुद्रंवरुणस्तिरोदधेधीराऽइच्छेकुर्धरुणे
८१ ष्वारभं॥पवित्रवंतोरश्मिवंतोमाध्यमिकादेवगणाःपर्यासतेमाध्यमिकांवा ८१
चंपितैषांप्रत्नःपुराणोभिरक्षतिव्रतंकर्ममहःसमुद्रंवरुणस्तिरोंतर्दधात्य
थधीराःशक्नुवंतिधरुणेषूदकेषुकर्मणऽआरंभमारब्धुमत्रऽएकपा
द्व्याख्यातःपृथिवीव्याख्यातासमुद्रोव्याख्यातस्तेषामेषनिपातोभवत्यप

रस्यां बहुदेवतायामृचि ॥ ३३ ॥ उत नोहिर्बुध्न्यः शृणोत्वजऽएकपात्पृथिवी
समुद्रः ॥ विश्वेदेवाऽऋतावृधोहुवानाः स्तुतामंत्राः कविशस्ताऽअवंतु ॥ अ
पि च नोहिर्बुध्न्यः शृणोत्वजश्चैकपात्पृथिवी च समुद्रश्च सर्वे च देवाः सत्यवृ
धो वा यज्ञवृधो वा हूयमाना मंत्रैः स्तुता मंत्राः कविशस्ताऽअवंतु मेधाविशा
स्ता दध्यङ् प्रत्यक्तो ध्यानमिति वा प्रत्यक्तमस्मिन्ध्यानमिति वाऽथर्वा व्याख्या
तो मनुर्मननात्तेषामेष निपातो भवत्यैंद्र्यामृचि ॥ ३४ ॥ यामथर्वा मनुष्पिता
दध्यङ्धियमत्नत ॥ तस्मिन्ब्रह्माणि पूर्वथेंद्र उक्था समग्मताऽर्चंननुस्वरा

ज्यैं॥ यामथर्वाचमनुश्चपितामानवानांदध्यङ्ः धियमतनिषतंतस्मिन्ब्रह्मा
णिकर्माणिपूर्वैन्द्रऽउक्थानिचसंगघ्नंतामर्चन्योनूपास्तेस्वाराज्यं॥ २४॥ अ
थातोद्युस्थानादेवगणास्तेषामादित्याः प्रथमागामिनोभवंत्यादित्याव्या
ख्यातास्तेषामेषाभवति॥ २५॥ इमागिरऽआदित्येभ्योघृतस्नूःसनाद्राज
भ्योजुह्वाजुहोमि॥ शृणोतुमित्रोऽअर्यमाभगोनस्तुविजातोवरुणोद
क्षोऽअंशः॥ घृतस्नूर्घृतप्रस्नाविन्योघृतप्रस्नाविण्योघृतसानिन्योघृ
तसारिण्यऽइतिवाऽहुतीरादित्येभ्यश्चिरंजुह्वाजुहोमिचिरंराजभ्यऽइति

यांश्रणोतु नऽइमा गिरो मित्रश्चाऽर्यमा च भगश्च बहुजातश्च धाता दक्षो व
रुणोंशूश्चांऽशोंशुना व्याख्यातः सप्तऋषयो व्याख्यातास्तेषामेषा भवति ।
॥२६॥ सप्तऽऋषयः प्रतिहिताः शरीरे सप्त रक्षंति सदमप्रमादं ॥ सुप्ता
पः स्वपतो लोकमीयुस्तत्र जागृतोऽअस्वप्नजौ सत्रसदौ च देवौ ॥ सप्तऽ
ऋषयः प्रतिहिताः शरीरे रश्मयऽआदित्ये सप्त रक्षंति सदमप्रमादं
संवत्सरमप्रमाद्यंतः सप्तापनास्तऽएव स्वपतो लोकमस्तमितमादि
त्यं यंति तत्र जागृतो स्वप्नजौ सत्रसदौ च देवौ वाय्वादित्यावित्यधि

देवतमथाध्यात्मं सप्तऽऋषयः प्रतिहिताः शरीरे षडिंद्रियाणि वि
द्या सप्तम्यात्मनि सप्त रक्षंति सदमप्रमादं शरीरमप्रमाद्यं
तिस्रसापनानीमान्येव स्वपतो लोकमस्तमितमात्मानं यंति
२१ तत्र जाग्रतो स्वप्नजो सत्र सदैव च देवौ प्राज्ञश्चात्मा तेजसश्चे ९१
त्यात्मगतिमाचष्टे तेषामेषा परा भवति ॥ २७ ॥ तिर्यग्बिल
श्चमस ऊर्ध्वबुध्नोयस्मिन्यशो निहितं विश्वरूपं ॥ अत्रा
सतऽऋषयः सप्त साकं येऽस्य गोपा महतो बभूवुः ॥

तिर्यग्बिलश्चमसऊर्ध्वबंधनऊर्ध्वबोधनोवायस्मिन्यशोनिहितंसर्वरूपमत्रासतऽऋषयःसप्तसहादित्यरश्मयोयेऽअस्यगोपामहतोबभूवुरित्यधिदैवतमथाध्यात्मंतिर्यग्बिलश्चमसऊर्ध्वबंधनऊर्ध्वबोधनोवायस्मिन्यशोनिहितंसर्वरूपमत्रासतऽऋषयःसप्तसहेंद्रियाणियान्यस्यगोप्तॄणिमहतोबभूवुरित्यात्मगतिमाचष्टेदेवाव्याख्यातास्तेषामेषाभवति॥२६॥देवानांभु

सुपुत्रे मध्यमेन सुस्नुषे माध्यमिकया वाचा स्नुषा साधुसादिनीति
वा साधुसानिनीति वा स्वपत्यं तत्सनोतीति वाश्चा भ्रातुतऽ ऊं द्रुऽ उक्ष
णःऽ एतान्माध्यमिकात्त्वंस्त्यायानुक्षण ऽ उक्षतेर्वृद्धिकर्मणःऽ उक्षंत्यु

द्रासुमतिऽऋजूयतांदेवानांरातिरभिनोनिवर्त्ततां॥ देवानांसख्यमुप
सेदिमावयंदेवानऽआयुःप्रतिरंतुजीवसे॥ देवानांवयंसुमतौकल्या
ण्यांमतौऋजुगामिनामनुगामिनामितिवादेवानांदानमभिनोनिव
र्त्ततांदेवानांसख्यमुपसीदेमवयंदेवानऽआयुःप्रवर्धयंतुचिरंजी
वनायविश्वेदेवाःसर्वेदेवास्तेषामेषाभवति॥२१॥ओमासश्चर्षणी
धृतोविश्वेदेवासऽआगेत॥ दाश्वांसोदाशुषःसुतं॥ अवितारोवा
वनंनीयावामनुष्यधृतःसर्वेचदेवाऽइहागछंतुदत्तवंतोदत्तवतः

सुतमितितदेतदेकमेवंवैश्वदेवंगायत्रंतचंदशतयीषुविद्यतेयत्तुकिंचिद्ब
हुदैवतं तद्वैश्वदेवानांस्थानेयुज्यतेयदेवविश्वलिंगमितिशाकपूणिरनत्यं
तगतस्त्वेषउद्देशोभवतिबभ्रुरेकऽइतिदशद्विपदाऽअलिंगाभूतांशः
काश्यपऽआश्विनमेकलिंगमभितष्टीयंसूक्तमेकलिंगंसाध्यादेवाःसा
धनात्तेषामेषाभवति॥४०॥य॒ज्ञेनय॒ज्ञमयजंतदे॒वास्तानि॒धर्माणिप्रथ॒
मान्यासंन्॥तेह॒नाकंमहि॒मानःसचंत॒यत्र॒पूर्वेसा॒ध्याःसंतिदे॒वाः॥यज्ञेन
यज्ञमयजंतदेवाऽअग्निनाग्निमयजंतदेवाऽअग्निःपशुरासीत्तमाल

भंतेतेनायजंतेतिचब्राह्मणं॥ तानि॒धर्माणिप्र॒थ॒मान्यासंन्॥ तेहनाकंमहि
मानःसमस्सेयंतयत्रपूर्वेसाध्याःसंतिदेवाःसाधनोद्युस्थानोदेवगणऽइति
नैरुक्ताःपूर्वंदेवयुगमित्याख्यानंवसवोयद्विवसतेसर्वमग्निर्वसुभिर्वास
वऽइतिसमाख्यानस्मात्पृथिवीस्थानोऽइंद्रोवसुभिर्वासवऽइतिसमाख्यात
स्मान्मध्यस्थानोवसवऽआदित्यरश्मयोविवासनोत्तस्माद्युस्थानास्तेषामे
षाभवति॥४१॥सुगावोदेवाःसुपथाऽअकर्मयऽआज॒ग्मुःसवेनमिदंजुषा॒
णाः॥ज॒क्षि॒वांसःप॒पि॒वांसश्च॒विश्वे॒ऽस्मेधत्तवसवो॒वसूनि॥स्वागमना

निवोदेवाःसुपथान्यकर्मयऽआगछतसवनानीमानिजुषाणाःखादितवंतःपी
तवंतश्चसर्वेस्मासुधत्तवसवोवसूनितेषामेषापराभवति॥५२॥अमुयाऽअ
सं त्रवैवोरंतदेवाऽउरावंतरिक्षेमर्जयंतशुभ्राः॥अर्वाक्पथऽउरुज्रयःकृणुध्वं
श्रोतादूतस्यजग्मुषोनोऽअस्य॥अमयाऽअत्रवसवोरमंतदेवाअमापृथिवी
तस्यांभवोऽउरौचांतरिक्षेमर्जयंतगमयंतरमयंतशुभ्राःशोभनाऽअर्वाचऽ मा २
एनान्पथोबहुजवाःकुरुध्वंशृणुतदूतस्यजग्मुषोनोस्याऽग्नेर्वाजिनोव्याख्या
तास्तेषामेषाभवति॥६२॥शंनोभवंतुवाजिनोहवेषुदेवतातामितद्रवःस्व

र्काः॥जंभयंतोहिंवृकंरक्षांसिसनेम्यस्मद्युयवंनमीवाः॥सुखानोभवंतुवा
ज्ञैयै जिनोह्वानेषुदेवतातौयज्ञेमितद्रवःसुमितद्रवःस्वर्काःस्वंचनाऽइतिवास्व
र्चनाऽइतिवास्वर्चिषऽइतिवाजंभयंतोहिंचवृकंचरक्षांसिचक्षिप्रमस्म
१५ द्धावयंत्वमीवांदेवाश्वाऽइतिवादेवपत्न्योदेवानांपत्न्यस्तासामेषाभवति॥ १४
४४॥देवानांपत्नीरुशतीरवंतुनःप्रावंतुनस्तुजयेवाजसातये॥याःपार्थि
वासोयाऽअपामपिव्रतेतानोदेवीःसुहवाःशर्मयच्छत॥देवानांपत्न्यऽउश
त्योवंतुनःप्रावंतुनस्तुजयेप्रजननायचाँऽनसंस्नननायचयाःपार्थि

ग्रासोयाअपामपिव्रतेकर्मणिताऩोदेव्यःसुहवाःशर्मयछंतुशरणंतासा
मेषापराभवति॥४५॥उतग्नाव्यंतुदेवपत्नीरिन्द्राण्यग्नाय्यश्विनीरा
ट्॥आरोदसीवरुणानीशृणोतुव्यंतुदेवीर्यऽऋतुर्जनीनां॥अपिचग्नाव्यं
तुदेवपत्न्यःइंद्राणींद्रस्यपत्न्यग्नाय्यग्नेःपत्न्यश्विन्यश्विनोःपत्नीराट्राज
तेरोदसीरुद्रस्यपत्नीवरुणानीचवरुणस्यपत्नीव्यंतुदेव्यःकामयंतांयऽ
ऋतुःकालोजायानांयऽऋतुःकालोजायानां॥४६॥६॥७॥अथातोद्यु
स्थानावसातिषुस्मेरुहजाताप्रातर्युजाव्रातर्यजध्वेमुषस्तच्चिविरेमेताऽ

उस्याः सुकिंशुकं वृषाकपाय्यपागूहं त्वष्टा दुहित्रे सविता विश्वारूपाणि
प्रातर्जितमुदुत्यं चित्रं शुक्रं ते पथस्पथऽइदं विष्णुर्विश्वानरो व्याख्यातो वि
श्वानरस्य येना पावकेति चतुष्कं केश्यग्निं त्रयः केशिनः पुनरेहि यस्मिन्वृ
क्षे पावीरवी यदिंद्राग्नी पवित्रवंतंऽउत नोऽहिर्यामथर्वाऽथातो द्युस्थाना दे
वगणाऽइमा गिरः सप्तऽऋषयस्तिर्यग्बिलो देवानां भद्रौ मासो यज्ञेन सु
गावो देवाज्मयाऽअत्र शं नो भवंतु देवानां पत्नीरुत ग्ना व्यंतु षट्चत्वारिंश
त्॥४६॥ इति निरुक्तेऽउत्तरषट्के षष्ठोऽध्यायः समाप्तः॥ छ॥

हरिः ॐ ऋम् ॥ अथेमाऽअतिस्तुतयऽइत्याचक्षते । पिबा संप्रत्ययऽएवस्या
न्माहाभाग्याद्देवतायाः सोग्निमेव प्रथममाह त्वमग्ने द्युभिस्त्वमाशुशु
क्षणिरिति यथैतस्मिन्सूक्ते नहि त्वदारे निमिषश्चनेशाऽइति वरुणस्या
थैषेन्द्रस्य ॥१॥ यद्यावऽइन्द्र ते शतं शतं भूमीरुत स्युः ॥ न त्वा वज्रिन्त्स
हस्रं सूर्याऽअनु न जातमष्ट रोदसी ॥ यदितऽइंद्र शतं दिवः शतं भूम
यः प्रतिमानानि स्युर्न त्वा वज्रिन्त्सहस्रमपि सूर्या न द्यावापृथिव्या
वष्यमश्नुवीतामित्यथैषादित्यस्य ॥२॥ यदुदंचो वृषाकपे गृहमिंद्र

जेगंतन न॥ क्वंऽस्य पुल्वघो मृगः कमगंजनयोपनो विश्वस्मादिंद्रऽउत्तरः
॥ यदुदंचो वृषाकपे गृहमिंद्राजगमत क्वस्य पुल्वघो मृगः कमबक्व
दीमगौं मार्ष्टैगेति कर्मणः कमगमें हेंद्रंजनयोपनः सर्वस्मा
द्यःऽइंद्रऽउत्तरः स्त्वमेतद्रुमः आदित्य मथैषा दित्य रश्मीनां॥२॥ वि
हिंसीतो र स्तक्षतनेंद्र देवममंसत॥ यत्रामदद्वृषाकपिरर्यःपुष्टे
षु मत्सखा विश्वस्मादिंद्रऽउत्तरः॥ अस्तक्षत हि प्रस्तवायनवेंद्र देव
ममंसत यत्रामाद्यद्वृषाकपिरर्यःऽईश्वरः पुष्टेषु पोषेषु मत्सखा मम

सखामदनसखायेनःसखायस्मैःसहेतिवासर्वस्माघऽइंद्रऽउत्तरस्तमेत
हूमःऽआदित्यमथेषाश्विनोः॥४॥सृण्येवजर्भरीतुर्फरीतूनैतोशेवतु
र्फरीपर्फरीका॥उदन्यजेवजेमनामदेरूतामेजराय्वजरंमरायु॥सृण्ये
वेतिद्विविधासृणिर्भवतिभर्त्ताचहंताचतथाश्विनौचापिभर्त्तारौजर्भ
रीभर्त्तारावित्यर्थःतुर्फरीतूहंतारौ॥नैतोशेवतुर्फरीपर्फरीका॥नितोशा
स्यापत्यंनैतोशंनैतोशेवतुर्फरीक्षिप्रहंतारौ॥उदन्यजेवजेमनामदे
रू॥उदन्यजेवेत्युदकजेऽइवरत्नेसामुद्रेचान्द्रमसेवाजेमनेजयमने

जेमनार्द्दैमेह्हु ॥ नामैजराय्यजरं मुरायु ॥ एतज्जरायुजं श्चारीरं श्चारदम
जीर्णमधैषा सोमस्य ॥ तरत्स मंदी धावति धारासुतस्यांधसः ॥ तर
त्स मंदी धावति ॥ तरति स पापं सर्वं मंदी यस्तोति धावति गछत्यूर्ध्वां
गति ॥ धारासुतस्यांधसः ॥ धारयाभिषुतस्य सोमस्य मंत्रपूतस्यैव
चारुतस्याऽधैषा यत्तस्य ॥ १ ॥ चत्वारि शृंगा त्रयोऽअस्य पादा द्वे शी
र्षे सप्त हस्तासोऽअस्य ॥ त्रिधा बद्धो वृषभो रोरवीति महो देवो मर्त्यां
आविवेश ॥ चत्वारि शृंगेति वेदा वाऽएत उक्तास्त्रयोऽस्य पादाऽइति

सवनानि त्रीणि हि द्वे शीर्षे प्रायणीयोदयनीये सप्त हस्तासः सप्त छंदां
सि त्रिधा बद्धस्त्रेधा बद्धो मंत्रब्राह्मणकल्पैर्वृषभो रोरवीति रोरवण
मस्य सवनक्रमेण। ऋग्भिर्यजुर्भिः सामभिर्यदेनमृग्भिः शंसंति
यजुर्भिर्यजंति सामभिस्तुवंति महो देव। इत्येष हि महां देवो यद्य
ज्ञो मर्त्यां। आविवेशेत्येष हि मनुष्यानाविशति यजनाय तस्यो
त्तरा भूयसे निर्वचनाय ॥७॥ स्वर्यंतो नापेक्षंत। आ द्यां रोहंति
रोदसी। यज्ञं ये विश्वतोधारं सुविद्वांसो वितेनिरे ॥ स्वर्ग छंत

ईजानावानेक्षंतेते प्सुमेपलोकं गतवंतमीक्षंतमिति ।। आघांरौहंतिरोद

सर्वतोधारं सी ।। यत्तं ये विश्वतोधारँ सुविद्वांसो वितेनिरे ।। इत्यथैषा वाचः प्रवल्हिके

वे ।। ८ ।। चत्वारि वाक् परिमिता पदानि तानि विदुर्ब्राह्मणा ये मनीषिणः

१८ ।। गुहा त्रीणि निहिता नेंगयंति तुरीयं वाचो मनुष्या वदंति ।। चत्वारि वा १८

चः परिमितानि पदानि तानि विदुर्ब्राह्मणा ये मेधाविनो गुहायां त्रीणि

निहितानि नार्थं वेदयंते गुहा गृहतेस्तुरीयं त्वरतेः कतमानि तानि च

त्वारि पदान्योंकारो महाव्याहृतयश्चेत्यार्षं नामाख्याते चोपसर्गनि

पाताश्चेतिवय्याकरणामंत्रःकल्पोब्राह्मणंचतुर्थीव्यावहारिकीतियाज्ञि
काःऽऋचोयजूंषिसामानिचतुर्थीव्यावहारिकीतिनैरुक्ताःसर्पाणांवागवयसां
क्षुद्रस्यसरीसृपस्यचतुर्थीव्यावहारिकीत्येकेपशुषुतूणवेषुमृगेष्वात्मनि
चेत्यात्मप्रवादाःऽअथापिब्राह्मणंभवतिसावैवाक्सृष्टाचतुर्धाव्यभवदेषे
वलोकेषुत्रीणिपशुषुतुरीयंयापृथिव्यांसाग्नौसारथंतरेयांतरिक्षेसावा
यौसावामदेव्येयादिविसादित्येसाबृहतिसास्तनयित्नावथपशुषुत
तोयावागत्यरिच्यततांब्राह्मणेष्वदधुस्तस्माद्ब्राह्मणाःऽउभयींवाचंवदं

त्रियाचदेवानांयाचमनुष्याणामित्यथैषाक्षरस्य ॥१॥ ऋ॒चोऽअ॒क्ष

पर॒ रे॒मेव्योम॒न्यस्मिंदे॒वाऽअधि॒विश्वेनिषे॒दुः॥ यस्तन्नवेद॒किमृचाक

रिष्यति॒यऽइत्तद्वि॒दुस्तऽइ॒मेसमासते॥ ऋचोऽअक्षरेपरमेव्यव

९९ नेयस्मिंदेवाऽअधिनिषण्णाःसर्वेयस्तन्नवेदकिंसऽऋचाकरि ९९

ष्यतियऽइत्तद्विदुस्तऽइमेसमासतऽइतिविदुषऽउपदिशति

कतमत्तदेतदक्षरंमोमित्येषावागितिशाकपूणिःऋचश्चह्य

क्षरे परमेव्यवनेऽधीयंतेनानादेवतेषुचमंत्रेष्वेतद्धवाऽएत

द्दक्षरं यत्सर्वां त्रयीं विद्यां प्रतिप्रतीति च ब्राह्मणं ॥१०॥ आदित्यऽ इति पु
त्रः शाकपूणेरेष गर्भवतिं यदेनमर्चंति प्रत्यचः सर्वाणि भूतानि तस्य
यदन्यन्नंवेभ्यस्तदक्षरं भवति रश्मयोत्र देवाऽ उच्यंते येऽ एतस्मि
न्नधिषण्णाऽ इत्यधिदैवतमथाध्यात्मं शारीर मत्रऽ उच्यते यदेनेचैंनो
तिप्रत्यचः सर्वाणींद्रियाणि तस्य यदविनाशिधर्मं तदक्षरं भवती
द्रियाण्यत्र देवाऽ उच्यंते यान्यस्मिंनात्मंने कं भवंतीत्यात्मप्रवादाः ॥
॥१३॥ ६ ॥ अक्षरं न क्षरति न क्षीयते वा कृ क्षरं भवति वाचो क्षऽ इ

ति चोऽक्षो यानस्यांजनोन्नसुह्रुतीनरंद्वृत्तैनसामान्यादित्य
यं मंत्रार्थचिंताभ्यूहोभ्यूढोऽपिश्रुतितोपितर्कतो न तु पृथ
क्त्वेन मंत्रा निर्वक्तव्याः प्रकरणशाऽएव तु निर्वक्तव्या न ह्ये
१०० षु प्रत्यक्षमस्त्यनृषेरतपसो वा पारोवर्यवित्सु तु खलु वे १००
दितृषु भूयोविद्यः प्रशस्यो भवतीत्युक्तं पुरस्तान्मनु
ष्या वाऽऋषिषूत्क्रामत्सु देवानब्रुवन्को नऽऋषिर्भवि

ष्यतीतितेभ्यऽएतंतर्कमृषिंप्रायच्छन्मंत्रार्थचिंताभ्यूहमभ्यू
२ नूचा ढंतस्माद्यदेवकिंचानोभ्यूहत्यार्षंतद्भवति॥३२॥३॥हृ॒
दात॒ष्टेषु॒मनसोज॒वेषु॒यद्ब्राह्मणाःसं॒यजंते॒सखायः
॥अत्राहत्वं॒विजहुर्वे॒द्याभि॒रोहब्रह्माणो॒विचरंत्युत्वे
॥हृदातष्टेषुमनसांप्रजवेषुयद्ब्राह्मणाःसंयजंतेसमा
नाख्यानाऽऋत्विजोऽत्राहत्वंविजहुर्वेद्याभिर्वेदित

ध्याभिः प्रवृत्तिभिरोह ब्रह्माणऽऊह ब्रह्माणऽऊहऽ एषां ब्रह्मेति
वासेयं विद्या श्रुतिमतिबुद्धिस्तस्यास्तपसा पारमीप्सितव्यं तदि
दमायुरिच्छतां न निर्वक्तव्यं तस्माच्छंदःसु शेषाऽउपेक्षितव्याऽअ
थागमो यां यां देवतां निराह तस्यास्तस्यास्ताद्भाव्यमनुभवत्यनु
भवति ॥१२॥ अथेमा यज्ञावौयदुदंचो विहिंसातोःस्वण्येवतर
त्सश्चत्वारिंशंगास्वयंतश्चत्वारिंशा गचोऽ अक्षरऽ आदित्यऽ इत्यक्षरं न
क्षरति हदातषेपुत्रयोदशो ॥ इति नैरुक्ते उत्तरषट्के सप्तमोध्यायः ॥

॥ हरिः ओम् ॥ व्याख्यातं दैवतं यज्ञांगं चाऽथात ऊर्ध्वमार्गगतिं व्याख्यास्यामः
सूर्यऽआत्मेत्युदितस्य हि कर्मद्रष्टाऽथैतदत्तु प्रवदंत्यथैतं महांतमात्मानमेष
र्गणः प्रवदंतींद्रं मित्रं वरुणमग्निमाहुरित्यथैष महानात्मात्मजिज्ञासयाऽ
त्मानं प्रोवाचाऽग्निरस्मि जन्मजातवेदाऽअहमस्मि प्रथमजाऽइत्येताभ्यां ॥
॥१॥ अ॒ग्निर॑स्मि॒ जन्म॑ना जा॒तवे॑दा घृ॒तं मे॒ चक्षु॑र॒मृतं॑ मऽआ॒सन् । अ॒र्क
स्त्रि॒धातू॒ रज॑सो वि॒मानोज॑स्रो घ॒र्मो ह॒विर॑स्मि॒ नाम॑ ॥ अ॒हम॑स्मि प्रथम॒
जाऽऋ॒तस्य॒ पूर्वं॑ दे॒वेभ्यो॑ऽअ॒मृत॑स्य॒ नाम॑ ॥ यो मा॒ ददा॑ति॒ सऽइवे॒दमा॑वा

दहमंनमंनमदंतमभीतिसहत्तात्वाप्रादुर्बभूवैवंतंव्याजहारऽयतमात्मानम
१०२ ध्यात्मजमंतिकमन्यस्माऽआचचक्षेति॥२॥अप॑श्यंगो॒पामनि॑पद्यमान॒
माच॒परा॑चप॒थिभि॒श्चर॑न्तं॥सस॒ध्रीची॒ःसविषू॑ची॒र्वसा॑न॒ऽआव॑रीवर्ति॒भु
व॑नेष्वं॒तः॥आवरीवर्तिभुवनेष्वंतरित्यथैषमहानात्मासबलक्षणोऽक्ष
रंतद्भुलंतत्सत्यंतत्सलिलंतदव्यक्तंतदस्पर्शंतदरूपंतदरसंतदगंधंत १०२
दमृतंतच्छुक्लंतंनिष्ठोभूतात्मासैषाभूतप्रकृतिरित्येकैतत्क्षेत्रंदेतेज्ञा
नाऽक्षेत्रज्ञमनुप्राप्यनिरात्मजमथैषमहानात्मात्रिविधोभवतिसत्वं

रजस्तमऽइति सत्वं तु मध्ये विशुद्धं तिष्ठत्यभितो रजस्तमसी।ऽइक्कौंति महद्वेषस्त
मऽइत्यविज्ञातस्य विशुध्यतो विभूतिं कुर्वतः क्षेत्रज्ञ एधर्माय कल्पते प्रति
भाति लिंगो महानात्मा[illegible]तमो लिंगो विश्वा प्रकाशलिंगास्तमोपि निश्च
यलिंगःऽआकाशः।१।आकाशगुणः शब्दःऽआकाशाद्वायुर्द्विगुणस्प
र्शेन वायोर्ज्योतिस्त्रिगुणं रूपेण ज्योतिषऽआपश्चतुर्गुणा रसेनाःऽभूः
पृथिवी पंचगुणा गंधेन एभिर्व्याभूतग्राममस्थावरजंगमास्तदेतदहर्यु
ग सहस्रं जागर्त्ति निस्यां ते सुषुप्स्यंत्नानानि प्रत्याहरति भूयोमाः ए त

धिवीमपियच्छिपृथिव्यपआपोज्योतिषंज्योतिर्वायुंराकाशमाकाशोमनोम वायु१
नोविधंविधामहान्तमात्मानंमहानात्माप्रतिभांप्रतिभाप्रकृतिंसास्वपि
१०२ तियुगसहस्त्ररात्रिस्तावेतावहोरात्रावजस्त्रंपरिवर्तेतेसकालस्तदेलदह
र्भवतियुगसहस्त्रपर्यंतमहर्यद्ब्रह्मणोविदूरात्रिंयुगसहस्त्रांतांतेहोरात्र
विदोजनाइति॥७॥तंपरिवर्त्तमानमन्योनुप्रवर्त्ततेस्त्रष्टाद्रष्टाविभक्ता १०२
तिमात्रोहमितिगम्यतेसमिथ्यादर्शनेदंपावकंमहाभूतेषुचिरोण्वा
काशाद्वायोःप्राणश्चक्षुश्चयत्कारंचतेजसोऽद्भ्यःस्नेहंपृथिव्यामूर्त्तिः

पार्थिवंस्त्वछेगुणान्विघात्रीन्मातृतस्त्रीन्पितृतोऽस्थिस्नायुमज्जानःपि
तृतस्त्वङ्मांसशोणितानिमातृतोऽन्नपानमित्येषोसोऽयंपुरुषःसर्वमयः
सर्वसामानोपिक्लृसः॥६॥सयद्यनुरुध्यतेतद्भवतियदिधर्ममनुरुध्यते
तद्देवोभवतियदिज्ञानमनुरुध्यतेतदमृतोभवतियदिकाममनुरु
ध्यतेसंच्यवतेऽइमांयोनिंसन्दध्यात्तदिदमत्रमतंश्लेष्मारेतसः
संभवतिश्लेष्मणोरसोरसाच्छोणितंशोणितान्मांसंमांसान्मे
दोमेदसस्नावास्नाव्नोऽस्थीन्यस्थिभ्योमज्जामज्जातोरेतस्तदि

द्वयोर्नो रेतःसिक्तं पुरुषःसंभवति शुक्रातिरेके पुमान्भवति शोणिता
तिरेके स्त्री भवति द्वाभ्यां समेन नपुंसको भवति शुक्रभिन्नेन यमो भ
वति शुक्रशोणितसंयोगान्मातृपितृसंयोगाच्च तत्कथमिदं शरीरं प
१०४ रं संयम्य तेसोम्यो भवत्येकरात्रोषितं कललं भवति पंचरात्राद्बुद्बुदः १०५
सप्तरात्रात्पेशी द्विःसप्तरात्रादर्बुदः पंचविंशतिरात्रः स्वस्थितो घनो
भवति मासमात्रात्कठिणो भवति द्विमासाभ्यंतरे शिरः संपद्यते मा
सत्रयेण ग्रीवाव्यादेशो मासचतुष्केण त्वग्व्यादेशः पंचमे मासे नखरो

मध्याद्देहः षष्ठे मुखनासिकाऽक्षिश्रोत्रं च संभवति सप्तमे चलनसमर्थो भ
स्प वत्यष्टमे बुध्याध्यवैंति नवमे सर्वांगसंपूर्णो भवति ॥ मृतश्चाहं पुनर्जातो
जातश्चाहं पुनर्मृतः ॥ नानायोनिसहस्राणि मयोषितानि यानि वै ॥ आहा
रा विविधा भुक्ताः पीता नानाविधास्तनाः ॥ मातरो विविधा दृष्टाः पितरः
सुहृदस्तथा ॥ अवाङ्मुखः पीड्यमानो जंतुश्चैव समन्वितः ॥ सांख्यं यो
गं समभ्यस्येत्पुरुषं वा पंचविंशकमितीततश्च दशमे मासे प्रजायते जा
तश्च वायुना स्पृष्टस्तन्न स्मरति जन्ममरणं ते च शुभाशुभं कर्मैत

च्छरीरस्य प्रामाण्यं ॥ ६ ॥ अष्टोत्तरं संधिशतमष्टाकपालं शिरः संपद्यते षो
डश वपापलानि नव स्नायुशतानि सप्तशतं पुरुषस्य मर्मणामर्धचत
स्रो रोमाणि कोट्यो हृदयं ह्यष्टकपालानि द्वादशकपालानि जिह्वा वृष
१.५ णो ह्यष्टसुपर्णौ ततोपस्थगुदपाय्वैतन्मूत्रपुरीषं कस्मादाहारपानसि १.५
२णा क्तत्वादनुपचितकर्मणोऽन्योन्यं जायेतेऽइति तं विद्याकर्मणी समन्वार
भेते पूर्वप्रज्ञा च महत्यज्ञानतमसि मग्नो जरामरणक्षुत्पिपासाशो
कक्रोधलोभमोहमदभयमत्सरहर्षविषादेर्ष्यासूयात्मकैर्द्वंद्वैरभि

भूयमानैः सोस्मादार्जवंजवीभावानां तन्निर्मुच्यते सोस्मापात्रं महाभूमिकाव
च्छरीरं निमेषमात्रेः शक्रम्यं प्रस्तिरश्चिपरीत्यैतेजसं शरीरं कृत्वा कर्मणोनु
रूपं फलमनुभूयं तस्य संक्षये पुनरिमं लोकं प्रतिपद्यते ॥७॥ अथ ये हिं
सामाश्रित्य विद्यामुत्सृज्य महत्तपस्तेपिरे चिरेण वेदोक्तानि वा कर्माणि
कुर्वंति ते धूममभिसंभवंति धूमाद्रात्रिं रात्रेरपक्षीयमाणपक्षमपक्षीय
माणपक्षाद्दक्षिणायनं दक्षिणायनात्पितृलोकं पितृलोकाच्चंद्रमसं चं
द्रमसो वायुं वायोर्वृष्टिं वृष्टेरोषधयश्चैतद्भूत्वा तस्य संक्षये पुनरेवेमं

ल्लोकंप्रतिपद्यते ॥८॥ अथयेहिंसामुत्सृज्यविद्यामाश्रित्यमहत्तपस्ते
पिरेज्ञानोत्ता निवाकर्माणिकुर्वंतितेर्चिरभिसंभवंत्यर्चिषोहरह्नःऽआ
पूर्यमाणपक्षंमापूर्यमाणपक्षादुदगयनंमुदगयनाद्देवलोकंदेवलो
कादादित्यमादित्याद्वैद्युतंवैद्युतान्मानसंमानसःपुरुषोभूत्वाब्रह्मलोक
मभिसंभवंतितेनपुनरावर्त्तंतेशिष्टादंदशूकायतऽइदंनजानंतित
स्मादिदंवेदितव्यमथाप्याह ॥९॥ नतंविदाथयऽइमाजजानान्यद्यु
ष्माकमंतरंबभूव ॥ नीहारेणप्रावृताजल्प्याचासुतृपऽउक्थशास

श्वरंति॥ न तं विद्यया विदुषोऽयमेवं विद्वांसो वदंत्यक्षरं ब्रह्मणस्पतिम
न्यद्युष्माकमंतरमन्यदेषामंतरं बभूवेति नीहारेण प्रावृता स्तमसा
जल्प्या चाऽसुतृप उक्थशासः प्राणं सूर्यं यत्पथगामिनश्चरंत्यविद्वां
सः क्षेत्रज्ञमनुप्रवदंत्यथाहो विद्वांसः क्षेत्रज्ञोनुकल्पते तस्य तपसा
सह्यप्रमादमेत्यथाप्तव्यो भवति तेनासंततमिच्छेत्तेन सख्यमिच्छेद्दे
षु हि सखा श्रेष्ठः संजानाति भूतं भवद्भविष्यदिति ज्ञाता कस्माज्ज्ञाय
तेः सखा कस्मात्सख्यते तैः सह भूतेंद्रियैः ओरतैर्महाभूतानि सेंद्रि

याणिब्रह्मयाकर्मकारयतीतितस्ययदापःप्रतिष्ठाश्शीलमुपशमःऽआत्मा
ब्रह्मेतिसब्रह्मभूतोभवतिसाक्षिमात्रोव्यवतिष्ठतेवंधोज्ञानकृतोऽथात्म
नोमहतःप्रथमंभूतनामधेयान्यनुक्रमिष्यामः॥१०॥हंसः।घर्मः।यज्ञः।
वेनः।मेधः।कृमिः।भूमिः।वि॒भुः।प्र॒भुः।शं॒भुः।रा॒भुः।व॒धकर्मा।सोमः।
भूतं।भुवनं।भ॒विष्यत्।आपः।म॒हत्।व्योम।यशः।महः।स्वर्णीकं।स्व
तीकं।स्मृतीकं।सतीकं।सतीनं।गहनं।ग॒भी॒रं।गह्वरं।कं।अन्नं।ह॒विः।
सद्म।सदनं।ऋ॒तं।योनिः।ऋ॒तस्ययोनिः।स॒त्यं।नी॒रं।ह॒विः।र॒यिः।सत्।

पूर्णं। सर्वं। अक्षितं। बर्हिः। नाम। सर्पिः। आपः। पवित्रं। अमृतं। इंदुः। हेम। स्वः।
सर्गाः। शंबरं। अंबरं। वियत्। व्योम। बर्हिः। धन्व। अंतरिक्षं। आकाशं। आपः।
पृथिवी। भूः। स्वयंभूः। अध्वा। पुष्करं। सगरः। समुद्रः। तपः। तेजः। सिंधुः।
अर्णवः। नाभिः। वृक्षः। ऊर्ध्वः। तत्। यत्। किं। ब्रह्म। वरेण्यं। हंसः। आत्मा।
भवति। य धंत्यद्वानं। यद्वा हित्वा। शरीराणि। अव्युयं च संकुरुते। यज्ञः।
आत्मा। भवति। यदेनं तन्वते। ऽथैतं महांतमात्मानमेतानि सूक्तान्येताऽस्य
चानुप्रवदंति॥ १९॥ सोमः पवते जनिता मतीनां जनिता दिवो जनिता पृ

थिव्याः॥ जनिताग्नेर्जनिता सूर्यस्य जनितेन्द्रस्य जनितोत विष्णोः॥ सोमः
पवते सोमः सूर्यः प्रसवना जनिता मतीनां प्रकाशक कर्मणामादित्यर
श्मीनां दिवो द्योतन कर्मणामादित्यरश्मीनां पृथिव्याः प्रथन कर्मणामा
दित्यरश्मीनामग्नेर्गति कर्मणामादित्यरश्मीनां सूर्यस्य स्वीकरण
कर्मणामादित्यरश्मीनामिन्द्रस्यैश्वर्य कर्मणामादित्यरश्मीनां विष्णो
र्व्याप्ति कर्मणामादित्यरश्मीनामित्यधिदैवनमथाध्यात्मं सोमः आत्मा
प्येतस्माद्देवेन्द्रियाणां जनितेत्यर्थः॥ अपि वा सर्वाभिर्विभूतिभिर्विभू

ततऽआत्मैत्यात्मगतिमाचष्टे॥१२॥ब्रह्मादेवानांपदवीःकवीनामृषिर्विप्राणांमहिषोमृगाणां॥श्येनोगृध्राणांस्वधितिर्वनानांसोमःपवित्रमत्येतिरेभन्॥ब्रह्मादेवानामित्येषहिब्रह्माभवतिदेवानांदेवनकर्मणामादित्यरश्मीनांपदवीःकवीनामित्येषहिपदंवेत्तिकवीनांकवीयमानानामादित्यरश्मीनामृषिर्विप्राणामित्येषहिऽऋषिणोभवतिविप्राणांव्यापनकर्मणामादित्यरश्मीनांमहिषोमृगाणामित्येषहिमहान्भवतिमृगाणांमार्गणकर्मणामादित्यरश्मीनांश्येनोगृध्राणामितिश्येनऽआदित्यो

भवत्तिरूपायतेर्गतिकर्मणोगृध्रः॥ आदित्योभवतिगृध्यतेस्थानकर्मणो
यतऽएतस्मिंस्तिष्ठतिस्वधितिर्वनानामित्येषहिस्वयंकर्माण्यादित्यो
धत्तेवनानांवननकर्मणामादित्यरश्मीनांसोमःपवित्रमत्येतिरेभंनि
त्येषहिपवित्रंरश्मीनामत्येतिस्तूयमानःऽएषऽएवैतत्सर्वमक्षरमित्य
धिदैवतमथाध्यात्मंब्रह्मादेवानामित्ययमपिब्रह्माभवतिदेवानांदे
वनकर्मणामिंद्रियाणांपदवीःकवीनामित्ययमपिपदंवेत्तिकवीनांक
वीयमानानामिंद्रियाणामृषिर्विप्राणामित्ययमपिऽऋषिणोभवतिवि

प्राणां व्यापनकर्मणामिंद्रियाणां महिषो मृगाणामित्यर्थमपि महान्भव
ति मृगाणां मार्गणकर्मणामिंद्रियाणां श्येनो गृध्राणामिति श्येनः आत्मा भ
वति श्यायते ज्ञानकर्मणो गृध्राणीन्द्रियाणि गृध्यते ज्ञानकर्मणो यतः एत
स्मिंस्तिष्ठति स्वधितिर्वनानामित्यर्थमपि स्वयं कर्माण्यात्मनि धत्ते वना
नां वननकर्मणामिंद्रियाणां सोमः पवित्रमत्येति रेभं नित्यर्थमपि प
वित्रमिंद्रियाण्यत्येति स्तूयमानो यमेवैतत्सर्वमनुभवत्यात्मगतिमा
चष्टे ॥ १२ ॥ तिस्रो वाचः ईरयति प्रवह्निः ऋतस्य धीतिं ब्रह्मणो मनीषां ॥

गावो यंति गोपतिं पृछमानाः सोमं यंति मतयो वावशानाः॥ यङ्गिरादित्यो भ
वति स तिस्रो वाचः प्रेरयत्यृचो यजूंषि सामान्यृतस्यादित्यस्य कर्माणि
ब्रह्मणो मतान्येषऽएवैतत्सर्वमक्षरमित्यधिदैवतमथाध्यात्मं यङ्गिरा
त्मा भवति स तिस्रो वाचऽईरयति प्रेरयति विद्यामतिबुद्धिमतास्तस्या
त्मनः कर्माणि ब्रह्मणो मतान्ययमेवैतत्सर्वमनुभवत्यात्मगतिमाचष्टे॥
॥१५॥ सोमं गावो धेनवो वावशानाः सोमं विप्रा मतिभिः पृछमानाः॥
सोमः सुतः पूयतेऽअज्यमानः सोमेऽअर्कास्त्रिष्टुभः संनवंते॥ एतऽएव

सोमंगावोधेनवोरश्मयोवावन्रूयमानाःकामयमानाऽआदित्यंयंत्येवमेवसोमं
विप्रारश्मयोमतिभिःपृच्छमानाःकामयमानाऽआदित्यंयंत्येवमेवसोमःसु
तःपूयतेऽअज्यमानऽएतमेवार्काश्वत्रिष्टुभश्वसंनवंतैततऽएतस्मिंना
दित्यऽएकंभवंतीत्यधिदैवतमथाध्यात्ममेतऽएवसोमंगावोधेनवःऽइंद्रि
याणिवावन्रूयमानानिकामयमानान्यात्मानैंत्येवमेवसोमंविप्राऽइन्द्रिया यं
णिमतिभिःपृच्छमानानिकामयमानान्यात्मानंयंत्येवमेवसोमःसुतःपू
यतेऽअज्यमानऽइममेवात्माचेसत्तऽस्तवयश्वसंनवंतैतान्येतस्मिंनात्मं

नेकं भवंतीत्यात्मगतिमाचष्टे ॥१५॥ अक्रान्त्समुद्रःप्रथमेविधर्मंजनयन्प्रजा
भुवनस्यराजा ॥ वृषापवित्रेऽअधिसानोऽअव्येबृहत्सोमोवावृधेसुवानऽ
इंदुः ॥ अत्यक्रमीत्समुद्रऽआदित्यःपरमेव्यवनेवर्षेकर्मणाजनयन्प्रजा
भुवनस्यराजासर्वस्यराजावृषापवित्रेऽअधिसानोऽअव्येबृहत्सोमोवा
वृधेसुवानऽइंदुरित्यधिदैवतमथाध्यात्ममत्यक्रमीत्समुद्रऽआत्मापरमे
व्यवनेज्ञानकर्मणाजनयन्प्रजाभुवनस्यराजासर्वस्यराजावृषापवि
त्रेऽअधिसानोऽअव्येबृहत्सोमोवावृधेसुवानऽइंदुरित्यात्मगतिमाचष्टे ॥

॥२६॥ महत्सोमोमहिषश्चकारापांयद्गर्भोवृणीतदेवान् ॥ अदधादिंद्रेपवमानः
ओजोजनयत्सूर्येज्योतिरिन्दुः ॥ महत्तत्सोमोमहिषश्चकाराऽपांयद्गर्भोवृणी
तदेवानाधिपत्यमदधादिंद्रेपवमानऽओजोऽजनयत्सूर्येज्योतिरिंदुरादि
त्यऽइंदुरात्मा ॥२७॥ विधुंदद्राणंसमनेबहूनांयुवानंसंतंपलितोजगार ॥
देवस्यपश्यकाव्यंमहित्वाद्यामुमारसह्यःसमान ॥ विधुंविधमनशीलं
लं दद्राणंदमनशीँयुवानंचन्द्रमसंपलितऽआदित्योगिरतिसद्योम्रियते
सह्यदिवासमुदितेत्यधिदेवतमथाध्यात्मं विधुंविधमनशीलंदद्राणंद

मनश्रील्लंयुवानंमहांतंपलितःऽआत्मागिरस्तिराश्चोम्नियतेरात्रिःसमुदितै
त्यात्मगतिमाचष्टे॥१८॥साकंजानांसप्तथमाहुरेकजंषळिद्यमाऽऋष
योदेवजाऽइति॥तेषामिष्टानिविहितानिधामशःस्थात्रेरेजंतेविकृतानि
११७ रूपशः॥सहजातानांषण्णामृषीणामादित्यरश्मयस्तेषामिष्टानिवाकां ११७
तानिवाक्रांतानिवागतानिवामतानिवानतानिवाऽद्भिःसहसंमोदंतेयत्रै
तानिसप्तऽऋषीणानिज्योतींषितेभ्यःपरऽआदित्यस्तान्येतस्मिन्नेकंभ
वंतीत्यधिदैवतमथाध्यात्मंसहजातानांषण्णामिन्द्रियाणामाँसप्तमस्ते त्मा

षाभिष्टानिराकांतानिराक्रांतानिवागतानिवामतानिवानतानिवाऽन्येन स
हसंमोदंतैयत्रेमानिसप्तऽऋषीणानीन्द्रियाण्येभ्यः परऽआत्मीयान्यस्मिं
नेकंभवंतीत्यात्मगतिमाचष्टे ॥१९॥ स्त्रियः सुतीस्तौंऽउमेपुंसऽआहुः पश्य
दक्षण्वांनविचेतदंधः ॥ कुविर्यः पुत्रः सऽईमाचिकेतुयस्ताविजानात्सपि
तुष्पितासत् ॥ स्त्रियऽएवेतिताः शब्दस्पर्शरूपरसगंधहारिण्यस्ताःऽअमुं
श्य पुंशब्देनिराहारेः प्राणाऽइतिपंक्षणांनविजानात्यंधः कविर्यः पुत्रः सऽइ
माजानातियः सऽइमाजानातिसपितुष्पितासदित्यात्मगतिमाचष्टे ॥२०॥

सप्तार्द्धगर्भाभुवनस्यरेतोविष्णोस्तिष्ठंतिप्रदिशाविधर्मणि॥ तेधीतिभिर्मनसा
तेविपश्चितःपरिभुवःपरिभवंतिविश्वतः॥ सप्तेतानादित्यरश्मीनयमादि
त्योगिरतिमध्यस्थानोर्ध्वत्रादीयतऽएतस्मिंस्तिष्ठंतितानिधीतिभिश्चमनसा
चविपर्ययंतिपरिभुवःपरिभवंतिसर्वाणिकर्माणिवर्षकर्मणीत्यधिदैवत
मथाध्यात्मंसप्तेमानीन्द्रियाण्ययमात्मागिरतिमध्यस्थानोर्ध्वत्रादीयान्यस्मिं
स्तिष्ठंतितानिधीतिभिश्चमनसाचविपर्ययंतिपरिभुवःपरिभवंतिस
र्वाणीन्द्रियाणिज्ञानकर्मणीत्यात्मगतिमाचष्टे॥२१॥ नविजानामियदिवे

दमस्मीनिण्यः संनद्धोमनसाचरामि ॥ नहिविजानान्बुद्धिमतः पुत्रः प
रिवेदयंतेऽयमादित्योयमात्मा ॥ २२ ॥ अपाङ्प्राङेतिस्वधयागृभीतो
मर्त्योमर्त्येनासयोनिः ॥ ताशश्वंताविषूचीनोवियंतान्यऽन्यंचिक्यु
र्ननिचिक्युरन्यं ॥ अपांचयतिप्रांचयतिस्वधयागृभीतोमर्त्यऽआ
दित्योमर्त्येनचंद्रमसासहतौशश्वद्गामिनौविश्वगामिनौबहुगामि
नौवापश्यत्यादित्यंचंद्रमसमित्यधिदैवतमथाध्यात्ममपांचय

ति ध्रां च यति स्वधया २८ भीतो मर्त्य ऽआत्मा मर्त्येन मनसा सहैतो त्राश्वह्ना
भिनौ विश्वगाभिनौ बहुगाभिनौ वापऋपत्यात्मानं न मनः इत्यात्मगति
मा चष्टे ॥ २९ ॥ तदिदास भुवनेषु ज्येष्ठं यतो जज्ञ उग्रस्त्वेषनृम्णः ॥ स
द्यो जज्ञानो निरिणाति शत्रूननु यं विश्वे मदंत्यूमाः ॥ तद्भवति भूतेषु
भुवनेषु ज्येष्ठमादित्यं यतोऽजज्ञ ऽउग्रस्त्वेषनृम्णो दीप्तिनृम्णः स द्यो
जज्ञानो निरिणाति शत्रून्निति रिणातिः श्रीतिकर्मा दीप्तिकर्मा वा ॥
नु मदंति यं विश्व ऊमाः इत्यधिदैवतमथाध्यात्मं तद्भवति भूतेषु भु

वनेषुज्येष्ठमव्यक्तंतपोजायतऽउग्रस्त्वेषनृम्णोत्तानन्नृम्णाःसद्योजत्तानो
निरिणातित्राच्चूनितिरिणातिःप्रीतिकर्मादीप्तिकर्मावाऽनुमदंतियं
सर्वऽऊमाऽइत्यात्मगतिमाचष्टे॥२४॥ कोऽअद्ययुंक्तेधुरिगाऋत
स्यशिमीवतोभामिनोदुर्हृणायून्॥ आसंनिषून्हृत्स्वसोमयोभू
न्यऽएषांभृत्यामृणधत्सजीवात्॥ कःऽआदित्योधुरिगायुङ्क्तेःरश्मीन्क
र्मवतोभामनुमतोदुराधर्षानस्सून्यस्तुनवंतीषून्निषुणवंतिमयोभू
न्निसुखभूनियऽइमंसंभृतंवेदेकथंसजीवतीत्यधिदैवतमथा

ध्यातंकःऽआत्माधुरिगायुद्धंः इन्द्रियाणिकर्मवतोभात्तुमतोदुराधर्षा

३३५ नसून्यसुनवंतीषूनिषुणवंतिमयोभूनिसुखभूनियःइमंसंभृतंवे

दचिरं जीवतीत्यात्मगतिमाचष्टे॥२८॥कःईषतेतुज्यतेकोबिभा

यकोमंसतेसंतमिंद्रंकोऽअंति॥कस्तोकायकःइभायोतराये

धिब्रवत्तन्वेकोजनाय॥कःएवगच्छतिकोददातिकोबिभेतिकोमं ३२५

सतेसंतमिंद्रंकस्तोकायापत्यायमहतेवरणायरमणीयाय

दर्शनीयाय॥२६॥ कोऽग्निमीट्टे हविषा घृतेन स्रुचा यजाता ऋतुभिर्ध्रुवेभिः
॥ कस्मै देवा ऽआवहानाश्च होम को मंसते वीतिहोत्रः सुदेवः॥ कऽआदि
त्यं पूरयति हविषा च घृतेन च स्रुचा यजाता ऋतुभिर्ध्रुवेभिरिति कस्मै
देवाऽआवहानाश्च होमार्थान्को मंसते वीतिहोत्रः सुदेवः कल्याणदेवऽ
इत्यधिदैवतमथाध्यात्मं कऽआत्मानं पूरयति हविषा च घृतेन च स्रु
चा यजाताऽऋतुभिर्ध्रुवेभिरिति कस्मै देवाऽआवहानाश्च होमार्थान्को
मंसते वीतिहोत्रः सुप्रत्तः कल्याणप्रत्तऽइत्यात्मगतिमाचष्टे॥२७॥

त्वमंगप्रशंसिषोदेवःशविष्ठमर्त्यं॥नत्वदन्योमघवंनस्तिमर्डितेन्द्रब्रवी
मितेवचः॥त्वमंगप्रशंसीद्देवःशविष्ठमर्त्यंनदन्योस्तिमघवन्पाताबा ल

पालयितावाजेतावासुखयितावेन्द्रब्रवीमितेवचस्तुतियुक्तं॥२८॥
हंसःशुचिषद्वसुरंतरिक्षसद्धोतावेदिषदतिथिर्दुरोणसत्॥नृष
द्वरसदृतसद्व्योमसदब्जागोजाऽऋतजाऽअद्रिजाऽऋतं॥हंसगड्

तिहंसाःसूर्यरश्मयःपरमात्मापरंज्योतिःपृथिवीव्याप्तेतिव्याप्तं
सर्वंव्याप्तंवननकर्मणानभ्यासेनादित्यमंडलेनेतित्वयतीति

लोकोऽत्ययतीतिहंसयंत्ययतीतिहंसाःपरमहंसाःपरमात्मासूर्यरश्मि
भिःप्रभूतगभीरवसतीतित्रिभिर्वसतीतिवारश्मिर्वसतीतिवाव
ह्निर्वसतीतिवासुवर्णरेताःपूषागर्भोरिभेतिरिभंताबनकुटिला
निकुटंतारिभंतांऽतरिक्षाचरसिथांतरिक्षाचरदितिदिविभुविग
मनंवासुभानुःसुप्रभूतोहोताऽदित्यस्यगताभवंत्यतिथिर्दुरोण
मत्सर्वेदुरोणसद्ध्रुवंसर्वैरसाविकर्षयतिरश्मिर्विकर्षयतिवह्निर्वि
कर्षयतिवननंभवत्यब्जागोजाऽद्रिगोजाधरित्रिगोजाःसर्वे

गोनाऽस्तनजा बहुशब्दा भवंति निगमो॥ निगमव्युति भवत्सुषे निर्वच
यैनो॥ २१॥ द्वा सुपर्णा सयुजा सखाया समानं वृक्षं परिषस्वजाते॥ तयोर
न्यः पिप्पलं स्वाद्वत्यनश्नंनन्यो ऽअभिचाकशीति॥ द्वौ द्वौ प्रतिष्ठितौ सुकृ

तौ धर्मकर्त्तारौ दुष्कृतं पापं परिसारकमित्याचक्षते सुपर्णा सयुजा स
२ दुरात्मानं खायेत्यात्मानं परमात्मानं प्रत्युत्तिष्ठति शारीरः ऽएवतज्जायते वृक्षं र
क्ष शारीरं वृक्षं पक्षौ प्रतिष्ठापयति तयोरन्यद्भुक्तोऽनमनश्नं नन्यं स्वरू

पतां सलोकतामश्नुते यऽएवं वेदा ऽनमनश्नंनन्यो ऽअभिचाकशीती सा

न्मगतिमाचष्टे॥२०॥ आयाहीन्द्रपथिभिरीळितेभिर्यज्ञमिमंनोभागधेयंजुष
स्व॰ तृमांजहुर्मातुळस्येवयोषाभागस्तेपेतृष्वसेयीवपामिव॥ आगमिष्यंतिद्वा
क्रोदेवतास्तास्त्रिभिस्तीर्थेभिः त्र्याक्रप्रतरैरीळितेभिस्त्रिभिस्तीर्थैर्यज्ञमिमंनो
यज्ञभागमग्नीषोमभागाविन्द्रोजुषस्वतत्सामेवंमातुलयोगकन्याभागंसर्व
केवसायादेवतास्तास्वरुणनेत्राक्रंनिदर्द्रीनां॥२१॥ विप्रंविप्रासोवसेदेवंमर्ता
सऽऊतये॥ अग्निंगीर्भिर्हवामहे॥ विप्रंविप्रासोवसेविदुर्वेदविंदते
वेदित्वव्यंविमलत्वारीरेणवायुनाविप्रसुहस्पभिलयरिछेत्तमंकार

संहितमुकारं पूरयेन्मकारनिलयंगतंविषंप्राणेषुबिंदुसिक्तंविक
सितंवह्नितेजःपूर्णंकनकपद्मेष्वमृतच्छरीरममृतजातस्थितममृ
तवाचामृतमुखेवदंति॥ अग्निंगीर्भिर्हवामहे॥ अग्निंसंबोधयेदग्निः
सर्वादेवताऽइतितस्योत्तराभूयसेनिर्वचनाय॥ २॥ जातवेदसेसु
नवामसोममरातीयतोनिदहातिवेदः॥ सनःपर्षदतिदुर्गाणिवि
श्वानावेवसिंधुंदुरितात्यग्निः॥ जातवेदसऽइतिजातमिदंसर्वंस
चराचरंस्थित्युत्पत्तिप्रलयन्यायेनाध्यारसुनवामसोममितिप्र

सवेनाषेष्विंवाय सोमं राज्ञानमभस्तत मरातीयतो यज्ञार्थमितिस्मो नि
श्चयेन दहाति दहति भस्मीकरोति सोमोद्दहदित्यर्थः सनः पर्षदति
दुर्गाणि दुर्गमनानि स्थानानि नावेव सिंधुं यथा कश्चित्कर्णधारो ना
वेव सिंधोः स्यंदनान्नदीजलदुर्गं महाकूलं तारयति दुरितान्यग्नि
रिति दुरितानि तारयति तस्येषां भवति॥ १२ ॥ इदं तेन्याभिरसमा परा
नमद्भिर्याः काश्च सिंधुं प्रवहंति नद्यः॥ सर्पो जीर्णामिव त्वचं जहाति
पापं सत्रिरस्कोभ्युपेत्य॥ इदं ते न्याभिरसमानानाद्भिर्याः काश्च सिं

धुंपतिंकृत्वानघोवहंतिसर्पोजीर्णामिवसर्पस्त्वचंत्यजतिपापंत्य
जंत्यापःआप्नोतेस्तासामेषाभवति॥२४॥त्र्यंबकंयजामहेसुगंधिं
पुष्टिवर्द्धनं॥उर्वारुकमिवबंधनान्मृत्योर्मुक्षीयमामृतात्॥त्र्यंब
कोरुद्रस्त्र्यंबकंयजामहेसुगंधिंसगंधिंसुष्टुगंधिंपुष्टिवर्द्धनं
पुष्टिकारमिवोर्वारुकमिवफलंबंधनादारोधनान्मृत्योःसका
शान्मुंचस्वमांकस्मादित्येषामितरेषापराभवति॥२५॥छ

शतंजीवशरदोवर्द्धमानःशतंहेमंतांछतमुवसंतान्॥शतमिन्द्रा
ग्नीसविताबृहस्पतिःशतायुषाहविषेमंपुनर्दुः॥शतंजीवशरदो
वर्द्धमानऽइत्यपिनिगमोभवतिशतमितिशतंदीर्घमायुर्मरु
तऽएनावर्द्धयंतिशतमेनमेवशतात्मानंभवतिशतमनंतंभव
तिशतमैश्वर्यंभवतिशतमितिशतंदीर्घमायुः॥९६॥मातेराधां
सिमातऽऊतयोवसोस्मान्कदाचनादभंन्॥विश्वाचनऽउपमि

मीहिमानुषवस्तूनिचर्षशिभ्यः॥ आ॥ माच्चतेधामानिमाच्चतेकदा
चनःसशिशुःसर्वाधिष्ठज्ञानान्युपमानायमनुष्यहितोऽयमादि
त्योयमात्माऽथैतदनुप्रवदंत्यथैतंमहांतमात्मानमेषगणःप्रव
दतिवैश्वकर्मणोदेवानांनुययंजानानासदासीन्नोसदासीत्तदा
नीमितिचवैसेषात्मजिज्ञास्यःसेवासर्वभूतजिज्ञास्याब्रह्मणःसादि
ष्वंसरूपतांसलोकतांगमयतियऽएवंवेदनमोब्रह्मणेमहतेभू

लायनमःपारस्कराथनमोयास्का यब्रह्मस्तुक्रुमसीयब्रह्मस्तु
क्रुमसीये॥२७॥६॥व्याख्यातमग्निरस्मिञ्जन्मनाऽपच्चयंगोपा
माकात्त्रागुणास्तंपरिवर्त्तमानंसयद्यनुरुध्यतेऽशोत्तरमथये
हिंसामाश्रित्योऽथयेहिंसामुत्सृज्यनतंहंसोधर्मःसोमःपवते
ब्रह्माद्देवानांतिस्त्रोवाचऽईरयतिसोमंमाधेकान्महत्तत्सोमो
विष्णुंदद्राणंसाकंजानांस्त्रियःसतीःसप्ताईगर्भानविजाना

स्यपाङ्क्ताङ्ः तितद्विहासकोऽअध्वर्युर्द्वैः कऽईषतेकोऽअग्निमीद्वे
त्वमंगहंसःशुचिषद्वासुपर्णाध्या हीन्द्रंविश्वंशिप्रासोजातवेदसः
इदंतेन्याभिरश्व्यंवर्कंन्त्रातंजीवमातेराधांसिसप्तत्रिंशत्तू॥६॥
॥इत्याश्वलायनेनेकृते उत्तरषट्केऽअष्टमोध्यायःसमाप्तः॥
॥ ॥शाके१७२९वर्षेशुक्लनामसंवत्सरेदक्षिणायनेशारदृ
ऋतौआश्विनमासेशुक्लपक्षेद्वादश्यांभृगुवासरेतद्दिने॥६॥

ताह्मयोपनामकः ॥ कृष्णभट्टस्य सूतेन सदाशिवेन लिखितम् ॥
स्वार्थार्थं परोपकारार्थं च ॥ छ ॥ शिवार्पणमस्तु ॥ शुभं भवतु ॥ छ
यादृशं पुस्तकं दृष्ट्वा तादृशं लिखितं मया ॥ यदि शुद्धमशुद्धं वा ॥
मम दोषो न विद्यते ॥ तैलाद्रक्षेज्जलाद्रक्षेद्रक्षेच्छिथिलबंधनात् ॥
॥ मूर्खहस्ते न दातव्यमेवं वदति पुस्तके ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥

```
[OrderDescription]
,CREATED=24.07.20 10:40
,TRANSFERRED=2020/07/24 at 11:38:47
,PAGES=468
,TYPE=STD
,NAME=S0003361
,Book Name=M-2642-AAKHLAPAN GRIHSUTRA
,ORDER_TEXT=
,[PAGELIST]
,FILE1=00000001.TIF
,FILE2=00000002.TIF
```

```
FILE3=00000003.TIF
,FILE4=00000004.TIF
,FILE5=00000005.TIF
,FILE6=00000006.TIF
,FILE7=00000007.TIF
,FILE8=00000008.TIF
,FILE9=00000009.TIF
,FILE10=00000010.TIF
,FILE11=00000011.TIF
,FILE12=00000012.TIF
,FILE13=00000013.TIF
```

```
FILE14=00000014.TIF
,FILE15=00000015.TIF
,FILE16=00000016.TIF
,FILE17=00000017.TIF
,FILE18=00000018.TIF
,FILE19=00000019.TIF
,FILE20=00000020.TIF
,FILE21=00000021.TIF
,FILE22=00000022.TIF
,FILE23=00000023.TIF
,FILE24=00000024.TIF
```

```
FILE25=00000025.TIF
,FILE26=00000026.TIF
,FILE27=00000027.TIF
,FILE28=00000028.TIF
,FILE29=00000029.TIF
,FILE30=00000030.TIF
,FILE31=00000031.TIF
,FILE32=00000032.TIF
,FILE33=00000033.TIF
,FILE34=00000034.TIF
,FILE35=00000035.TIF
```

```
FILE36=00000036.TIF
,FILE37=00000037.TIF
,FILE38=00000038.TIF
,FILE39=00000039.TIF
,FILE40=00000040.TIF
,FILE41=00000041.TIF
,FILE42=00000042.TIF
,FILE43=00000043.TIF
,FILE44=00000044.TIF
,FILE45=00000045.TIF
,FILE46=00000046.TIF
```

```
FILE47=00000047.TIF
,FILE48=00000048.TIF
,FILE49=00000049.TIF
,FILE50=00000050.TIF
,FILE51=00000051.TIF
,FILE52=00000052.TIF
,FILE53=00000053.TIF
,FILE54=00000054.TIF
,FILE55=00000055.TIF
,FILE56=00000056.TIF
,FILE57=00000057.TIF
```

```
FILE58=00000058.TIF
,FILE59=00000059.TIF
,FILE60=00000060.TIF
,FILE61=00000061.TIF
,FILE62=00000062.TIF
,FILE63=00000063.TIF
,FILE64=00000064.TIF
,FILE65=00000065.TIF
,FILE66=00000066.TIF
,FILE67=00000067.TIF
,FILE68=00000068.TIF
```

```
FILE69=00000069.TIF
,FILE70=00000070.TIF
,FILE71=00000071.TIF
,FILE72=00000072.TIF
,FILE73=00000073.TIF
,FILE74=00000074.TIF
,FILE75=00000075.TIF
,FILE76=00000076.TIF
,FILE77=00000077.TIF
,FILE78=00000078.TIF
,FILE79=00000079.TIF
```

```
FILE80=00000080.TIF
,FILE81=00000081.TIF
,FILE82=00000082.TIF
,FILE83=00000083.TIF
,FILE84=00000084.TIF
,FILE85=00000085.TIF
,FILE86=00000086.TIF
,FILE87=00000087.TIF
,FILE88=00000088.TIF
,FILE89=00000089.TIF
,FILE90=00000090.TIF
```

```
FILE91=00000091.TIF
,FILE92=00000092.TIF
,FILE93=00000093.TIF
,FILE94=00000094.TIF
,FILE95=00000095.TIF
,FILE96=00000096.TIF
,FILE97=00000097.TIF
,FILE98=00000098.TIF
,FILE99=00000099.TIF
,FILE100=00000100.TIF
,FILE101=00000101.TIF
```

```
FILE102=00000102.TIF
,FILE103=00000103.TIF
,FILE104=00000104.TIF
,FILE105=00000105.TIF
,FILE106=00000106.TIF
,FILE107=00000107.TIF
,FILE108=00000108.TIF
,FILE109=00000109.TIF
,FILE110=00000110.TIF
,FILE111=00000111.TIF
,FILE112=00000112.TIF
```

```
FILE113=00000113.TIF
,FILE114=00000114.TIF
,FILE115=00000115.TIF
,FILE116=00000116.TIF
,FILE117=00000117.TIF
,FILE118=00000118.TIF
,FILE119=00000119.TIF
,FILE120=00000120.TIF
,FILE121=00000121.TIF
,FILE122=00000122.TIF
,FILE123=00000123.TIF
```

```
FILE124=00000124.TIF
,FILE125=00000125.TIF
,FILE126=00000126.TIF
,FILE127=00000127.TIF
,FILE128=00000128.TIF
,FILE129=00000129.TIF
,FILE130=00000130.TIF
,FILE131=00000131.TIF
,FILE132=00000132.TIF
,FILE133=00000133.TIF
,FILE134=00000134.TIF
```

```
FILE135=00000135.TIF
,FILE136=00000136.TIF
,FILE137=00000137.TIF
,FILE138=00000138.TIF
,FILE139=00000139.TIF
,FILE140=00000140.TIF
,FILE141=00000141.TIF
,FILE142=00000142.TIF
,FILE143=00000143.TIF
,FILE144=00000144.TIF
,FILE145=00000145.TIF
```

```
FILE146=00000146.TIF
,FILE147=00000147.TIF
,FILE148=00000148.TIF
,FILE149=00000149.TIF
,FILE150=00000150.TIF
,FILE151=00000151.TIF
,FILE152=00000152.TIF
,FILE153=00000153.TIF
,FILE154=00000154.TIF
,FILE155=00000155.TIF
,FILE156=00000156.TIF
```

```
FILE157=00000157.TIF
,FILE158=00000158.TIF
,FILE159=00000159.TIF
,FILE160=00000160.TIF
,FILE161=00000161.TIF
,FILE162=00000162.TIF
,FILE163=00000163.TIF
,FILE164=00000164.TIF
,FILE165=00000165.TIF
,FILE166=00000166.TIF
,FILE167=00000167.TIF
```

```
FILE168=00000168.TIF
,FILE169=00000169.TIF
,FILE170=00000170.TIF
,FILE171=00000171.TIF
,FILE172=00000172.TIF
,FILE173=00000173.TIF
,FILE174=00000174.TIF
,FILE175=00000175.TIF
,FILE176=00000176.TIF
,FILE177=00000177.TIF
,FILE178=00000178.TIF
```

```
FILE179=00000179.TIF
,FILE180=00000180.TIF
,FILE181=00000181.TIF
,FILE182=00000182.TIF
,FILE183=00000183.TIF
,FILE184=00000184.TIF
,FILE185=00000185.TIF
,FILE186=00000186.TIF
,FILE187=00000187.TIF
,FILE188=00000188.TIF
,FILE189=00000189.TIF
```

```
FILE190=00000190.TIF
,FILE191=00000191.TIF
,FILE192=00000192.TIF
,FILE193=00000193.TIF
,FILE194=00000194.TIF
,FILE195=00000195.TIF
,FILE196=00000196.TIF
,FILE197=00000197.TIF
,FILE198=00000198.TIF
,FILE199=00000199.TIF
,FILE200=00000200.TIF
```

```
FILE201=00000201.TIF
,FILE202=00000202.TIF
,FILE203=00000203.TIF
,FILE204=00000204.TIF
,FILE205=00000205.TIF
,FILE206=00000206.TIF
,FILE207=00000207.TIF
,FILE208=00000208.TIF
,FILE209=00000209.TIF
,FILE210=00000210.TIF
,FILE211=00000211.TIF
```

```
FILE212=00000212.TIF
,FILE213=00000213.TIF
,FILE214=00000214.TIF
,FILE215=00000215.TIF
,FILE216=00000216.TIF
,FILE217=00000217.TIF
,FILE218=00000218.TIF
,FILE219=00000219.TIF
,FILE220=00000220.TIF
,FILE221=00000221.TIF
,FILE222=00000222.TIF
```

```
FILE223=00000223.TIF
,FILE224=00000224.TIF
,FILE225=00000225.TIF
,FILE226=00000226.TIF
,FILE227=00000227.TIF
,FILE228=00000228.TIF
,FILE229=00000229.TIF
,FILE230=00000230.TIF
,FILE231=00000231.TIF
,FILE232=00000232.TIF
,FILE233=00000233.TIF
```

```
FILE234=00000234.TIF
,FILE235=00000235.TIF
,FILE236=00000236.TIF
,FILE237=00000237.TIF
,FILE238=00000238.TIF
,FILE239=00000239.TIF
,FILE240=00000240.TIF
,FILE241=00000241.TIF
,FILE242=00000242.TIF
,FILE243=00000243.TIF
,FILE244=00000244.TIF
```

```
FILE245=00000245.TIF
,FILE246=00000246.TIF
,FILE247=00000247.TIF
,FILE248=00000248.TIF
,FILE249=00000249.TIF
,FILE250=00000250.TIF
,FILE251=00000251.TIF
,FILE252=00000252.TIF
,FILE253=00000253.TIF
,FILE254=00000254.TIF
,FILE255=00000255.TIF
```

```
FILE256=00000256.TIF
,FILE257=00000257.TIF
,FILE258=00000258.TIF
,FILE259=00000259.TIF
,FILE260=00000260.TIF
,FILE261=00000261.TIF
,FILE262=00000262.TIF
,FILE263=00000263.TIF
,FILE264=00000264.TIF
,FILE265=00000265.TIF
,FILE266=00000266.TIF
```

```
FILE267=00000267.TIF
,FILE268=00000268.TIF
,FILE269=00000269.TIF
,FILE270=00000270.TIF
,FILE271=00000271.TIF
,FILE272=00000272.TIF
,FILE273=00000273.TIF
,FILE274=00000274.TIF
,FILE275=00000275.TIF
,FILE276=00000276.TIF
,FILE277=00000277.TIF
```

FILE278=00000278.TIF
,FILE279=00000279.TIF
,FILE280=00000280.TIF
,FILE281=00000281.TIF
,FILE282=00000282.TIF
,FILE283=00000283.TIF
,FILE284=00000284.TIF
,FILE285=00000285.TIF
,FILE286=00000286.TIF
,FILE287=00000287.TIF
,FILE288=00000288.TIF

```
FILE289=00000289.TIF
,FILE290=00000290.TIF
,FILE291=00000291.TIF
,FILE292=00000292.TIF
,FILE293=00000293.TIF
,FILE294=00000294.TIF
,FILE295=00000295.TIF
,FILE296=00000296.TIF
,FILE297=00000297.TIF
,FILE298=00000298.TIF
,FILE299=00000299.TIF
```

```
FILE300=00000300.TIF
,FILE301=00000301.TIF
,FILE302=00000302.TIF
,FILE303=00000303.TIF
,FILE304=00000304.TIF
,FILE305=00000305.TIF
,FILE306=00000306.TIF
,FILE307=00000307.TIF
,FILE308=00000308.TIF
,FILE309=00000309.TIF
,FILE310=00000310.TIF
```

```
FILE311=00000311.TIF
,FILE312=00000312.TIF
,FILE313=00000313.TIF
,FILE314=00000314.TIF
,FILE315=00000315.TIF
,FILE316=00000316.TIF
,FILE317=00000317.TIF
,FILE318=00000318.TIF
,FILE319=00000319.TIF
,FILE320=00000320.TIF
,FILE321=00000321.TIF
```

```
FILE322=00000322.TIF
,FILE323=00000323.TIF
,FILE324=00000324.TIF
,FILE325=00000325.TIF
,FILE326=00000326.TIF
,FILE327=00000327.TIF
,FILE328=00000328.TIF
,FILE329=00000329.TIF
,FILE330=00000330.TIF
,FILE331=00000331.TIF
,FILE332=00000332.TIF
```

```
FILE333=00000333.TIF
,FILE334=00000334.TIF
,FILE335=00000335.TIF
,FILE336=00000336.TIF
,FILE337=00000337.TIF
,FILE338=00000338.TIF
,FILE339=00000339.TIF
,FILE340=00000340.TIF
,FILE341=00000341.TIF
,FILE342=00000342.TIF
,FILE343=00000343.TIF
```

```
FILE344=00000344.TIF
,FILE345=00000345.TIF
,FILE346=00000346.TIF
,FILE347=00000347.TIF
,FILE348=00000348.TIF
,FILE349=00000349.TIF
,FILE350=00000350.TIF
,FILE351=00000351.TIF
,FILE352=00000352.TIF
,FILE353=00000353.TIF
,FILE354=00000354.TIF
```

```
FILE355=00000355.TIF
,FILE356=00000356.TIF
,FILE357=00000357.TIF
,FILE358=00000358.TIF
,FILE359=00000359.TIF
,FILE360=00000360.TIF
,FILE361=00000361.TIF
,FILE362=00000362.TIF
,FILE363=00000363.TIF
,FILE364=00000364.TIF
,FILE365=00000365.TIF
```

```
FILE366=00000366.TIF
,FILE367=00000367.TIF
,FILE368=00000368.TIF
,FILE369=00000369.TIF
,FILE370=00000370.TIF
,FILE371=00000371.TIF
,FILE372=00000372.TIF
,FILE373=00000373.TIF
,FILE374=00000374.TIF
,FILE375=00000375.TIF
,FILE376=00000376.TIF
```

FILE377=00000377.TIF
,FILE378=00000378.TIF
,FILE379=00000379.TIF
,FILE380=00000380.TIF
,FILE381=00000381.TIF
,FILE382=00000382.TIF
,FILE383=00000383.TIF
,FILE384=00000384.TIF
,FILE385=00000385.TIF
,FILE386=00000386.TIF
,FILE387=00000387.TIF

```
FILE388=00000388.TIF
,FILE389=00000389.TIF
,FILE390=00000390.TIF
,FILE391=00000391.TIF
,FILE392=00000392.TIF
,FILE393=00000393.TIF
,FILE394=00000394.TIF
,FILE395=00000395.TIF
,FILE396=00000396.TIF
,FILE397=00000397.TIF
,FILE398=00000398.TIF
```

```
FILE399=00000399.TIF
,FILE400=00000400.TIF
,FILE401=00000401.TIF
,FILE402=00000402.TIF
,FILE403=00000403.TIF
,FILE404=00000404.TIF
,FILE405=00000405.TIF
,FILE406=00000406.TIF
,FILE407=00000407.TIF
,FILE408=00000408.TIF
,FILE409=00000409.TIF
```

```
FILE410=00000410.TIF
,FILE411=00000411.TIF
,FILE412=00000412.TIF
,FILE413=00000413.TIF
,FILE414=00000414.TIF
,FILE415=00000415.TIF
,FILE416=00000416.TIF
,FILE417=00000417.TIF
,FILE418=00000418.TIF
,FILE419=00000419.TIF
,FILE420=00000420.TIF
```

```
FILE421=00000421.TIF
,FILE422=00000422.TIF
,FILE423=00000423.TIF
,FILE424=00000424.TIF
,FILE425=00000425.TIF
,FILE426=00000426.TIF
,FILE427=00000427.TIF
,FILE428=00000428.TIF
,FILE429=00000429.TIF
,FILE430=00000430.TIF
,FILE431=00000431.TIF
```

```
FILE432=00000432.TIF
,FILE433=00000433.TIF
,FILE434=00000434.TIF
,FILE435=00000435.TIF
,FILE436=00000436.TIF
,FILE437=00000437.TIF
,FILE438=00000438.TIF
,FILE439=00000439.TIF
,FILE440=00000440.TIF
,FILE441=00000441.TIF
,FILE442=00000442.TIF
```

```
FILE443=00000443.TIF
,FILE444=00000444.TIF
,FILE445=00000445.TIF
,FILE446=00000446.TIF
,FILE447=00000447.TIF
,FILE448=00000448.TIF
,FILE449=00000449.TIF
,FILE450=00000450.TIF
,FILE451=00000451.TIF
,FILE452=00000452.TIF
,FILE453=00000453.TIF
```

```
FILE454=00000454.TIF
,FILE455=00000455.TIF
,FILE456=00000456.TIF
,FILE457=00000457.TIF
,FILE458=00000458.TIF
,FILE459=00000459.TIF
,FILE460=00000460.TIF
,FILE461=00000461.TIF
,FILE462=00000462.TIF
,FILE463=00000463.TIF
,FILE464=00000464.TIF
```

```
FILE465=00000465.TIF
,FILE466=00000466.TIF
,FILE467=00000467.TIF
,FILE468=00000468.TIF
,
```